

Kerkenvisie

Borsele

In opdracht van gemeentebestuur Borsele
November 2023

Colofon

Gemeente Borsele

Titel	Kerkenvisie Borsele
Datum	November 2023
Adviseur	Erfgoed Zeeland / COUP B.V.
Door	Ferry Leijting (Gemeente Borsele) Iris Maljaars (Gemeente Borsele) Jan van de Voorde (Erfgoed Zeeland) Marjolein Dik (Erfgoed Zeeland) David Koren (Erfgoed Zeeland) Peter Zwemer (Erfgoed Zeeland) Chris Maas (Erfgoed Zeeland) Henk Jan Lekkerkerk (COUP) Jos Schrijen (COUP) Nina Fransen (COUP)
Vormgeving	Yurr Studio
Afbeeldingen	Erfgoed Zeeland, reliwiki, J.P. Sinke/gergeminfo.nl

Copyright © 2023 Erfgoed Zeeland & COUP B.V.

De grootst mogelijke zorgvuldigheid is betracht bij het samenstellen van dit rapport. Echter voor onvolledigheden met betrekking tot deze rapportage, op welke grond dan ook, kan COUP B.V. en of de samenstellers daarvan op geen enkele wijze verantwoordelijk worden gesteld. De door u verstrekte persoonlijke gegevens in verband met de opdracht zullen niet aan derden verstrekt worden. Gebruik van inhoud en presentatie is uitsluitend mogelijk in overleg met Erfgoed Zeeland en COUP B.V.

Toelichting foto's voorpagina

1. Sint-Martinuskerk in 's-Gravenpolder

De meeste historische dorpskerken dreigen op termijn hun religieuze functie kwijt te raken.

2. Elimkerk in 's-Gravenpolder

Kerkgemeenschappen met een hoog en stabiel ledenaantal kunnen zelf de onderhoudskosten voor de kerk opbrengen.

3. Gereformeerde Gemeente in Borsele

Van veel kerkinterieurs is nog geen inventarisatie gedaan of moet deze geactualiseerd worden.

4. Heilige Eligiuskerk in Lewedorp

De meeste rooms-katholieke kerken in de gemeente Borsele zullen over tien jaar een andere bestemming hebben.

Inhoud

Colofon	2
Inhoud	3
Voorwoord	4
1. Inleiding	5
2. Onderzoeksmethode	8
3. Feiten en cijfers	10
4. Onderzoeksresultaten: Cultuurhistorisch onderzoek	21
5. Onderzoeksresultaten: Beleidskader	31
6. Onderzoeksresultaten: Toekomstverwachting	34
7. Onderzoeksresultaten: Sterkte-zwakteanalyse	39
8. Conclusies & aanbevelingen	42
9. Actieplan	52
Bijlage 1. Kerkenpaspoorten	55
Bijlage 2. Interessante voorbeelden van Zeeuwse herbestemde kerkgebouwen	91
Bijlage 3. Voorstel stappenplan	99
Bijlage 4. Overzicht van subsidieregelingen voor eigenaren van monumentale kerkgebouwen in de gemeente Borsele	103

Voorwoord

Denk een silhouet in van een Borsels dorp zonder de aanwezige kerktoren. De conclusie zal zijn: het is het Borselse dorp niet meer! Kerken domineren van oudsher (samen met een uitgebreid stelsel van oude zeedijken en kreekrestanten) het Landschapspark Borsele.

Kerken torenen letterlijk en figuurlijk boven onze dorpen uit. We kennen een grote diversiteit aan kerkgebouwen: middeleeuwse, hedendaagse, protestantse, katholieke, grote en kleine. Met elk hun eigen architectuur en uitstraling. Naast die diversiteit bestaat er ook een grote overeenkomst. Alle kerken zijn namelijk gebouwd voor een gemeenschap om samen te komen, te bidden, geloof te beleven en naar elkaar om te zien.

In Borsele bezoeken veel mensen elke zondag een kerkdienst, maar diverse geloofsgemeenschappen hebben ook te maken met een teruglopend aantal kerkbezoekers. Dat heeft gevolgen voor de instandhouding van het kerkgebouw. Het kan zelfs (bij opheffing van een geloofsgemeenschap) tot leegstand van een kerkgebouw leiden. Een leegstaande kerk gaat niet alleen de betreffende geloofsgemeenschap aan, maar ook de dorpsgemeenschap. De kerk hoort immers bij het dorp!

Gelukkig kennen we in onze gemeente ook voorbeelden van herbestemming van een kerkgebouw: als restaurant, als woning, als ontmoetingsplaats en als multifunctionele accommodatie.

De gemeente Borsele koestert haar cultureel erfgoed en zeker ook de kerken. We hebben gemerkt hoe betrokken ook de kerkbesturen zijn. Een duurzame toekomst voor onze kerken kent veel uitdagingen op het gebied van instandhouding, onderhoud, duurzaamheid, herbestemming ed.

Deze kerkenvisie is een inventarisatie van o.a. historische gegevens, actuele toestand en gesprekken met kerkbesturen. Met alleen een visie zijn we er uiteraard niet. Het met elkaar in gesprek blijven, zoeken naar mogelijkheden en het besef dat kerken de kern van onze dorpen raken, kan het perspectief bieden voor het behoud van onze kerkgebouwen.

Veel dank zijn we verschuldigd aan de kerkbesturen voor de gesprekken die met hen gevoerd zijn.

Daarnaast ook woorden van dank aan Erfgoed Zeeland, COUP B.V. en de medewerkers van onze gemeente die in goede samenwerking deze kerkenvisie opgesteld hebben.

Kees Weststrate
Wethouder Erfgoed,
gemeente Borsele

1. Inleiding

Ontkerkelijking in Nederland

In vrijwel heel Nederland is er sprake van ontkerkelijking. Dit is een trend die al geruime tijd geleden is ingezet en zich nog altijd voortzet. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) doet regelmatig onderzoek naar de ontkerkelijking in Nederland. Uit het onderzoek “Buiten kerk en moskee” (SCP-2022) is gebleken dat Nederland geen gelovig land meer is. Driekwart van de Nederlanders geeft aan weinig of helemaal geen behoefte te hebben aan kerkelijke bijeenkomsten en dat deze niet in hun levensstijl passen. De daling in kerkbezoek komt voor in de meeste kerken. Een uitzondering zijn veelal de orthodox-protestantse kerken (lees: orthodoxe en bevindelijk gereformeerde denominaties). Recente voorspellingen schatten dat tot 2030 nog zo’n 1700 kerkgebouwen zullen sluiten (Colliers International, Verkoop van kerken in Nederland, februari 2021). Deze dreigende sluiting stelt kerkeigenaren, kerkbezoekers, betrokkenen en overheden de komende jaren voor een uitdaging.

De start van de kerkenvisies in Nederland en Borsele

Het belang van religieus erfgoed wordt steeds meer erkend. Hoewel niet alle kerkgebouwen van cultuurhistorische of architectuurhistorische waarde zijn, kan wel gesteld worden dat kerkgebouwen in veel gevallen het middelpunt van dorpen, steden en wijken zijn. Het zijn gebouwen die mensen vaak doen herinneren aan belangrijke momenten in het leven, ook voor hen die niet gelovig zijn.

Wanneer een kerkgebouw wordt gesloten, leidt dit veelal tot discussies tussen kerkeigenaren, mensen die gelovig zijn, omwonenden en deskundigen. Deze discussies kunnen soms jarenlang duren. In de tussentijd gaat de staat van de kerkgebouwen achteruit en lopen de herstelkosten (onnodig) op. Deze landelijke vraagstukken en problematiek behoeven een visie op de toekomst van kerkgebouwen waarvoor onderzoek, samenwerking en het maken van keuzes nodig zijn.

In 2018 werd door de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de beleidsbrief Erfgoed Telt uitgebracht. Hierin stimuleerde de Minister het opstellen van kerkenvisies op gemeentelijk niveau en stelde ten dienste daarvan een decentrale uitkering beschikbaar van € 13,5 miljoen. In de kerkenvisies moet er aandacht zijn voor alle kerkgebouwen en andere gebedshuizen die voor de religieuze functie zijn gebouwd en de (dreigende) leegstand, instandhouding, nevenbestemming en herbesteding van deze gebouwen. Vanaf 2019 konden gemeenten een beroep doen op de decentrale uitkering. De gemeente Borsele heeft deze uitkering in 2019 aangevraagd en toegezegd gekregen.

De gemeente Borsele heeft met de bijdrage van het Rijk Erfgoed Zeeland en COUP Urban Producers ingeschakeld als onafhankelijke instanties om, net als in de andere Zeeuwse gemeenten, het traject te begeleiden. Daarnaast heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed dit traject ondersteund via het programma Toekomst Religieus Erfgoed.

Het doel en de opbouw van de kerkenvisie

De vraag die centraal staat bij het maken van de kerkenvisie is: Hoe kan door het ontwikkelen van een gezamenlijk duurzaam toekomstperspectief het religieus erfgoed binnen de gemeente Borsele worden behouden?

Om hierop antwoord te kunnen geven moeten eerst andere vragen worden beantwoord, zoals:

- Hoe ziet het kerkenbestand van Borsele eruit?
- Hoe gaat het met de bijbehorende kerkgemeenschappen?
- Hoe kijken kerkeigenaren en gemeenschappen naar de toekomst van de kerkgebouwen?
- Welke rol hebben kerkgebouwen (momenteel) in hun directe omgeving?
- Welke kerkgebouwen blijven de religieuze functie behouden en voor welke kerkgebouwen is de toekomst onzeker?
- Welke ambities hebben kerkgemeenten als organisatie en met hun gebouw?
- Is, en onder welke voorwaarden, een nevenbestemming voor kerkgebouwen mogelijk?

- Kunnen kerkeigenaren het onderhoud betalen en beschikt het kerkbestuur over de kennis en middelen om uitvoering te geven aan deze taak?
- Wat is de cultuurhistorische waarde van de kerken ten aanzien van de historie van het dorp en als op zichzelf staand object?
- Welk beleid heeft de gemeente op het gebied van (religieus) erfgoed?
- Hoe kan een deels of geheel nieuwe, en toekomstbestendige, invulling van een kerkgebouw een belangrijke bijdrage leveren aan de toekomst van een stad of een dorp?
- Welke sociaal-maatschappelijke behoeften en functies kunnen kerken, die ooit zijn gebouwd als ontmoetingsruimten, in 2037 vervullen?
- (Wanneer) is een herbestemming tot bijvoorbeeld een woonfunctie, waardoor de kerk niet meer publiekelijk toegankelijk is, bespreekbaar?

Deze vragen hebben zich in deze kerkenvisie vertaald tot de kerkenpaspoorten die een actueel overzicht van het kerkenbestand in de gemeente Borsele geven. Ook wordt in de kerkenvisie ingegaan op de feiten en cijfers, de (cultuur)historie van de gemeente, de beleidskaders, de toekomstverwachtingen

en de sterktes en zwaktes. De conclusies en aanbevelingen zorgen vervolgens voor een actieplan.

Benutten van de kerkenvisie

Kerkgebouwen vervullen een belangrijke rol in de samenleving. Het is daarom belangrijk om vanuit alle invalshoeken, op een nauwkeurige manier, naar de toekomst van deze gebouwen te kijken. Kan de betekenisvolle rol van kerkgebouwen door de tijd heen worden behouden en kunnen kerkgebouwen tegelijkertijd een andere invulling krijgen, zodat dit erfgoed op een goede manier wordt doorgegeven aan volgende generaties? Door de ontkerkelijking hebben meerdere kerkbesturen het moeilijk en weegt de verantwoordelijkheid voor het onderhouden van een (monumentaal) kerkgebouw zwaar.

Sommige kerkeigenaren willen om die reden hun kerkgebouw ‘eigentijds’ inzetten of aanvullende inkomstenbronnen zoeken door bijvoorbeeld hun gebouw mede voor een ander doel te gebruiken, een zogenaamde ‘nevenbestemming’.

Daarnaast behoren kerken tot belangrijk cultureel erfgoed van de gemeente Borsele. De kerken en kerktorens vormen bakens in het landschap en markeren daardoor de dorpen. Daarbij komt dat de aantrekkingskracht van dorpen, de economie en de waarden van vastgoed allemaal positief worden beïnvloed door goed onderhouden waardevol erfgoed, zoals kerkgebouwen. Leegstand en een mogelijke sloop van deze markante gebouwen bedreigen zodoende het aanzicht. Herbestemmen kost tijd. Een kerkenvisie geeft inzicht in wanneer herbestemming verwacht wordt, waardoor erop geanticipeerd kan worden. Dat geeft tijd om te onderzoeken of bijvoorbeeld een maatschappelijke of andere publiekstoegankelijke functie relevant is. Dit zorgt ervoor dat er kerkgebouwen worden behoed voor langdurige leegstand, verval, onnodige kosten of sloop.

De gemeente Borsele is verantwoordelijk voor het beleid voor diverse onderwerpen die invloed kunnen hebben op kerkgebouwen. Denk bijvoorbeeld aan sociaal domein (zorg, welzijn en onderwijs), ruimtelijke ordening (leefbaarheid en parkeren) en economie (recreatie, toerisme en bedrijvigheid).

Ook heeft de gemeente goede contacten met overheids- en kennispartijen. Het zou jammer zijn als potentiële partners elkaar niet weten te vinden doordat kansen om samen te werken onzichtbaar blijven als gevolg van onvoldoende dialoog.

Een kerkenvisie biedt de kans om het totale vraagstuk binnen een gemeente te overzien. Hierdoor ontstaat er inzicht en bewustwording om overkoepelende onderwerpen te onderzoeken en acties in samenwerking aan te pakken.

Gezamenlijke ambitie

Het is de ambitie van dit kerkenvisietraject geweest om alle betrokkenen te inspireren en energie te geven om de toekomst van de kerkgebouwen in de gemeente Borsele transparanter en kansrijker te maken. Samen met de kerkeigenaren is een goed beeld van de kerkenopgave in de gemeente Borsele ontstaan. Zo kan er gewerkt worden aan een toekomstbestendig kerkenbestand, waarbij ook de inwoners en betrokken organisaties een belangrijke rol kunnen vervullen.

Door een gezamenlijke aanpak te hanteren voor alle gemeenten in de Provincie Zeeland kunnen gemeenten met elkaar het gesprek starten. Tevens ontstaat op provinciaal niveau een actueel kerkenoverzicht.

“Geloofsoverdracht is niet meer zoals vroeger. Mensen willen nog wel naar de kerk, maar op een andere manier.”

“Het dorp is betrokken. Wat zou een manier zijn om de bevolking in te zetten voor de kerk?”

“Ondersteuning is wenselijk in de zoektocht naar een andere functie van de kerk.”

2. Onderzoeksmethode

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft, bij het toekennen van de decentrale uitkering aan gemeenten, geen eisen gesteld aan de vorm van een kerkenvisie. Voor de kerkenvisies in de provincie Zeeland is eenzelfde aanpak voor alle gemeenten gekozen. Zodoende kunnen ook op provinciaal niveau de belangrijkste overkoepelende thema's worden herkend en waar mogelijk (gezamenlijk) worden aangepakt. Binnen deze universele aanpak is er ruimte voor flexibiliteit en maatwerk per gemeente.

Een kerkenvisie gaat vooral om het creëren van een gesprekstafel tussen de gemeente en de eigenaren en/of gebruikers, en later ook met omwonenden. Centraal in dit onderzoek staan kennismaken, luisteren naar elkaar en open staan voor elkaars belangen en perspectieven. Vervolgens gaat het er om tot doelgerichte actie(s) te komen.

Het proces is opgedeeld in twee fases. Fase 1 betreft het opstellen van de kerkenvisie. Fase 2 betreft het verdiepend onderzoek en vervolgacties naar aanleiding van de opgeleverde kerkenvisie. Fase 1 bevat de volgende stappen:

1. Gesprekken voeren met eigenaren en gebruikers met als doel kennismaken, doelstellingen van de kerkenvisie bepalen en de toekomstverwachting van de kerkeigenaren in beeld krijgen;
2. De bouwkundige staat van alle kerkgebouwen in beeld brengen door het uitvoeren van een bouwkundige QuickScan, waarbij de conditie van funderingen, gevels, vensters, deuren, kapconstructie(s), dakbedekking en goten wordt beoordeeld;
3. Uitkomsten van de gesprekken bespreken in workshops met gemeenteambtenaren en eventueel erfgoedorganisaties en dorpsraden met als doel de opgave te bespreken en om de toekomstige ontwikkelkansen te verkennen;
4. Het uitvoeren van cultuurhistorisch onderzoek op basis van onder meer de beschrijvingen van kerkinterieurs van Museum Catharijneconvent. Van elke kerk wordt een kerkenpaspoort gemaakt (zie bijlage 1);
5. Opstellen conceptrapportage en de conclusies, aanbevelingen en vervolgacties bepalen op gemeentelijk en provinciaal niveau;
6. Terugkoppelen naar eigenaren en daarbij de gemeenschappelijke thema's, de toekomstige ontwikkelkansen en de vervolgacties bespreken;
7. Opleveren kerkenvisie en bestuurlijk besluitvormingsproces.

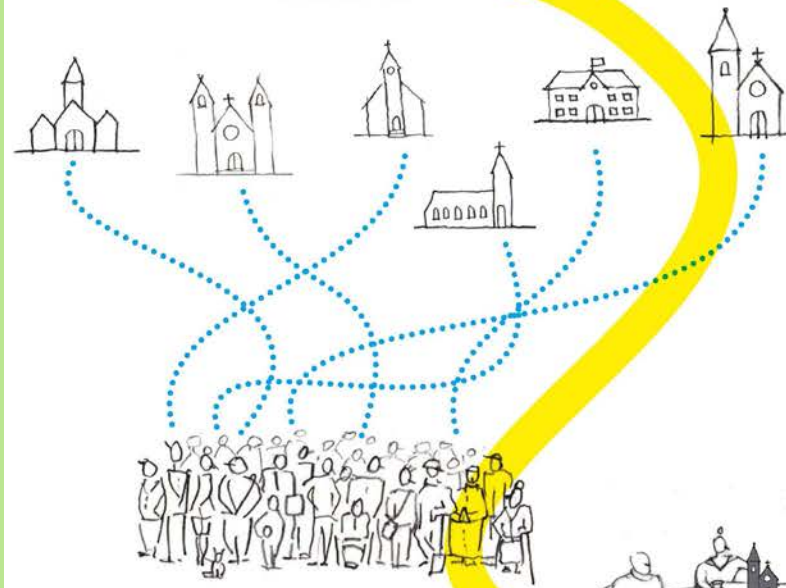
In deze rapportage zijn de opbrengsten van de kerkvisie (fase 1) opgenomen (peildatum 1 januari 2023) met als belangrijkste onderdelen:

- Een inventarisatie van alle (33) kerkgebouwen binnen de gemeente Borsele;
- Een overzicht van de doelstellingen waarmee de kerkeigenaren en de gemeente Borsele dit kerkvisietraject willen insteken;
- De kerkenopgave waar de gemeente Borsele voor staat;
- Aanbevelingen voor een vervolg om te komen tot een toekomstbestendig kerkenbestand.

Het kerkvisietraject in de gemeente Borsele is op 1 november 2021 gestart met een bijeenkomst voor alle kerkeigenaren in de Mariakerk in Nisse. In de loop van 2023 zal de kerkvisie aan het gemeentebestuur van Borsele worden aangeboden. Met de oplevering van de kerkvisie is fase 1 afgerond. Fase 2 beoogt een structurele borging van de aandacht voor het religieuze erfgoed. In de conclusies en aanbevelingen (hoofdstuk 8) en het actieplan (hoofdstuk 9) worden hiervoor voorstellen gedaan.

Onze aanpak

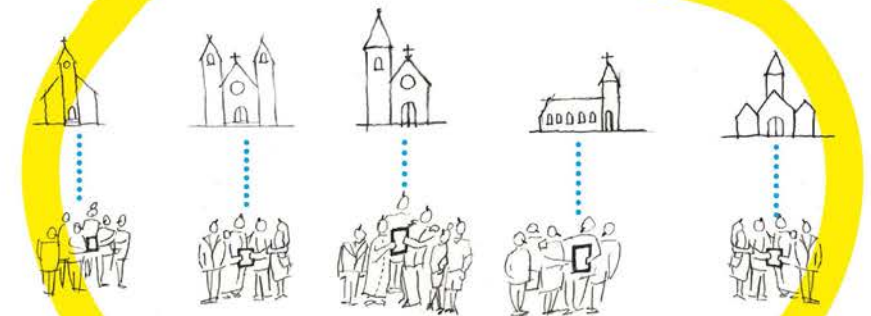
Fase 1a: Inventariseren

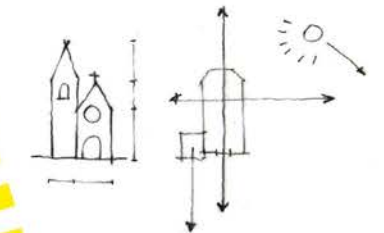
Fase 1b: Analyseren en rapporteren

Kerkvisie

Fase 2: Verdiepend onderzoek

Stoplichtrapportage

Dynamisch bestand

3. Feiten en cijfers

Aantal kerken en kernen

De gemeente Borsele heeft 33 kerkgebouwen die als gebedshuis zijn gebouwd en nog als zodanig herkenbaar zijn (de definitie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed die de basis vormt voor het opstellen van kerkenvisies). Alle kernen kennen ten minste één kerkgebouw. Niet alleen de grotere kernen Heinkenszand en 's-Gravenpolder hebben vier kerkgebouwen, ook de kleinere kernen Borssele en Nieuwdorp tellen er vier.

Bij de start van het kerkenvisietraject in de gemeente Borsele werd nog uitgegaan van 35 kerkgebouwen, maar omdat twee hiervan niet als kerk of gebedshuis zijn gebouwd, zijn deze later afgefallen. Het voormalige klooster Gerardus Majella (nummer 7) in Kwadendamme is oorspronkelijk gebouwd als school en de Kapel Maria ter Engelen (nummer 25) in 's-Heerenhoek was het wooncomplex van een klooster. In dit document is om technische redenen de bestaande nummering wel aangehouden, waardoor de nummers 7 en 25 ontbreken in overzichten en op kaarten.

Actuele situatie

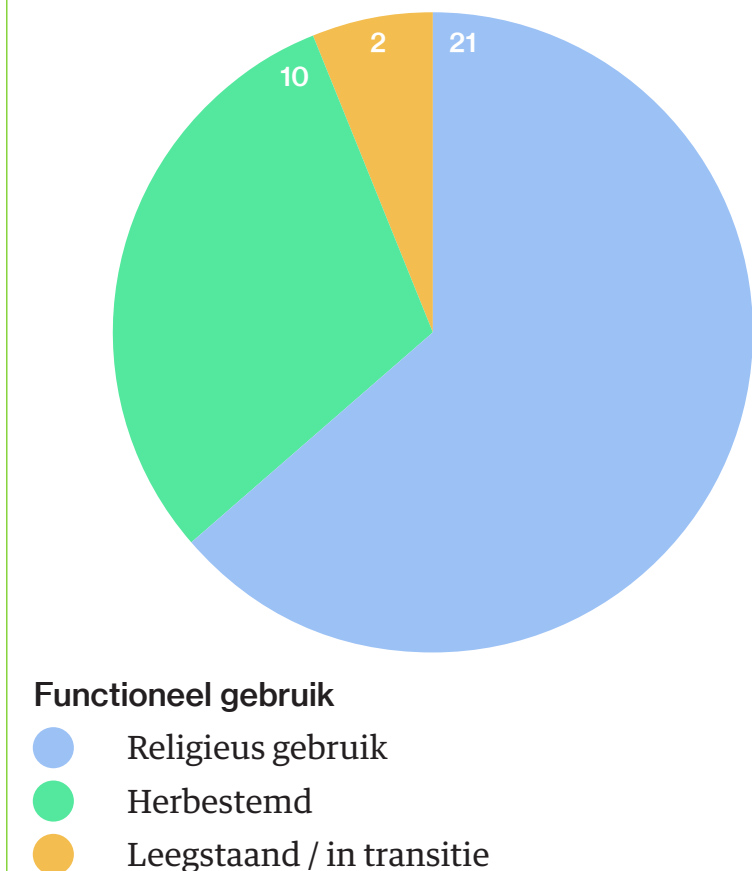
De gesprekken met de kerkeigenaren zijn in de periode november 2021 tot januari

2022 gevoerd. Tussen het moment van het voeren van de gesprekken en het opstellen van de kerkenvisie heeft zich bij de rooms-katholieke kerken een belangrijke ontwikkeling voorgedaan met betrekking tot het sluiten van twee kerkgebouwen. De Heilige Eligiuskerk in Lewedorp is begin 2023 onttrokken aan het kerkelijk gebruik en is nog niet herbestemd. Verder zal in de loop van 2023 hetzelfde gaan gelden voor de Sint-Willibrorduskerk in 's-Heerenhoek. Voor deze twee kerkgebouwen is de functie in deze kerkenvisie gewijzigd van religieus naar leegstand/in transitie. De teksten in deze kerkenvisie zijn hierop aangepast.

Functies van kerkgebouwen

Van de 33 kerkgebouwen zijn er nog 21 in religieus gebruik. Ellewoutsdijk is de enige kern die geen kerkgebouw met een religieuze (hoofd)functie meer heeft. Van deze 21 gebouwen hebben er een aantal een niet-religieuze nevenbestemming. Zo worden kerken verhuurd aan een koor en een yogaclub of worden ze gebruikt als buurthuis of voor niet-religieuze evenementen. Zoals hiervoor vermeld zijn de Heilige Eligiuskerk in Lewedorp en de Sint-Willibrorduskerk in 's-Heerenhoek in transitie van religieus naar een ander gebruik.

Tien kerkgebouwen in de gemeente Borsele zijn herbestemd: Drie hebben een woonfunctie, waarvan één gecombineerd wordt met een bedrijfsfunctie. Eén kerkgebouw heeft alleen een bedrijfsfunctie, drie een culturele functie, twee een maatschappelijke functie en één een horecafunctie.

De voormalige Hervormde Kerk van 's-Heerenhoek.
Foto: Baykedevries, CC BY-SA 3.0

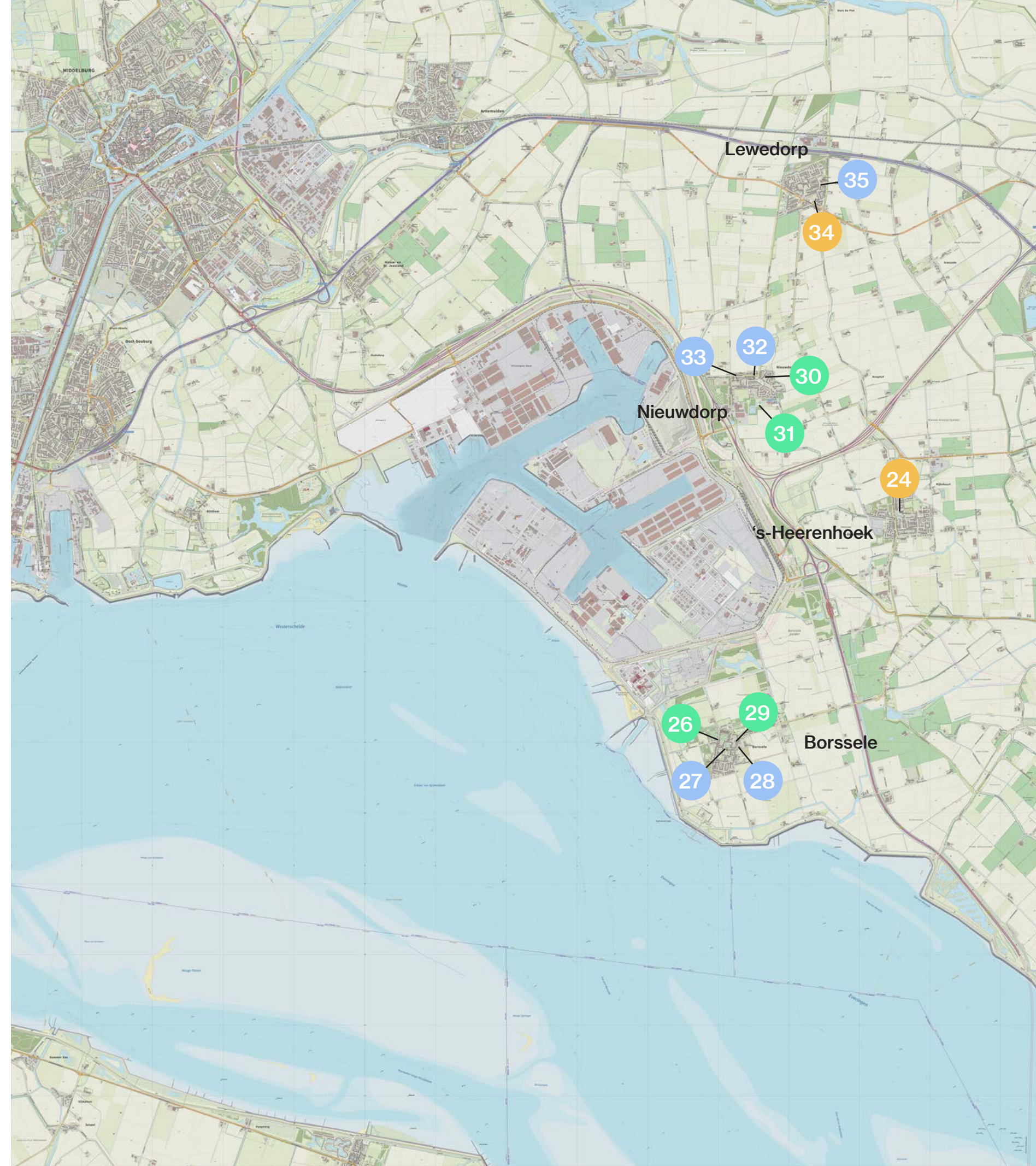
Een kerkgebouw kan ook verplaatst worden. De Noodkerk die nu in het Bevrijdingsmuseum Zeeland te Nieuwdorp staat, komt oorspronkelijk uit Ellewoutsdijk en is daarna gebruikt als opslagruimte in Baarland. De voormalige Hervormde Kerk van 's-Heerenhoek is na een periode van leegstand verplaatst naar het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem.

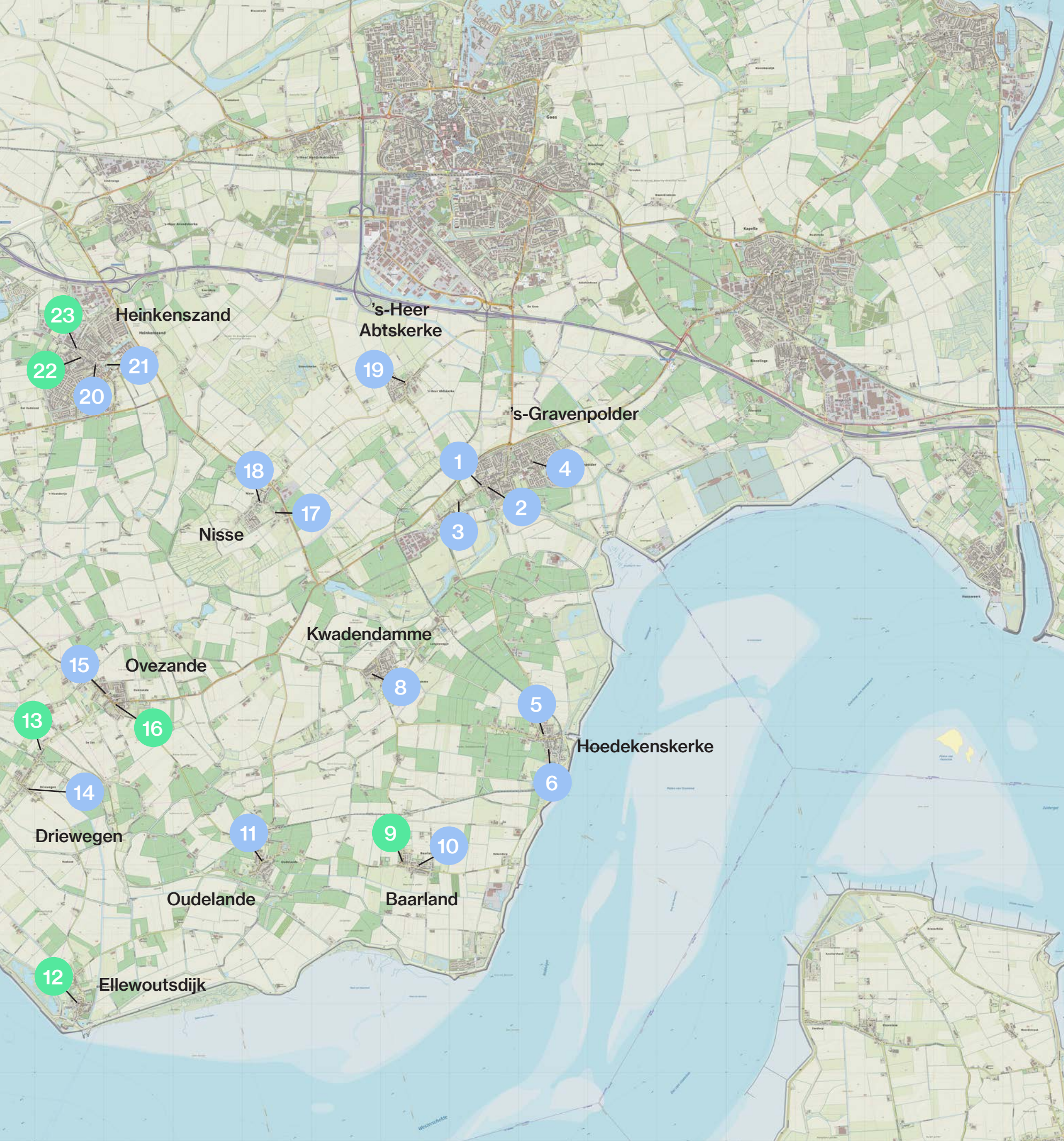

Functies van kerken

- Religieus gebruik
- Herbestemd
- Leegstaand / in transitie

- 24 Sint-Willibrorduskerk
- 26 Gereformeerde Kerk
- 27 Catharinakerk
- 28 Gereformeerde Gemeente
- 29 Gereformeerde Gemeente (1914-2000)
- 30 Gereformeerde Kerk
- 31 Noodkerk
- 32 Bethelkerk
- 33 Gereformeerde Gemeente
- 34 Heilige Eligiuskerk
- 35 Gereformeerde Kerk

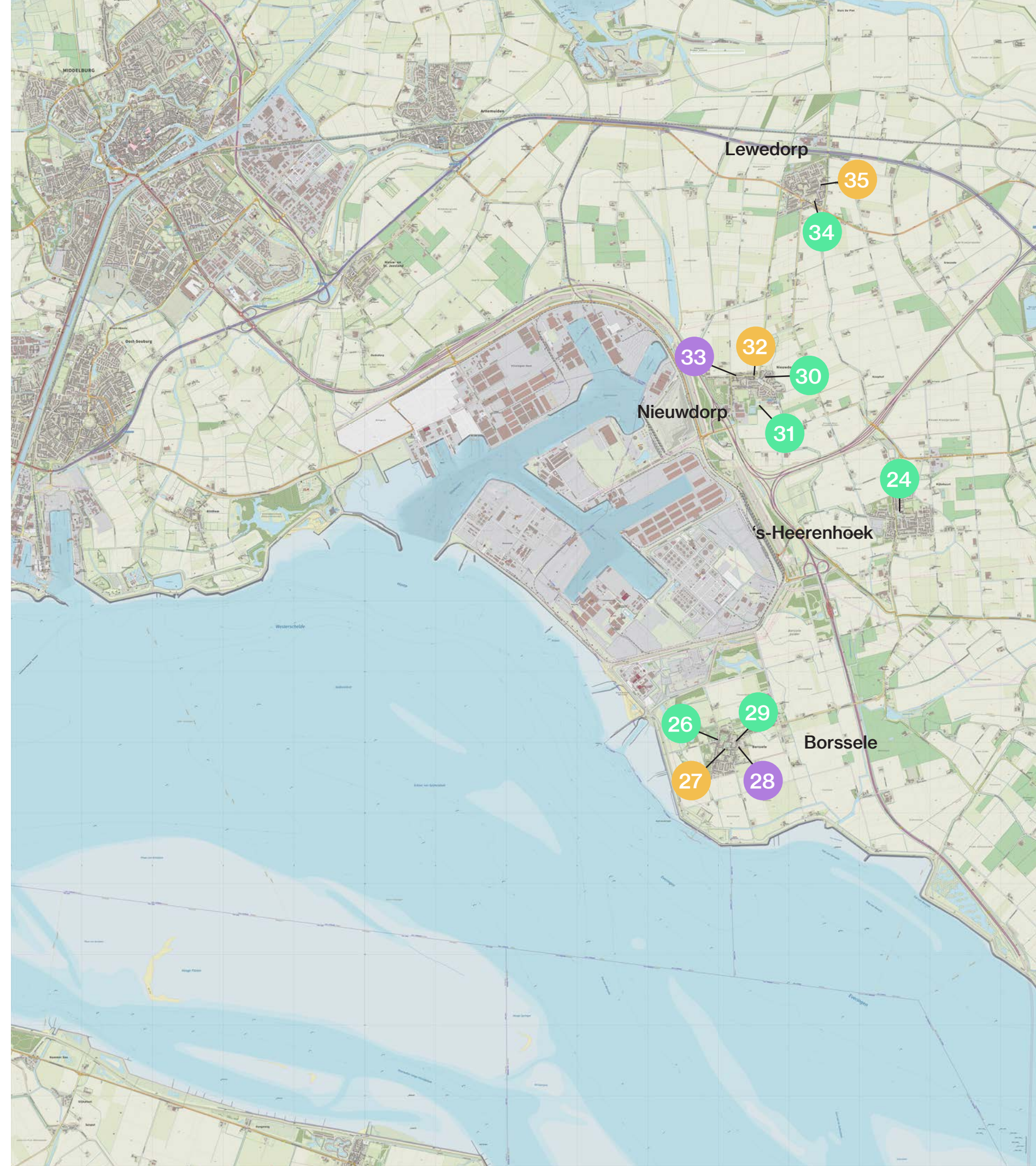

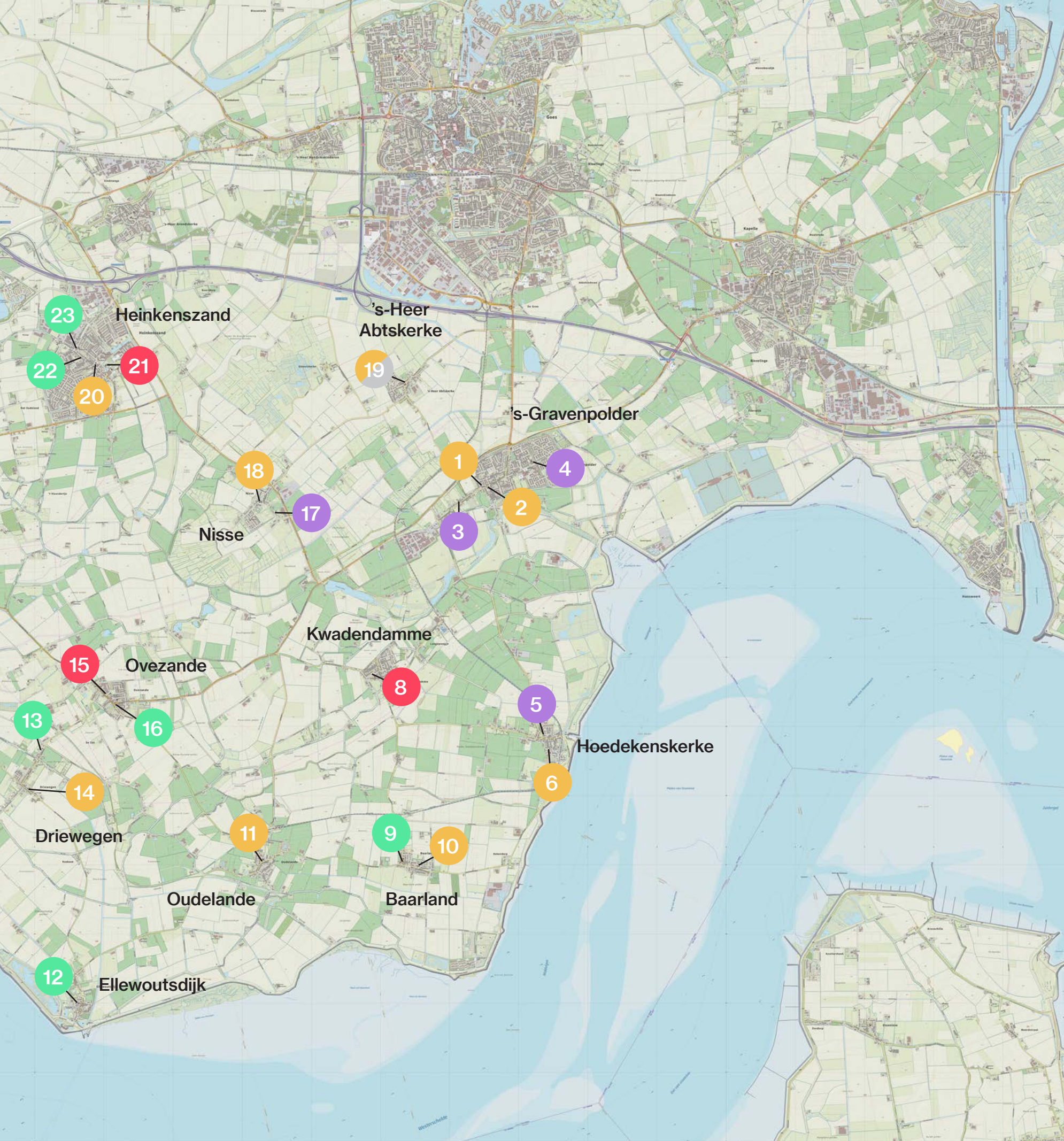
- 1 De Ontmoeting
- 2 Sint-Martinuskerk
- 3 Oud Gereformeerde Gemeente in NL
- 4 Elimkerk
- 5 Gereformeerde Gemeente
- 6 Sint-Joriskerk
- 8 Sint-Bonifatiuskerk
- 9 Gereformeerde Kerk
- 10 Maartenskerk
- 11 Sint-Eligiuskerk
- 12 't Kerkje van Ellesdijk
- 13 Eben Haëzer
- 14 Dorpskerk
- 15 Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk
- 16 Sint-Petrus-en-Pauluskerk
- 17 Gereformeerde Gemeente
- 18 Mariakerk
- 19 Johannes de Doperkerk
- 20 Dorpskerk
- 21 Sint-Blasiuskerk
- 22 Maranatha
- 23 Barbesteinkerk

Denominaties

- Rooms-katholiek
- Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
- Bevindelijk gereformeerd
- Herbestemd / leegstaand / transitie
- Overig

- 24 Sint-Willibrorduskerk
- 26 Gereformeerde Kerk
- 27 Catharinakerk
- 28 Gereformeerde Gemeente
- 29 Gereformeerde Gemeente (1914-2000)
- 30 Gereformeerde Kerk
- 31 Noodkerk
- 32 Bethelkerk
- 33 Gereformeerde Gemeente
- 34 Heilige Eligiuskerk
- 35 Gereformeerde Kerk

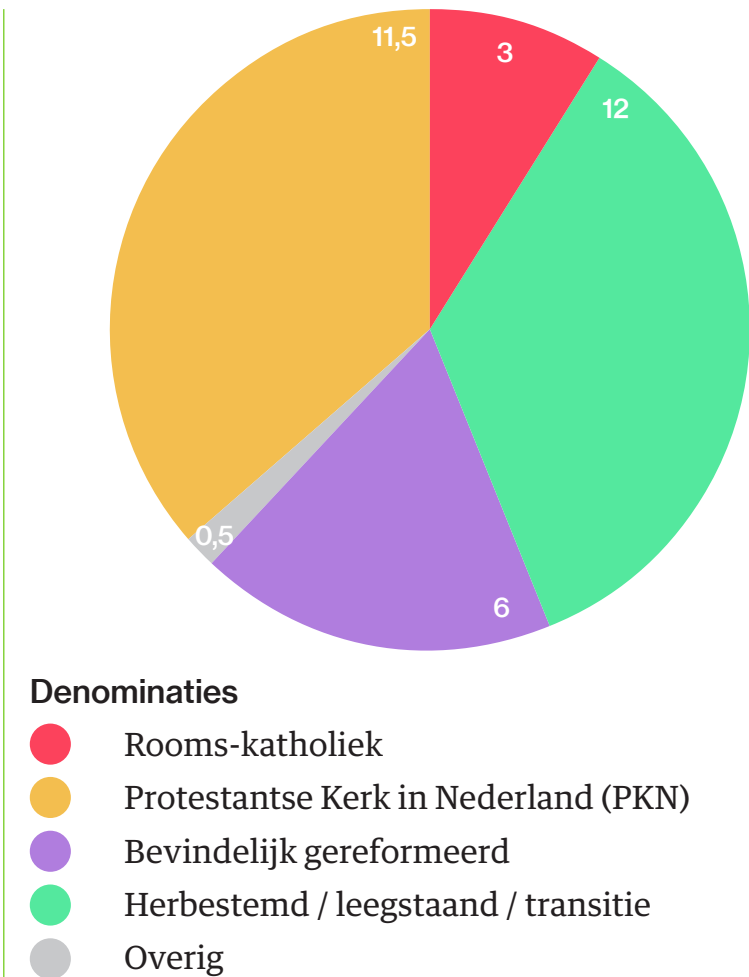
- 1 De Ontmoeting
- 2 Sint-Martinuskerk
- 3 Oud Gereformeerde Gemeente in NL
- 4 Elimkerk
- 5 Gereformeerde Gemeente
- 6 Sint-Joriskerk
- 8 Sint-Bonifatiuskerk
- 9 Gereformeerde Kerk
- 10 Maartenskerk
- 11 Sint-Eligiuskerk
- 12 't Kerkje van Ellesdijk
- 13 Eben Haëzer
- 14 Dorpskerk
- 15 Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk
- 16 Sint-Petrus-en-Pauluskerk
- 17 Gereformeerde Gemeente
- 18 Mariakerk
- 19 Johannes de Doperkerk
- 20 Dorpskerk
- 21 Sint-Blasiuskerk
- 22 Maranatha
- 23 Barbesteinkerk

Denominaties

Het merendeel (12) van de 21 kerkgebouwen die nog voor religieuze doeleinden worden gebruikt, valt onder de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). In veel gevallen betreft het hier de oude dorpskerk. De meeste hiervan worden gebruikt door fusiegemeenten of samenwerkingsverbanden tussen kerkgemeenten, waardoor de kerkgebouwen beurtelings gebruikt worden. De Johannes de Doperkerk van 's-Heer Abtskerke wordt behalve door de hoofdgebruiker (PKN) ook eenmaal per maand gebruikt door een Roemeens-Orthodoxe gemeenschap.

Zes kerkgebouwen worden gebruikt door bevindelijk gereformeerde kerkgenootschappen, waarvan vijf door Gereformeerde Gemeenten (GG) en één door de Oud-Gereformeerde Gemeenten in Nederland (OGGiN). Daarnaast zijn er drie rooms-katholieke kerken, in Heinkenszand, Kwadendamme en Ovezande. Deze vallen allemaal onder de H. Pater Damiaanparochie, die naast de gemeente Borsele ook geheel Noord- en Zuid-Beveland en Schouwen-Duiveland omvat.

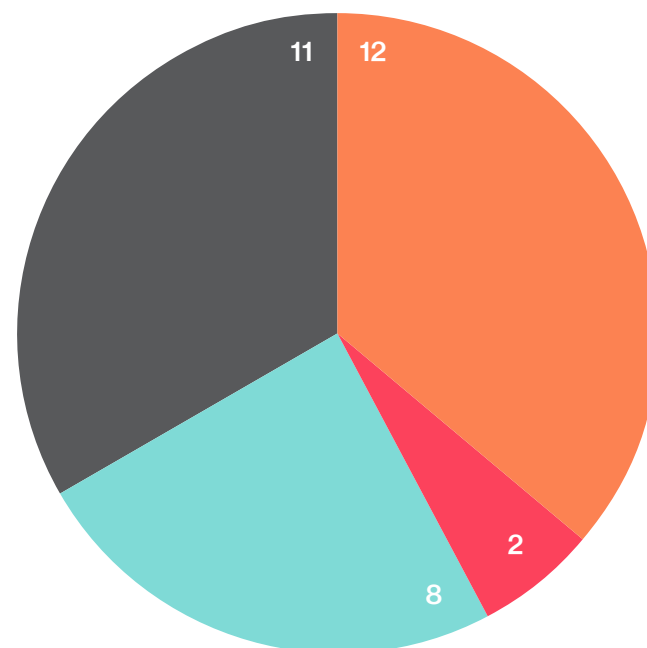
De enige overige denominatie is de eerdergenoemde Roemeens-Orthodoxe kerk. Er worden geen kerkgebouwen gebruikt door orthodox-gereformeerde, evangelische of niet-christelijke denominaties.

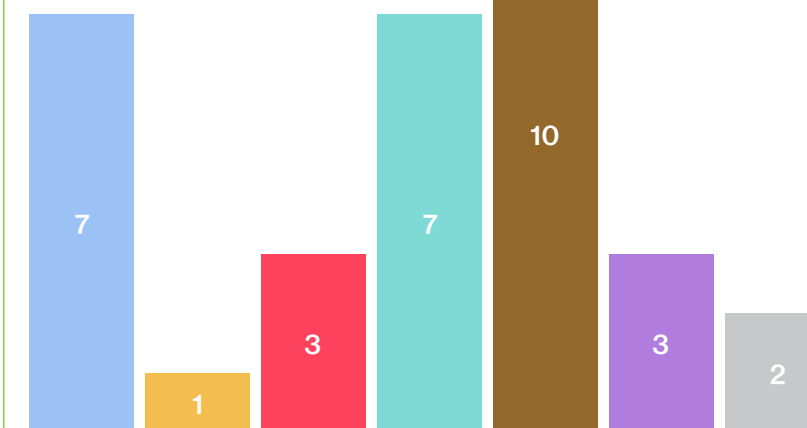
Monumentale status en bouwperiode

Van de 33 kerkgebouwen die in deze kerkvisie onderzocht zijn, hebben er twaalf de status van rijksmonument. Elf hiervan zijn nog in religieus gebruik. Deze rijksmonumenten zijn de oudste kerken van het dorp. Heinkenszand is de enige kern met twee rijksmonumentale kerken. Twee kerkgebouwen zijn aangewezen als gemeentelijk monument: De Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk in Ovezande en Maranatha in Heinkenszand, tegenwoordig in gebruik door de Muziekvereniging Euterpe. De overige negentien kerkgebouwen hebben geen status. Hiervan worden er acht als mogelijk beschermenswaardig aangemerkt (zie hiervoor de aanbevelingen).

De meeste historische dorpskerken dateren (geheel of gedeeltelijk) van voor het jaar 1500. Soms zijn deze kerken in latere perioden nog verbouwd. Een groot aantal kerken is gebouwd tussen 1850 en 1940, de periode van de jongere bouwkunst. Het aantal moderne kerken is relatief laag vergeleken bij andere Zeeuwse gemeenten.

- Monumentale status**
- Rijksmonument
 - Gemeentelijk monument
 - Beschermenswaardig
 - Geen status

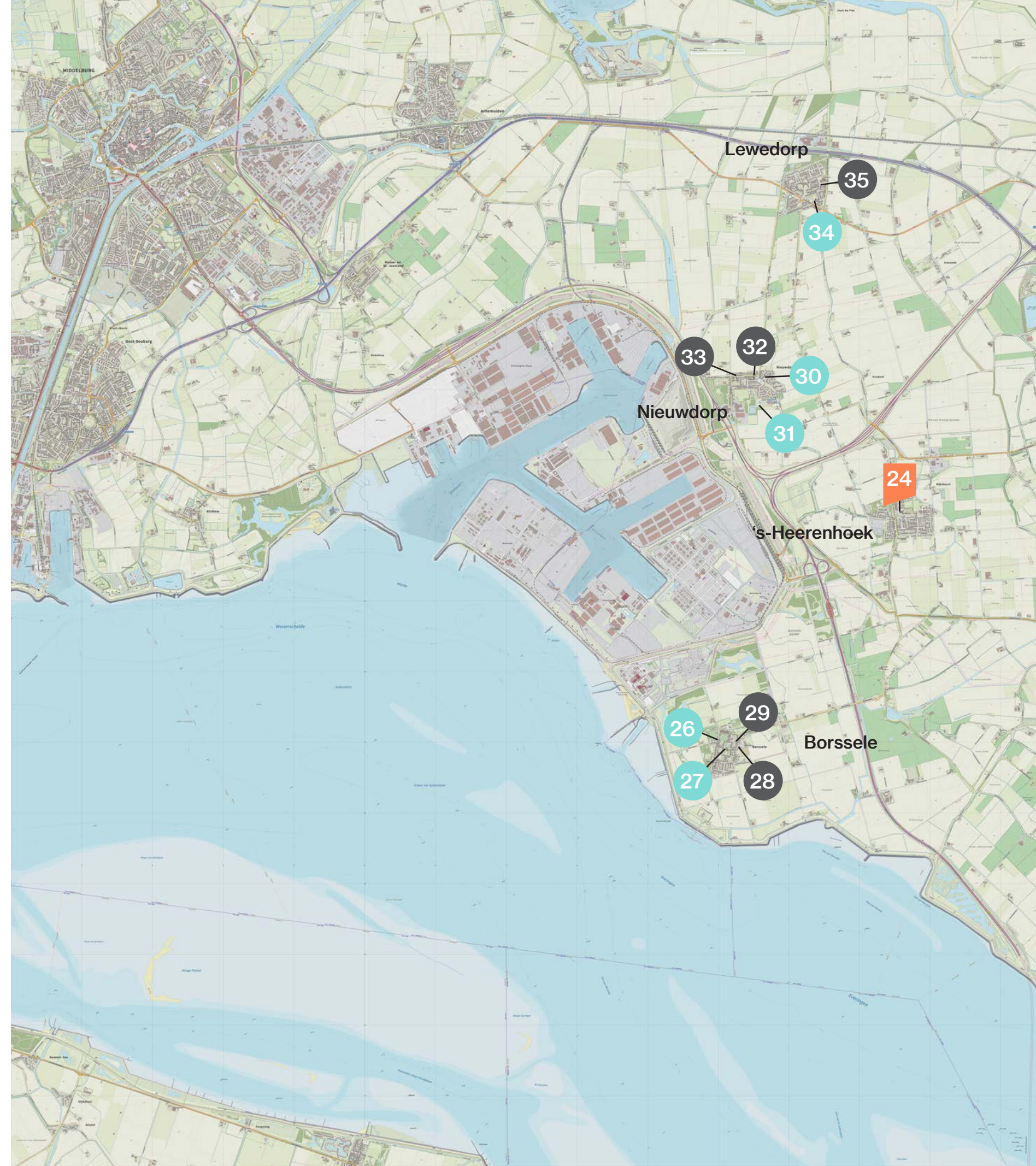

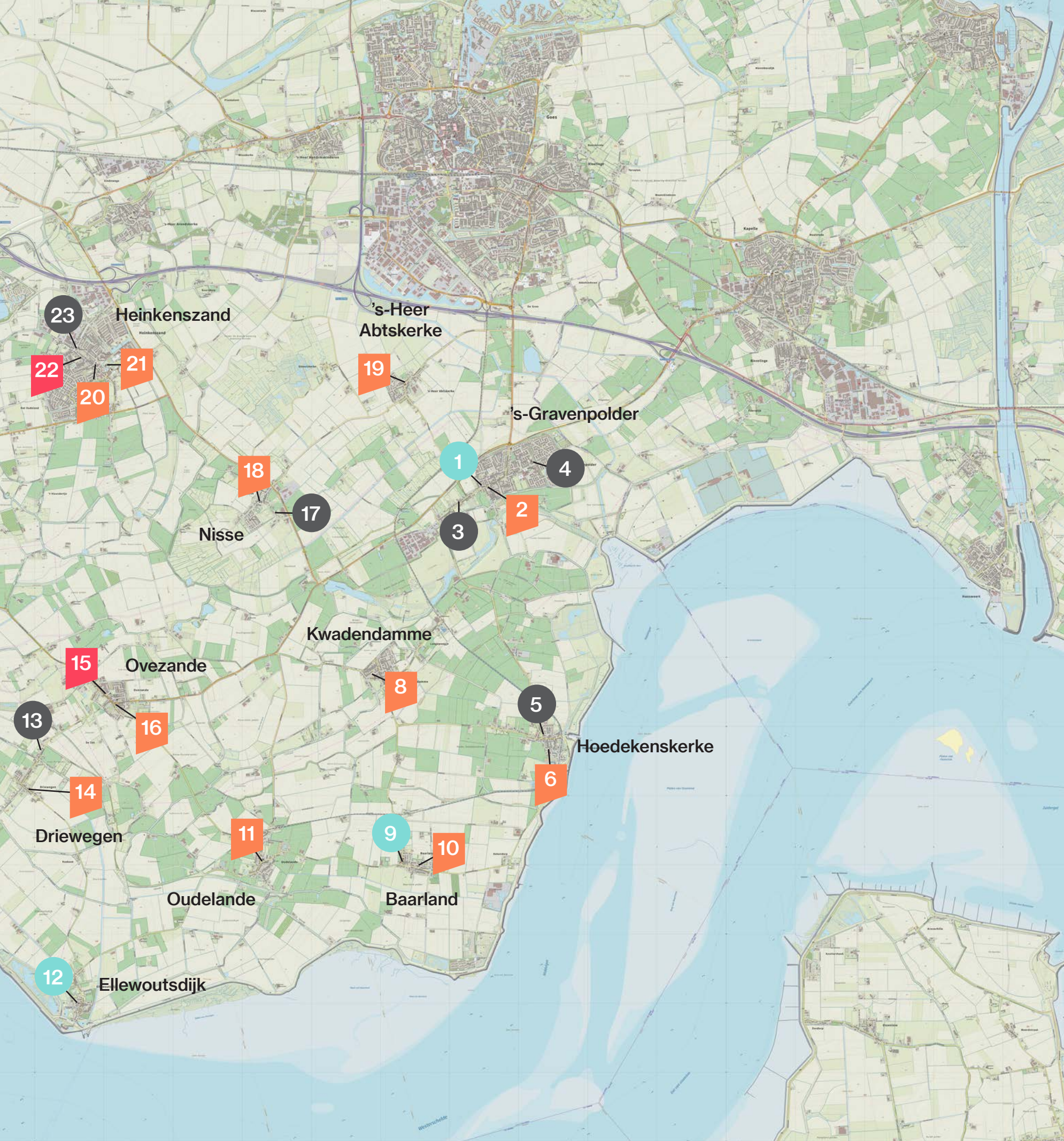
- Bouwperiode**
- Voor 1500
 - 1500-1700
 - 1700-1850
 - 1850-1900
 - 1900-1940
 - 1940-1970
 - Na 1970

Monumentale status

- Rijksmonument
- Gemeentelijk monument
- Beschermenswaardig
- Geen status

- 24 Sint-Willibrorduskerk
- 26 Gereformeerde Kerk
- 27 Catharinakerk
- 28 Gereformeerde Gemeente
- 29 Gereformeerde Gemeente (1914-2000)
- 30 Gereformeerde Kerk
- 31 Noodkerk
- 32 Bethelkerk
- 33 Gereformeerde Gemeente
- 34 Heilige Eligiuskerk
- 35 Gereformeerde Kerk

- 1 De Ontmoeting
- 2 Sint-Martinuskerk
- 3 Oud Gereformeerde Gemeente in NL
- 4 Elimkerk
- 5 Gereformeerde Gemeente
- 6 Sint-Joriskerk
- 8 Sint-Bonifatiuskerk
- 9 Gereformeerde Kerk
- 10 Maartenskerk
- 11 Sint-Eligiuskerk
- 12 't Kerkje van Ellesdijk
- 13 Eben Haëzer
- 14 Dorpskerk
- 15 Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk
- 16 Sint-Petrus-en-Pauluskerk
- 17 Gereformeerde Gemeente
- 18 Mariakerk
- 19 Johannes de Doperkerk
- 20 Dorpskerk
- 21 Sint-Blasiuskerk
- 22 Maranatha
- 23 Barbesteinkerk

Kerktorens

De gemeente Borsele heeft in totaal 10 kerktorens in haar bezit. Van deze 10 torens zijn er 3 zogeheten dakruiters. Een dakruiter is een klein torentje geplaatst op de nok van het dak van een kerkgebouw. Vanwege de plaats van de dakruiter, op het dak van de viering, worden dakruiters ook wel vieringtorens genoemd. De 3 dakruiters staan op de Sint-Joriskerk in Hoedekenskerke, de Dorpskerk van Driewegen en op de Catharinakerk in Borsele. De eerste twee zijn rijksmonument en de laatstgenoemde dakruiter heeft de gemeentelijke monumentenstatus.

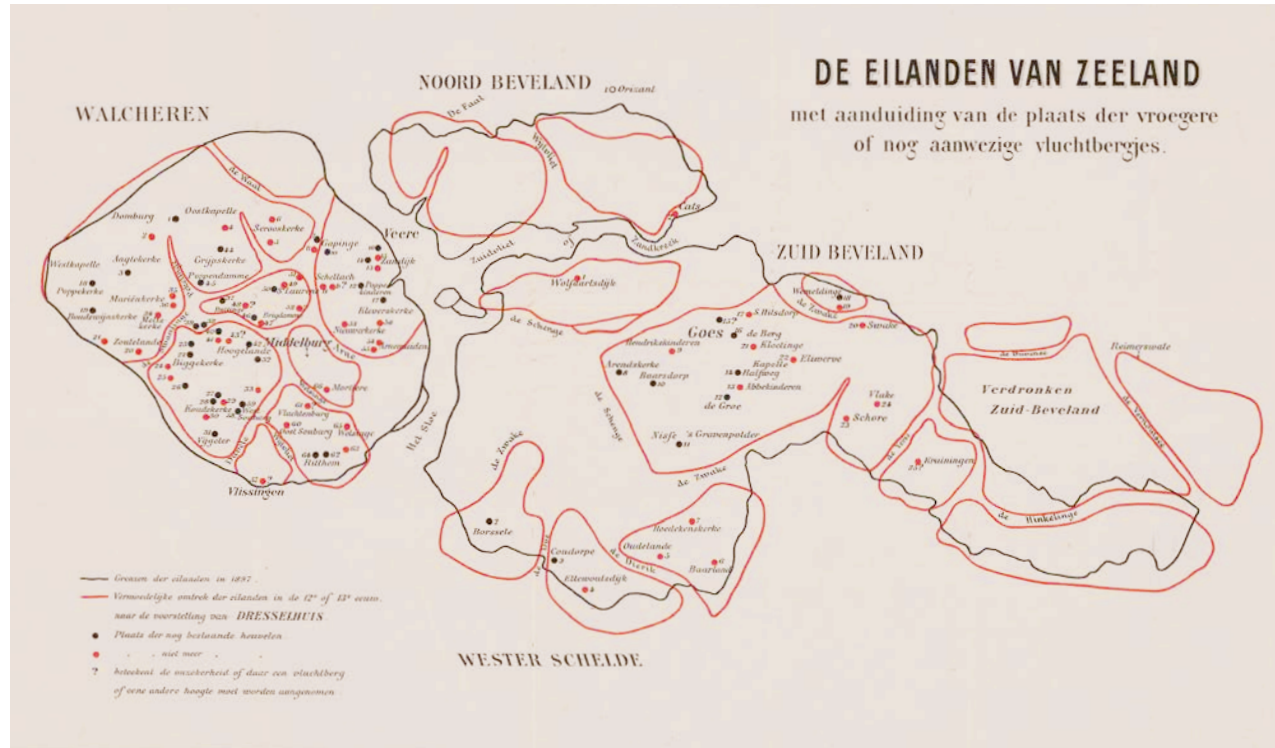
De 7 torens zijn de torens van de Sint-Martinuskerk in 's-Gravenpolder, de Maartenskerk in Baarland, de Sint-Eligiuskerk in Oudelande, 't Kerkje van Ellesdiek in Ellewoutsdijk, de Sint-Petrus-en-Pauluskerk in Ovezande, de Mariakerk in Nisse en de Johannes de Doperkerk in 's-Heer Abtskerke. Van deze torens heeft alleen de toren in Ellewoutsdijk geen monumentenstatus. De overige torens zijn allemaal rijksmonumenten.

Toren van de Sint-Martinuskerk in 's-Gravenpolder

4. Onderzoeksresultaten: Cultuurhistorisch onderzoek

Ontstaan van Borsele

Detail kaart: De eilanden van Zeeland, met aanduiding van de plaats der vroegere of nog aanwezige vluchtbergjes. De rode lijnen geven de omtrek van de eilanden in de 12e of 13e eeuw aan, de punten de vluchtbergjes. (Zeeuws Archief NL-MdbZA_294_225b)

De gemeente Borsele is één van de vier gemeenten op Zuid-Beveland. De gemeente ontstond in 1970 door de samenvoeging van 12 gemeenten, waaronder het dorp Borssele. Het gebied van de huidige gemeente Borsele bestaat voor het grootste deel uit het poldergebied met de naam de 'Zak van Zuid-Beveland'. In het deel van de gemeente ten noorden van de lijn 's-Heerenhoek-Nisse-'s-Gravenpolder lag vroeger een brede zeearm die dwars door het huidige Zuid-Beveland liep. Deze zeearm, meestal de 'Zwake' genoemd, was het resultaat van een rampzalige stormvloed in het jaar 1014. Aan de zuidkant van de Zwake bleven van het oorspronkelijke land drie kleine eilandjes over, volledig afgesneden van de rest van Zuid-Beveland: Borssele, Oudelande en Baarland. Als reactie op de ramp van 1014 werden bewoonde plaatsen opgehoogd tot terpen. Maar in 1134 deed zich opnieuw een verwoestende vloed voor, die de aanleiding zou zijn voor de eerste systematische bedijkingen in Zeeland. Als eerste reactie op de vloed van 1134 werden kreekkruggen, bestaande terpen en natuurlijke kustbescherming verder opgehoogd. Ook de drie eilanden van de Zak werden rond 1200 door middel van een gedeelde ringdijk tot één enkel eiland, Borssele, samengevoegd.

Regelmatig werden 'aanwassen', kleine stukjes droogvallend schor langs de randen van het bedijkte land, aan het cultuurlandschap toegevoegd. Ook 'opwassen', eilandjes midden in het schor die door verzanding droog kwamen te liggen, werden van ringdijkjes voorzien. Zo ontstonden in de dertiende eeuw de kernpolders van de dorpen Heinkenszand en Ovezande. Halverwege de vijftiende eeuw was de Zwake aan weerszijden al zover ingepolderd dat er dammen konden worden geslagen tussen de verschillende eilanden, waaronder Borssele. De resterende gebieden werden, polder voor polder, drooggelegd.

Borssele was verdeeld in de eilanden West-Borssele en Oost-Borssele. Bij de Sint-Felixvloed van 1530 en de Allerheiligenvloed van 1532 verdwenen het eiland West-Borssele en delen van Oost-Borssele in zee. Hierdoor verdronken de kerkdorpen Bakendorp, Coudorpe, Monster, Nieuw-Everinge, Oostkerke, Sint Catherinenkerke, Stuivezand, Tewijk, Westkerke en Wolfertsdorp. In andere periodes verdronken de dorpen Oostende, Oud-Everinge, Vinninghe. In 1616 werd het land weer herwonnen en werd het huidige dorp Borssele gesticht.

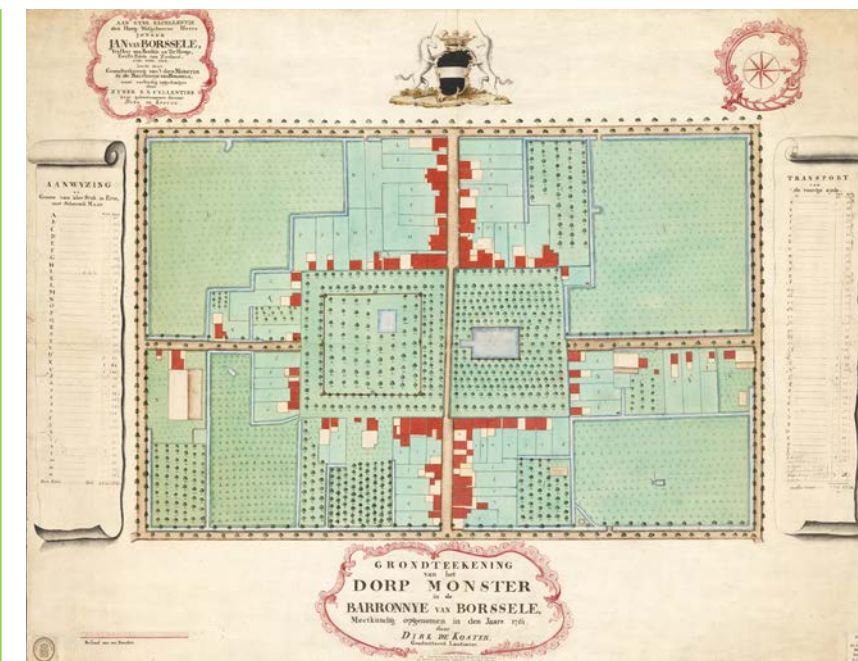
Ook het binnenwater zorgde voor problemen. In het midden van Zuid-Beveland ligt een laaggelegen gebied, de Poel genaamd. Dit drassige gebied was niet geschikt voor akkerbouw en bewoning, iets wat versterkt werd door moertering, het weggraven van veen ten behoeve van de zoutwinning. De smalle kreekkruggen in het gebied beperkten de groei van de dorpjes 's-Heer Abtskerke, Baarsdorp en Sinoutskerke. De laatste twee werden nooit groter dan een gehucht en verloren in 1880 en 1906 hun kerk.

Kaart van Zuid- en Noord-Beveland in het midden van de 17e eeuw (Zeeuws Archief NL-MdbZA_294_427)

Doordat het gebied van de huidige gemeente Borsele een geschiedenis heeft met vele watersnoden en droogleggingen zijn ook de nederzettingen in de gemeente erg verschillend van elkaar in leeftijd en vorm. Net als in andere delen van Zeeland kent de gemeente Borsele verschillende kerkringdorpen, waarbij een kerk op het hoogste punt van een kreekkrug is gebouwd met daaromheen een kerkhof en in sommige gevallen een gracht. Ellewoutsdijk heeft een onregelmatige kerkring. 's-Heer Abtskerke heeft een duidelijker kerkring met daaromheen gegroeide bebouwing. Nisse kent een variant op het ringdorp met een aansluitend plein. Het dorp Borssele is pas ontstaan na de zestiende-eeuwse rampen en heeft een rationele, rechthoekige plattegrond die gebaseerd is op renaissanceontwerpen door dijkgraaf Cornelis Soetwater. Het heeft als kern een rechthoekig plein met daar omheen opnieuw een rechthoek van wegen. De kerk is gesitueerd in het midden van het plein.

Andere dorpstypen die in de gemeente voorkomen zijn de voorstraatdorpen zoals Hoedekenskerke, met een hoofdstraat die haaks op de dijk ligt, maar ook dijkdorpen zoals Kwadendamme.

Vroege kaart van Borssele, ook wel bekend onder de naam Monster (Zeeuws archief NL-MdbZA_68_140)

Verder zijn er een aantal wegdorpen waarbij de lintbebouwing langs een weg de kern van het dorp vormt. Een jong dorp in de gemeente is Lewedorp dat langzamerhand als lintbebouwing ontstond en pas in 1929 een volwaardig dorp werd.

Kerken en geloof in Borsele

Om een beeld te krijgen van de historische ontwikkeling van het geloof en de waarden die de kerkgebouwen daarin vertegenwoordigen, hebben we de religieuze geschiedenis opgedeeld in enkele perioden. De perioden die voor de gemeente Borsele relevant zijn, zijn hiernaastbeschreven.

1400

1500

1600

1700

1800

1900

2000

Middeleeuwen (tot 1550)

De kerken die gesticht werden in deze periode waren allemaal katholiek. De eerste kerk in Zeeland is vermoedelijk gesticht door Willibrord op Walcheren. In de periode van circa 1150-1250 kwam door hervormingen in de kerk een massale parochiestichting op gang. Er ontstond onder de groeiende bevolking een verdieping van het geestelijk leven, waarvoor meer kerken nodig waren. Vaak werden er stedenbouwkundig dominante locaties gekozen, zoals centraal in een dorp of op een terp. De locatie is veelal van belang in de omgeving en de dorpsstructuur. In het geval van de gemeente Borsele gaat het om verschillende typen dorpen, zoals ring-, dijk-, en wegdorpen.

Naast de katholieke kerk waren er in die tijd een paar andere stromingen in het geloof zoals het jodendom en de moderne devotie, maar op het zuidelijke deel van Zuid-Beveland speelden deze geen rol.

Waarde van de kerkgebouwen

De kerken uit deze periode zijn bijna zonder uitzondering architectonisch en stedenbouwkundig dominant, de ligging en locatie van de kerk is van belang en zegt iets over de structuur van de kern.

De locaties van middeleeuwse kerken zijn archeologisch van hoge waarde. Dit geldt ook voor middeleeuwse kerken die later zijn herbouwd. Middeleeuwse architectuur wordt altijd als waardevol beschouwd, ook al is ze maar fragmentarisch. Bij herbouwde kerken zijn soms ook interieurstukken uit oudere periodes aanwezig zijn.

Kerken die behoren tot deze periode zijn:

- 2 Sint-Martinuskerk, 's-Gravenpolder
- 6 Sint-Joriskerk, Hoedekenskerke
- 10 Maartenskerk, Baarland
- 11 Sint-Eligiuskerk, Oudelande
- 16 Sint-Petrus-en-Pauluskerk, Ovezande
- 18 Mariakerk, Nisse
- 19 Johannes de Doperkerk, 's-Heer Abtskerke

De Sint-Martinuskerk, de Sint-Joriskerk en de Mariakerk zijn door hun cultuur- en bouwhistorie en door hun gaafheid bijzondere voorbeelden van middeleeuwse kerken.

De Mariakerk in Nisse is een gaaf voorbeeld van een middeleeuwse kerk met ook interieuronderdelen uit de middeleeuwen

Reformatie

Het rooms-katholieke geloof was in de middeleeuwen het dominante geloof in Europa, maar in de loop van de tijd waren binnen de kerk allerlei misstanden ontstaan. Naast kritiek op het functioneren van de kerk waren ook het Humanisme, de uitvinding van de boekdrukkunst, staatsvorming en de uitbraken van de pest aanleiding voor hervormingen. Het schisma in het westerse christendom werd vanaf 1517 ingezet door Maarten Luther en Johannes Calvijn.

Met de Reformatie in de zestiende eeuw gingen veel van de katholieke dorpskerken over tot de protestantse godsdienst. Tijdens de Beeldenstorm en Tachtigjarige Oorlog werden veel kerken verwoest. In veel gevallen werden door de protestanten vernieuwingen uitgevoerd of werd de kerk geheel herbouwd. De locatie binnen de dorpen en de architectuur blijven dominant, omdat herbouw plaats vond op de oude plek. Bij nieuwbouw blijven oude bouwvormen belangrijk, maar nieuwe ontwikkelingen in de architectuur spelen ook een rol.

Omdat die voormalige katholieke kerken voldoende ruimte boden werden er gedurende lange tijd geen nieuwe kerken gebouwd.

Alleen de kerk in Driewegen werd ongeveer een eeuw na de Reformatie herbouwd. Wel werden de oude kerken hersteld en gewijzigd, waarbij de gebouwen soms werden verkleind, zoals de Sint-Joriskerk in Hoedekenskerke, de Maartenskerk in Baarland en de Sint-Eligiuskerk in Oudelande.

Waarde van de kerkgebouwen

Door beperkte fondsen zijn de herbouwde of nieuw gebouwde kerken vaak architectonisch minder waardevol dan de middeleeuwse. Desondanks worden de gebouwen uit de zeventiende en achttiende eeuw over het algemeen wel hoog gewaardeerd. Veel van de interieurs bevatten stukken uit oudere kerkgebouwen.

Kerken die tot deze periode behoren zijn:

- 14 Dorpskerk, Driewegen
- 20 Dorpskerk, Heinkenszand
- 27 Catharinakerk, Borssele
- 32 Bethelkerk, Nieuwdorp

Belangrijk voorbeeld van een kerk uit de vroege Reformatie is de zeventiende-eeuwse Dorpskerk van Driewegen. De Catharinakerk van Borssele werd anderhalve eeuw later gebouwd, maar is bijzonder vanwege de plaats binnen het stedenbouwkundige ontwerp van het dorp.

De Bethelkerk in Nieuwdorp is een laat voorbeeld van een kerk die is gebouwd in de traditie van de Reformatie. De kerk is gebouwd in de stijl van de Nieuwe Haagse School.

De Dorpskerk te Driewegen (Zeeuws Archief NL-MdbZA_298_127-3)

De Dorpskerk in Driewegen uit de zeventiende eeuw

Afscheidingen

Tot een heel eind in de negentiende eeuw waren er betrekkelijk weinig ontwikkelingen in Zeeland en ook op Zuid-Beveland die nieuwe kerkgebouwen als gevolg hadden. In het tweede kwart van de negentiende eeuw kwam daar verandering in. De Afscheiding van 1834 is de aanduiding van een kerkelijke beweging die uiteindelijk heeft geleid tot zelfstandige gereformeerde kerken naast de Nederlandse Hervormde Kerk. De Afscheiding van 1834 heeft, hoewel klein begonnen, grote invloed gehad op de vorming van de gereformeerde gezindte binnen de moderne Nederlandse samenleving. In 1886 volgde een tweede scheuring: de 'Doleantie'. De gemeenten die hun oorsprong vonden in de Afscheiding en Doleantie verenigden zich in 1892 tot de Gereformeerde Kerken in Nederland. In 2004 is deze groep samen met de Nederlands Hervormde Kerk en de Evangelisch-Lutherse Kerk opgegaan in de Protestantse Kerk in Nederland. In Borsele behoren 12 kerkgebouwen tot de PKN.

Na de Afscheiding vonden nog meer afsplitsingen plaats, zoals die van dominee Ledeboer. De nieuwe groepen werden vaak later weer samengevoegd met andere afgesplitste groepen.

De Ledeboeriaanse gemeenten gingen op in de Gereformeerde Gemeenten (in Nederland en Noord-Amerika). Een negentiende-eeuws kerkgebouw van die geloofsrichting is nog te vinden in Hoedekenskerke. Een ander orthodox kerkverband was de afscheiding onder leiding van dominee Bakker. Uit deze afsplitsing kwam later de Oud Gereformeerde Gemeente voort. In 's-Gravenpolder wordt een in 1869 gebouwde eenvoudige kerk nog steeds door dit kerkverband gebruikt.

Waarde van de kerkgebouwen
De afgescheiden groepen kerkten soms in schuren of bouwden na enige tijd nieuwe kerkgebouwen. Doordat de middelen beperkt waren hebben deze kerken vaak een bescheiden voorkomen. De architectonische waarde van deze kerkgebouwen is daardoor beperkt. Een groot deel van deze kerken is inmiddels herbestemd waarbij het oorspronkelijke interieur verloren is gegaan. Deze groepen bleven ook in de twintigste eeuw actief en bouwden, vaak vanwege ruimtegebrek, nieuwe kerken die behoren tot de perioden 'wederopbouw' en 'Post '65'.

Kerken die behoren tot deze perioden zijn:

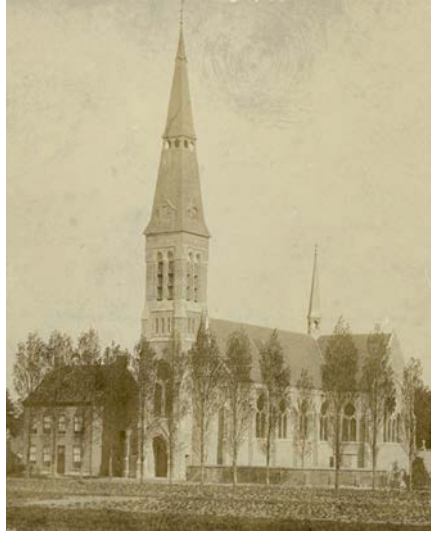
- 1 De Ontmoeting, 's-Gravenpolder
- 3 Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland, 's-Gravenpolder
- 5 Gereformeerde Gemeente, Hoedekenskerke
- 9 Gereformeerde Kerk, Baarland
- 13 Eben Haëzer, Driewegen
- 17 Gereformeerde Gemeente, Nisse
- 22 Maranatha, Heinkenszand
- 23 Barbesteinkerk, Heinkenszand
- 26 Gereformeerde Kerk, Borssele
- 29 Gereformeerde Gemeente, Borssele
- 30 Gereformeerde Kerk, Nieuwdorp
- 33 Gereformeerde Gemeente, Nieuwdorp

De Gereformeerde Kerk van Borssele is een typisch voorbeeld van een eenvoudige zaalkerk uit deze tijd.

De voormalige Gereformeerde Kerk in Borssele

Katholieke emancipatie

De Sint-Bonifatiuskerk te Kwadendamme 1902 (Zeeuws Archief NL-MdbZA_295_2973)

Na de Reformatie werd het hele katholieke platteland van Zuid-Beveland vanuit Goes door één pastoor bediend. Het was voor rooms-katholieken een lange tijd verboden in het openbaar hun godsdienst te belijden. In 1635 werd daarom in Goes een schuilkerk ingericht. Op het platteland van Zuid-Beveland werden de godsdienstoefeningen altijd gehouden op boerderijen in een kamer of op zolder, maar later, door het groeiend aantal gelovigen, ook in de schuur.

De eerste pastoor voor heel Zuid-Beveland, Johan Trutius, werd in 1615 benoemd. In 1616 werd hij opgevolgd door Joannes Griffinus. Beiden hadden geen vaste woonplaats, maar logeerden wisselend bij een aantal parochianen in Goes. De eerste stichting van een afzonderlijke parochie op het platteland was waarschijnlijk rond 1650. Men noemde de pastoor van het landspastoraat ook wel veldpaap. De eerste veldpaap was Fransiscus van der Lisse. Hij legde een doopboek aan, waarin de 29e december 1665 zijn eerste dopeling werd ingeschreven. Dit boek werd bewaard in 's-Heerenhoek, dat een centrum was van het katholieke geloof in het zuiden van Zuid-Beveland.

In 1691 kocht de landsparochie twee boerderijen die als schuilkerken werden ingericht. Een boerderij in Ovezande en één in Dijkwel (gehucht bij Kapelle).

Door de komst van de Fransen en hun 'Vrijheid, gelijkheid en broederschap' zagen de katholieken op Zuid-Beveland hun kans schoon: de Franse bezetting leidde in 1795 namelijk ook tot vrijheid en gelijkheid van godsdienst. Pas in 1853 werd de bisschoppelijke hiërarchie hersteld en trad de Rooms-Katholieke Kerk weer nadrukkelijk op de voorgrond en werden er nieuwe kerken gebouwd. In de gemeente Borsele zijn voor Zeeuwse begrippen veel rooms-katholieke kerken te vinden. De oudste, nog bestaande katholieke negentiende-eeuwse kerk is de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk in Ovezande (1859).

Waarde van de kerkgebouwen

De nieuwe kerken werden op een minder prominente locatie ingepast in de bestaande stedenbouwkundige structuur, maar kregen wel een prominente architectuur (neogotische stijl). In hun kielzog gingen ook protestanten meer aandacht besteden aan de architectuur, waarbij gebruikt werd gemaakt van andere neostijlen dan de neogotiek.

Hier ligt een direct verband met de voorgaande periodes van onderdrukking. Voor de Tweede Wereldoorlog kwamen nieuwe architectuurstijlen in zwang en ontstonden ook geloofspecifieke bouwvormen. Deze ontwikkeling was voor de architectuur belangrijk.

Kerken die tot deze periode behoren zijn:

- 8 Sint-Bonifatiuskerk, Kwadendamme
- 15 Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk, Ovezande
- 21 Sint-Blasiuskerk, Heinkenszand
- 24 Sint-Willibrorduskerk, 's-Heerenhoek
- 34 Heilige Eligiuskerk, Lewedorp

Vanwege de gave neogotische architectuur is de Sint-Bonifatiuskerk een bijzonder voorbeeld uit deze periode. De Sint-Blasiuskerk in Heinkenszand is een gaaf voorbeeld van stucadoorsgotiek, een vroege variant van de neogotiek. De kerk heeft ensemblewaarde door de locatie op het terrein van het voormalige slot Barbestein en door de combinatie van kerk, pastorie en Lourdesgrot.

Wederopbouwperiode

Na de Tweede Wereldoorlog werd er veel gebouwd in Nederland. Tijdens de oorlog zijn veel kerken verloren gegaan en ook door de grote groei van de Nederlandse bevolking na de oorlog was er behoefte aan extra kerkgebouwen. In Zeeland komt daar ook nog de schade van de Watersnoodramp bij. Na deze rampen werden kerken gebouwd in een sobere stijl die nu bekend staat als wederopbouwarchitectuur. In Borsele zijn geen grote uitbreidingswijken van direct na de oorlog. Verhoudingsgewijs zijn er daarom ook maar weinig kerken uit deze periode. Voor deze kerken geldt dat de gebouwen voor verschillende geloofsrichtingen veel overeenkomsten hebben in architectuur.

Waarde van de kerkgebouwen

Kerken uit deze tijd zijn vaak in één geheel ontworpen als Gesamtkunstwerk. De architectuur van exterieur en kunst sluiten aan op interieurstukken als kandelaars en altaren en vormen één ensemble. De gaafheid van dit ensemble is belangrijk voor de waardering van het gebouw, zoals dit ook geldt voor kerken uit andere perioden. Wederopbouwkerken zijn bijzonder gevoelig voor verstoring.

Kerken die tot deze periode behoren zijn:

- 12 't Kerkje van Ellesdiek, Ellewoutsdijk
- 31 Noodkerk, Nieuwdorp
- 35 Gereformeerde Kerk, Lewedorp

De Noodkerk in het Bevrijdingsmuseum is een bijzonder voorbeeld van een kerk die na de Slag om de Schelde werd gebouwd in Ellewoutsdijk. De opvolger van deze noodkerk is een goed voorbeeld van een wederopbouwkerk waarbij het Gesamtkunstwerk goed bewaard is gebleven.

De Noodkerk die na de Slag om de Schelde is gebruikt als kerk in Ellewoutsdijk. De kerk staat nu in het Bevrijdingsmuseum Zeeland.

Periode Post-'65

Na de Tweede Wereldoorlog zijn er steeds meer nieuwe geloofsrichtingen opgekomen. Denk aan de Islam, antroposofie en migrantenkerken. Ook vond er een grote groei binnen reformatorische kerken plaats, waardoor grote kerkgebouwen met veel zitplaatsen werden gebouwd. Dit laatste is terug te zien in Borsele. De kerken uit deze periode worden vaak ingepast in de stedenbouwkundige restruimte buiten de centra en vormen zo een aparte categorie waarbij een grote diversiteit is in architectuurstijlen.

Waarde van de kerkgebouwen

Kenmerk van kerken uit deze periode is dat ze vaak op stedenbouwkundig onbelangrijke plaatsen gebouwd zijn. De waarde van de architectuur verschilt sterk per individueel geval. De laatste tijd is er in het bijzonder aandacht voor Post '65-architectuur.

Kerken die behoren tot deze periode zijn:

- 4 Elimkerk, 's-Gravenpolder
- 28 Gereformeerde Gemeente, Borsele

De Elimkerk in 's-Gravenpolder is een goed voorbeeld in de gemeente Borsele van een groot kerkgebouw uit de Post '65-tijd. De kerk werd als gevolg van de groei van de gemeenschap gebouwd en vervangt een gebouw uit de periode van afscheiding. Door groei werd de kerk vervolgens in 2006 uitgebreid.

Elimkerk in 's-Gravenpolder is met ruim 1500 zitplaatsen een voorbeeld van een grote reformatorische kerk.

Beoordelingscriteria kernwaarden

- Iedere kerk heeft een eigen geschiedenis en eigen waarden, samen vertellen de kerken een groter verhaal. De waarden van een kerkgebouw kunnen worden beoordeeld aan de hand van de volgende criteria:
- Architectonische waarden: wat zijn de architectuurhistorische kenmerken van het gebouw? Is een bepaalde architectuur of typologie van kerkenbouw specifiek belangrijk in de gemeente of regio? Wat is de typologie? Binnen de collectie kan een kerk een belangrijke rol spelen op historisch en maatschappelijk niveau ook al is ze als bouwwerk onbeduidend. Bovendien kan een kerk, ook al is ze niet van architectonisch belang, toch van belang zijn als voorbeeld van een eenvoudige bouwstijl of techniek. In het hele gamma van de kerkenbouw spelen ze een rol als onderdeel van de minder rijke delen van de maatschappij.
- Cultuurhistorische waarden: wat was de rol van de kerk in de historische ontwikkeling van de stad, het dorp en het gebied? Hoe en waarom heeft de kerk zich ontwikkeld tot de huidige situatie? Stedenbouwkundige waarden: wat is de rol van de kerk in het stedenbouwkundig geheel van de stad of dorp: speelt de kerk een belangrijke rol in het straat- of dorpsbeeld?
- Gaafheid: in hoeverre is het kerkgebouw onaangetast?
- Interieur: welke interieuraspecten van de kerkfunctie zijn behouden gebleven? Denk aan preekstoel, koorhek, orgel etc. Is het een gaaf ensemble?
- Kerken die meerdere kernwaarden vertegenwoordigen en daarmee een uitzonderlijk voorbeeld zijn van een bepaalde categorie kerken, zijn mogelijk beschermenswaardig.

Kernwaarden kerkenbestand gemeente Borsele

- Op basis van de verschillende perioden vallen een aantal zaken op over de ontwikkeling van het geloof en de daarmee samenhangende kerkenbouw in de gemeente Borsele.
- Kenmerkend voor Zuid-Beveland is de ontstaansgeschiedenis met veel overstromingen en verwoestingen. Deze geschiedenis wordt deels ook door de kerkgebouwen uit de periode van de middeleeuwen verteld. Deze oudere kerken zijn allemaal aangewezen als beschermd rijksmonument.
- Zoals overal in Zeeland vonden er vanaf de Afscheiding van 1843 veel afsplitsingen van de Nederlandse Hervormde Kerk plaats. Ook in Borsele zijn in de negentiende en twintigste eeuw veel nieuwe kerkgebouwen gesticht. Vanwege de beperkte omvang van de geloofsgemeenschap en de beperkte beschikbare middelen waren dat vaak eenvoudige kerken. Juist vanwege dit verhaal zijn deze gebouwen van belang. Hoewel ze beperkte architectonische waarden hebben, vertellen ze wel het verhaal van de ontwikkeling van het geloof in Borsele. Een aantal van deze kerken is als mogelijk beschermenswaardig beoordeeld.
- Wat verder opvalt is het cluster van kerkstichtingen in de periode van de rooms-katholieke emancipatie. Na de Franse tijd en het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie waren andere geloven dan het protestantisme vrij om zichzelf te manifesteren. In de gemeente Borsele zijn relatief veel rooms katholieke kerken gesticht in de negentiende en twintigste eeuw. Het merendeel van deze kerken is van rijkswege of door de gemeente beschermd.
- In Borsele komen relatief weinig kerken voor van na de Tweede Wereldoorlog. De weinige kerkgebouwen uit deze periode zijn voorbeelden van voortzettingen van oudere afsplitsingen. Een enkel kerkgebouw uit deze periode is als mogelijk beschermenswaardig beoordeeld.

Bronnen:

- *Kleine geschiedenis van de Bevelanden*
www.zeelandnet.nl/weblog/mir/bericht/209846
- www.rksheerenhoek.nl/cms/historie-parochie
- *Structuurvisie gemeente Borsele 2015-2020*
- *Bestemmingsplan Kern Borssele 2012*
- J.W. Bosch - *Polders en Pleinen van het Landschapspark Borsele*
- C.F. Bos, J. van Damme en A.P. de Klerk - *Dorpen in Zeeland*
- C. Dekker - *Zuid-Beveland: De Historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de middeleeuwen.*

5. Onderzoeksresultaten: Beleidskader

De gemeente Borsele kent ruim 170 beschermde rijksmonumenten en heeft daarnaast ook zelf 36 objecten aangewezen als gemeentelijk monument. Door het rijk zijn twee beschermde dorpsgezichten aangewezen, Borssele en Nisse. Het gemeentelijk beleid is vastgelegd in de beleidsnota *'Monumenten en Dorpsvernieuwing'* (2006), waaruit valt af te leiden dat dit document gebaseerd is op verouderd beleid en verouderde wet- en regelgeving. Ook de huidige verdeling in taken en bevoegdheden tussen Rijk, provincies en gemeenten met betrekking tot de financiële ondersteuning van rijksmonumenten is in deze nota niet opgenomen.

De gemeente heeft daarnaast in 2002 het *Ontwikkelingsperspectief voor één de Bevelanden* vastgesteld. Hierin wordt gesteld dat het landschap in de gemeente gaaf is, niet versnipperd en met weinig storende bebouwing. Er is groeiende aandacht voor het behoud van het cultuurhistorisch erfgoed.

In de aanloop naar de invoering van de Omgevingswet in 2024 wordt gewerkt aan de *Omgevingsvisie Borsele*, waarvoor de gemeente Borsele de fysieke leefomgeving in kaart heeft laten brengen. Op basis hiervan zal de koers voor de toekomst worden bepaald. Op dit moment bevindt dit visiedocument zich nog in de conceptfase. De Omgevingsvisie Borsele stelt dat er meerdere mooie dorpen met hoge erfgoedwaarden zijn en in de fysieke leefomgeving diverse soorten erfgoed uit verschillende perioden zijn, van ridderplaatsen tot kerken. De visie vervolgt met de constatering dat de meeste dorpen 'klein' zijn gebleven en over het algemeen de identiteit, de ruimtelijke kwaliteit en de erfgoedwaarden hebben behouden. Op basis hiervan wil de gemeente inzetten op behoud en vergroting van de ruimtelijke kwaliteit met behoud en doorontwikkeling van de historische kwaliteiten. Ten behoeve daarvan heeft de gemeente voor elke kern knelpunten en ambities opgesteld met aandacht voor de cultuurhistorische waarden. Het erfgoed kent verschillende niveaus van bescherming, namelijk beschermde rijksmonumenten, beschermde gemeentelijke monumenten en door het rijk beschermde dorpsgezichten.

Het meest recent vastgestelde beleidsdocument, waarin het erfgoed aan de orde komt, is de *Beeldkwaliteitsnota* 2013 die de Welstandsnota Borsele 2006 vervangt. De beeldkwaliteitsnota Borsele is opgesteld vanuit de overtuiging dat de gemeente het belang van een aantrekkelijke (gebouwde) omgeving dient te behartigen. Om cultuurhistorische bouwwerken binnen haar grondgebied te beschermen heeft de gemeente Borsele monumentenbeleid vastgelegd in de *Erfgoedverordening Borsele 2017*. Deze verordening bevat procedureregels met betrekking tot het beschermde erfgoed (monumenten en gezichten) en maakt het aanwijzen van gemeentelijke monumenten mogelijk. Deze aanwijzing geschiedt op basis van vrijwilligheid. Basis voor de erfgoedverordening is de Erfgoedwet 2016.

Als gevolg van de invoering van de Omgevingswet moet het instellen van een gemeentelijke adviescommissie ter vervanging van de huidige monumentencommissie worden geregeld in de Erfgoedverordening. Ook het benoemen van leden in deze commissie dient op basis van een *Verordening instellen gemeentelijke adviescommissie* geschieden. Eind 2021 heeft de VNG alle gemeenten in een ledenbrief geadviseerd maatregelen te nemen met betrekking tot een nieuwe erfgoedverordening. In de gemeente Borsele zijn vooralsnog geen voorbereidingen getroffen voor een nieuwe erfgoedverordening.

De bescherming van dorpsgezichten in de gemeente Borsele is geregeld in de betreffende bestemmingsplannen. Voor gebouwen binnen een beschermd dorpsgezicht gelden andere regels met betrekking tot vergunningvrij bouwen. Dit geldt zowel voor beschermde als niet-beschermde gebouwen.

De gemeente Borsele hanteert het provinciaal opgestelde *VTH-Beleid Zeeland 2021* dat alle taken van de Zeeuwse overheden op het gebied van omgevingsbeleid bevat.

Dit beleid benoemt de uitgangspunten voor preventie, vergunningverlening, gedogen, toezicht en handhaving in Zeeland. Daarnaast geeft dit document handvatten voor uitvoering en handhaving van wetten. Op 1 november 2017 is de *Subsidieverordening Erfgoed Borsele 2017* in werking getreden. Een subsidie kan worden verleend voor het treffen van maatregelen ter instandhouding of restauratie van rijksmonumenten, gemeentelijke monumenten en beeldbepalende panden. Het restaureren betreft ook monumenten die niet in aanmerking komen voor een subsidie volgens de Erfgoedwet. Ook voorziet deze subsidieverordening in het herstel van bijzondere monumentale onderdelen. De verordening is inmiddels bijna 7 jaar oud en speelt (nog) niet in op de huidige subsidie- en financieringsregelingen van het Rijk en de Provincie Zeeland.

Met betrekking tot beleid en regelgeving moet worden gesteld dat de gemeente Borsele een inhaalslag te maken heeft. Het bestuurlijke en politieke klimaat lijken hiervoor zeker aanwezig.

Kerkenvisie in relatie tot erfgoedbeleid

Het vormgeven van een actueel erfgoedbeleid kan mede gebaseerd worden op de uitkomsten van deze kerkenvisie, waarin aanbevelingen zijn opgenomen over de rol van erfgoed in de versterking van de fysieke leefomgeving. Het gaat daarbij niet alleen over het beschermen en behouden van erfgoed, maar ook over het benutten van kansen voor leegkomende kerkgebouwen. Eenzelfde vraagstuk kan in de nabije toekomst ook gelden voor het agrarisch erfgoed. Ook de aandacht voor interieurs, vaak een vergeten onderdeel bij de instandhouding van erfgoed, kan worden verankerd in erfgoedbeleid. Onderwerpen die in deze kerkenvisie aan de orde komen, zoals de loketfunctie ten behoeve van het contact met eigenaren, alsmede de coördinatiefunctie ten behoeve van een integrale aanpak, kunnen eveneens onderdeel uitmaken van toekomstig erfgoedbeleid.

Kennis en gebruik van instandhoudings- en restauratiesubsidies

Voor de instandhouding van rijksmonumenten kan subsidie bij de rijksoverheid worden aangevraagd. De eigenaren van de rijksmonumentale kerkgebouwen in de gemeente Borsele zijn op de hoogte van de *Subsidieregeling instandhouding monumenten (Sim)*, maken daarvan in de meeste gevallen ook gebruik en laten zich daarbij ondersteunen door een professioneel bureau. De gemeente Borsele heeft, daarbij voortbordurend op de eerdere praktijk, in 2021 en 2022 actief beleid gevoerd door de kerkeigenaren te motiveren een aanvraag voor de Sim in te dienen. Bijzonder is dat de gemeente daarbij de kosten voor het opstellen en indienen van een subsidieaanvraag vergoedt. Doordat de gemeente op hetzelfde moment ook een aanvraag indient voor de torens, eigendom van de gemeente, kunnen plannen van kerken en torens op elkaar worden afgestemd. De eerste keer was in 2010 en in 2016 is daar een vervolg aangegeven. Vorig jaar was dus de derde keer dat alle kerken een aanvraag voor de Sim hebben ingediend. De gemeente Borsele en de gemeente Reimerswaal zijn de enige gemeenten in Zeeland die deze rol hebben opgepakt en

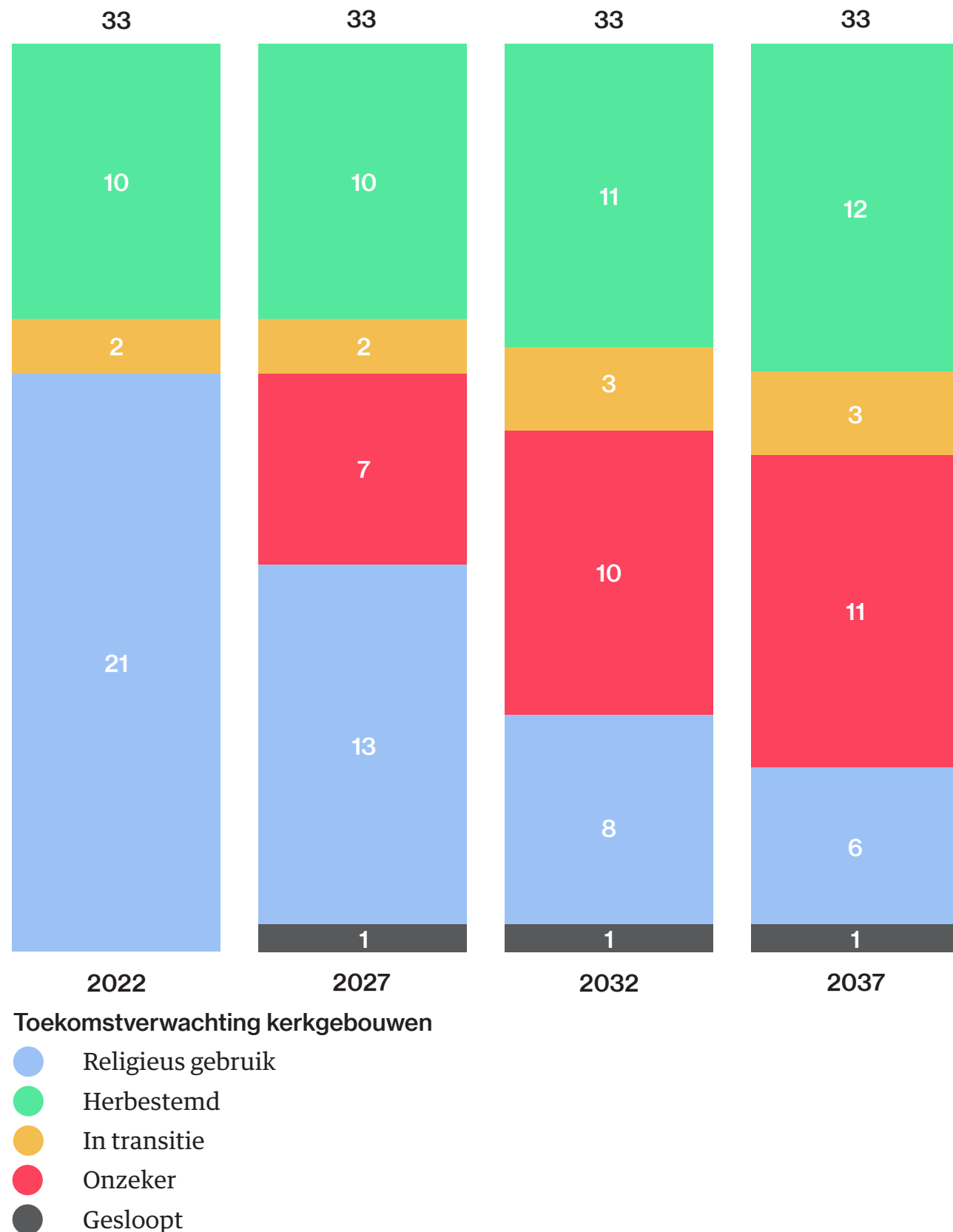
zij zijn daarmee een voorbeeld voor de andere Zeeuwse gemeenten. Ondanks het in 2019 verhoogde subsidiepercentage (van 50% naar 60%) geven de kerkeigenaren aan dat het eigen aandeel (40% + 100% van de eventuele niet-subsidiabele kosten) een knelpunt is. Voor de onderhoudskosten kent de gemeente Borsele een aanvullende subsidiemogelijkheid, terwijl de provincie Zeeland een subsidieregeling heeft voor de restauratie van rijksmonumenten. De provinciale subsidieregeling kent een subsidiepercentage van maximaal 70% en daarmee resteert een eigen bijdrage van 30%. Ook bij de provinciale restauratiesubsidie geven de kerkeigenaren aan dat de eigen bijdrage een aandachtspunt is. Een enkele kerkeigenaar geeft aan het aanvragen van subsidie voor onderhoud of restauratie omwille van de omvang van de eigen bijdrage niet, of later dan wenselijk is, in te dienen.

Binnen de gemeente Borsele bevinden zich meerdere kerken met een urgente bedreiging of een bedreiging op langere termijn. Bij meerdere van deze kerken staan interne gesprekken over het vinden van een neven- of herbestemming nog in de kinderschoenen of worden in zijn geheel nog niet gevoerd. Behoud en toekomstig gebruik van deze

kerkgebouwen staat daardoor onder druk. Voor zowel rijksmonumentale kerkgebouwen als voor kerkgebouwen van cultuurhistorisch belang kan een beroep worden gedaan op de *Subsidieregeling stimulering herbestemming monumenten* van het Rijk. Deze regeling is een hulpmiddel om binnen de kerkgemeenschap de gesprekken te starten over een nevenbestemming met behoud van de religieuze (hoofd)functie of een herbestemming met een goede economische kostendrager. Kerkeigenaren in de gemeente Borsele lijken nauwelijks bekend met deze regeling. Tot op heden is hiervan binnen de gemeente Borsele nog geen gebruik gemaakt.

Overigens mag niet onvermeld blijven dat de gemeente Borsele in de kern Nieuwdorp het Masterplan Nieuwdorp uitvoert. Dit masterplan is samen met de dorpsgemeenschap opgezet. Hierin is een plan opgenomen om de Bethelkerk te herbestemmen tot dorpshuis. Dit dorpshuis maakt onderdeel uit van een groter plan, waarin ook is voorzien in een multifunctionele accommodatie. Ook in deze ontwikkeling is de gemeente Borsele een voorbeeld voor de andere Zeeuwse gemeenten.

6. Onderzoeksresultaten: Toekomstverwachting

Sterke afname religieus gebruik

Eind 2021 tot begin 2022 zijn gesprekken gehouden met de eigenaren van 29 kerkgebouwen, waaronder 21 van de 23 kerken die toen nog in religieus gebruik waren. In 2023 zijn er van deze 23 inmiddels twee in transitie naar een ander gebruik: de Heilige Eligiuskerk in Lewedorp en de Sint-Willibrorduskerk in 's-Heerenhoek. Met vier kerkeigenaren was het niet mogelijk om een gesprek in te plannen.

Van de 21 nu nog in religieus gebruik zijnde kerken hebben er slechts zes een vitale geloofsgemeenschap en een zekere toekomst met een religieuze functie. De meeste andere kerkgemeenten hebben te maken met een vergrijzend ledenbestand en een afnemend kerkbezoek. Binnen de PKN-kerken en de RK-kerken heeft dit geleid tot fusies en samenwerkingsverbanden, waardoor de gemeenschappen qua omvang groot genoeg blijven om diensten te organiseren. Het wekelijks gebruik van de kerkgebouwen neemt daardoor uiteraard af.

Het gevolg hiervan is dat het aantal kerken in religieus gebruik de komende jaren zal afnemen.

Deze ontwikkeling speelt in heel Nederland, maar binnen Zeeland is Borsele één van de gemeenten waar de meeste kerken hun religieuze functie zullen verliezen. Momenteel zijn tien kerken al herbestemd en zijn er twee in transitie. Van de 21 kerkgebouwen met een religieuze functie is de verwachting dat er in 2037 nog slechts zes deze functie zullen hebben, waardoor in het slechtste geval vijftien kerkgebouwen hun religieuze functie zullen verliezen. Eén van deze veertien zal naar verwachting worden gesloopt, de kerk van de Gereformeerde Gemeente in Nieuwdorp. Hiervoor komt een nieuw kerkgebouw in de plaats. Ook de toekomst van twee reeds herbestemde kerkgebouwen wordt als onzeker aangemerkt. Dit betreft 't Kerkje van Ellesdiek en de Sint-Petrus-en-Pauluskerk in Ovezande.

Toekomstverwachting (rijks)monumentale kerkgebouwen

Van de veertien monumentale kerkgebouwen (twaalf rijksmonumenten en twee gemeentelijke monumenten) hebben er op dit moment elf een religieuze functie. Twee zijn herbestemd en één is in transitie.

Van deze veertien monumenten heeft er op langere termijn geen enkele een zeker toekomstperspectief met een religieuze functie. Dit beeld komt in heel Zeeland voor. De monumentale kerkgebouwen worden meestal gebruikt door krimpende en vergrijzende kerkgemeenschappen. De Sint-Petrus-en-Pauluskerk in Ovezande en Maranatha in Heinkenszand zijn al herbestemd en de Sint-Willibrorduskerk in 's-Heerenhoek zal in 2023 gesloten worden. Binnen een periode van maximaal vijf jaar staan ook de bestemmingen van de Maartenskerk in Baarland en de Johannes de Doperkerk in 's-Heer Abtskerke onder druk, terwijl er vermoedelijk ook nog twee rooms-katholieke kerken de deuren zullen moeten sluiten.

Toekomstverwachting niet-monumentale kerken

In de gemeente Borsele hebben negentien van de 33 kerkgebouwen geen monumentale status.

Acht hiervan worden door Erfgoed Zeeland aangemerkt als mogelijk beschermenswaardig en verdienen dus nader onderzoek naar de cultuurhistorische waarden. De kerkgebouwen zonder monumentale status hebben over het algemeen meer toekomstperspectief met een religieuze (hoofd)functie dan kerkgebouwen mét monumentenstatus. Dit komt doordat enkele vitale kerkgemeenschappen gebruik maken van modernere kerkgebouwen. Naar verwachting worden er van de negentien niet-monumentale kerkgebouwen nog zes religieus gebruikt in 2037. In 2023 zijn dit er nog tien, dus een afname van vier.

Kerkinterieurs

In de gemeente Borsele is meer dan 50% van de kerkinterieurs en de kerkelijke collecties vastgelegd door Museum Catharijneconvent. Deze gegevens zijn echter niet meer actueel. De meeste inventarisaties stammen uit de jaren '90 en het begin van de jaren '00. De norm is dat de kerkinterieurs elke vijftien tot twintig jaar geïnventariseerd moeten worden. Slechts één kerk in de gemeente Borsele voldoet hieraan. De kerkinterieurs die vastgelegd zijn, zijn vooral die van de rijksmonumentale kerken.

Twee hiervan worden bestempeld als een topensemble: De Maartenskerk in Baarland en de Mariakerk in Nisse. De modernere kerken zonder monumentenstatus ontbreken veelal, maar dit geldt ook voor de rijksmonumentale Johannes de Doperkerk in 's-Heer Abtskerke.

Bouwkundige staat

Naast de verwachting van de kerkeigenaar is ook de bouwkundige staat van een kerkgebouw van belang voor de toekomstverwachting. Daarom heeft de Monumentenwacht een bouwkundige scan van alle gebouwen gemaakt. Op vier criteria (conditie fundering, conditie gevels, vensters, deuren, conditie kapconstructies en conditie dakbedekking en goten) wordt een score tussen 1 (zeer goed) en 6 (zeer slecht) gegeven. Op basis van deze vier scores wordt een gemiddelde score per kerkgebouw berekend.

De gemiddelde onderhoudstoestand van de monumentale kerkgebouwen is goed tot zeer goed, dus is er nog geen sprake van een acute bedreiging van de gebouwen zelf. Op een schaal van 1 (zeer goed) tot 6 (zeer slecht) scoren de monumentale kerken een gemiddelde van 1,4. Krimp van het ledenbestand, leegstand en een onrendabele herbesteding kunnen in de toekomst leiden tot gebrekkig onderhoud en bedreiging van het monument.

De bouwkundige staat van de niet-monumentale kerkgebouwen is gemiddeld iets minder goed dan die van de monumentale kerken (1,6). Dit verschil zit hem vooral in de matige condities van gevels, vensters, deuren, dakbedekkingen en goten van enkele kerken. Over het algemeen is de bouwkundige staat van de kerkgebouwen met een religieuze hoofdfunctie iets beter (1,4) dan die van herbestede of leegstaande kerkgebouwen (1,7).

Op basis van de bouwkundige scan is ook een inschatting van de onderhoudskosten gemaakt. De hoogte hiervan hangt onder andere af van de grootte van het gebouw en de materialen. Monumentale kerkgebouwen hebben vaak hogere onderhoudskosten.

Scheur in muur

Beschadigd interieur

Gebreken aan schilderwerk

Losliggende dakleien

Gebreken aan schilderwerk

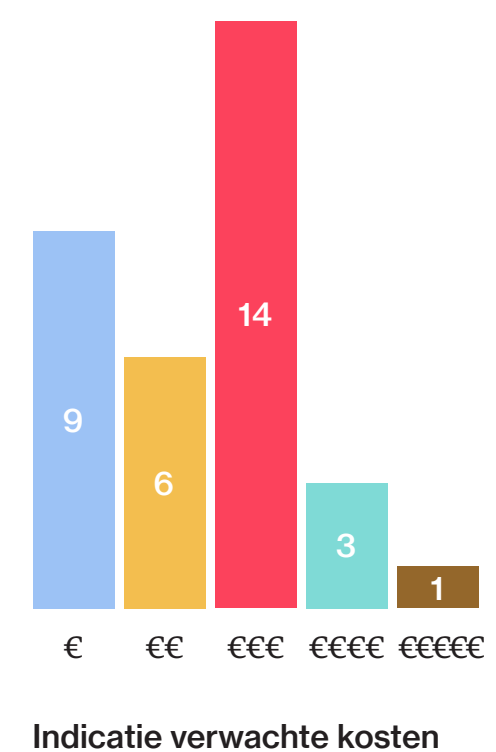
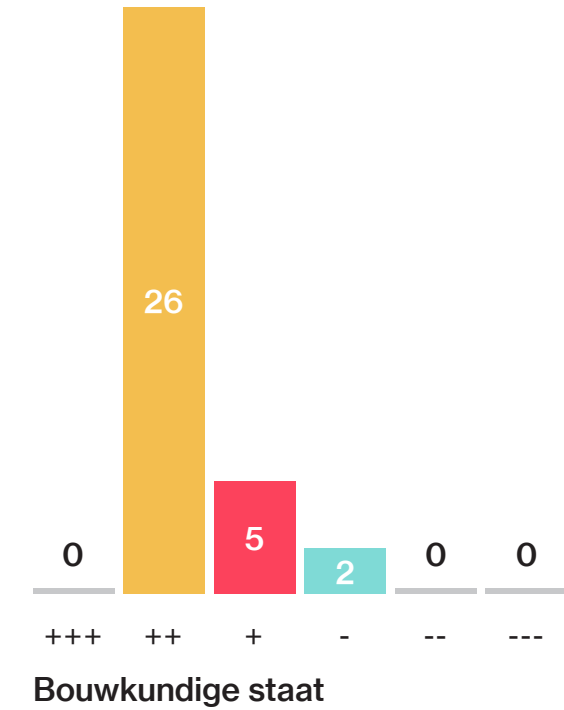
Beschadigd voegwerk

Scheuren in steen

Scheur in muur

Bedreiging en urgentie om actie te ondernemen

De mate van bedreiging van een kerkgebouw hangt vooral af van de toekomstverwachting van de eigenaar. Hier valt de toekomstbestendigheid van het huidige religieuze gebruik onder, maar ook de verwachtingen omtrent eventuele neven- of herbestemmingen. Deze bedreiging hoeft niet in alle gevallen te betekenen dat actie moet worden ondernomen door de gemeente. De urgentie om actie te ondernemen is soms ook afhankelijk van de behoefte of wens van de eigenaar.

Eén herbestemde kerk is in bezit van een particuliere stichting, waarbij culturele functies de belangrijkste inkomstenbron zijn. Een ander kerkgebouw is van een particulier, waarbij de urgentie om actie te ondernemen meer bij de eigenaar ligt dan bij de gemeente. Verder wordt één kerkgebouw (door sloop) bedreigd, maar dit gebouw wordt vervangen door een nieuw kerkgebouw. Het kerkgebouw wordt bedreigd maar er is geen behoefte om actie te ondernemen.

Het onderzoek naar de toekomstbestendigheid van kerkgebouwen moet zorgvuldig gebeuren. Mensen zijn verbonden met de gebouwen, en dat geldt niet alleen voor de leden van de kerkgemeenschap die

het gebouw gebruiken. Ook dorpsbewoners kunnen zich verbonden voelen met het kerkgebouw. Sommige kerken hebben monumentale waarde, anderen hebben een maatschappelijke functie binnen een dorp of wijk. Daarnaast zijn de meeste dorpen opgebouwd rond een centraal gelegen dorpskerk. Ook als een kerkgebouw de religieuze functie verliest, behoudt het een waarde voor de samenleving.

Op basis van de gesprekken met kerkeigenaren, de daaruit voortgekomen toekomstverwachtingen en de bouwkundige staat is per kerkgebouw bepaald hoe hoog de bedreiging voor het gebouw is. Dit is gevisualiseerd door middel van een stoplichtmodel. De kerken met een groen bolletje worden niet in hun voortbestaan bedreigd, de oranje worden op termijn, tussen 5 en 15 jaar, bedreigd en voor de rode geldt een actuele bedreiging, binnen nu en vijf jaar.

De urgentie om actie te ondernemen (door de gemeente) is op dezelfde wijze in beeld gebracht. De gebouwen met een rood bolletje vragen om actie op korte termijn en met een oranje bolletje binnen een termijn van 5 tot 15 jaar. Geen actie behoeft te worden ondernomen bij een groen bolletje, daar ligt het initiatief in principe bij de eigenaar.

Bedreiging en urgentie om actie te ondernemen

Nr.	Kerk	Plaats	Funct.	Monu.	Bedreig.	Urgentie
9	Gereformeerde Kerk	Baarland				
12	't Kerkje van Ellesdiek	Ellewoutsdijk				
13	Eben Haëzer	Driewegen				
16	Sint-Petrus-en-Pauluskerk	Ovezande				
22	Maranatha	Heinkenszand				
23	Barbesteinkerk	Heinkenszand				
26	Gereformeerde Kerk	Borssele				
29	Gereformeerde Gemeente	Borssele				
30	Gereformeerde Kerk	Nieuwdorp				
31	Noodkerk	Nieuwdorp				
24	Sint-Willibrorduskerk	's-Heerenhoek				
34	Heilige Eligiuskerk	Lewedorp				

Nr.	Kerk	Plaats	Funct.	Monu.	Bedreig.	Urgentie
1	De Ontmoeting	's-Gravenpolder				
2	Sint-Martinuskerk	's-Gravenpolder				
3	Oud Gereformeerde Gemeente	's-Gravenpolder				
4	Elimkerk	's-Gravenpolder				
5	Gereformeerde Gemeente	Hoedekenskerke				
6	Sint-Joriskerk	Hoedekenskerke				
8	Sint-Bonifatiuskerk	Kwadendamme				
10	Maartenskerk	Baarland				
11	Sint-Eligiuskerk	Oudelande				
14	Dorpskerk	Driewegen				
15	Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartskerk	Ovezande				
17	Gereformeerde Gemeente	Nisse				
18	Mariakerk	Nisse				
19	Johannes de Doperkerk	's-Heer Abtskerke				
20	Dorpskerk	Heinkenszand				
21	Sint-Blasiuskerk	Heinkenszand				
27	Catharinakerk	Borssele				
28	Gereformeerde Gemeente	Borssele				
32	Bethelkerk	Nieuwdorp				
33	Gereformeerde Gemeente	Nieuwdorp				
35	Gereformeerde Kerk	Lewedorp				

Functie:

- Religieus gebruik
- Herbestemd
- In transitie

Monument:

- Rijks
- Gemeentelijk
- Beschermenswaardig

Bedreiging:

- Instandhouding staat op korte termijn onder druk (0-5 jaar)
- Instandhouding komt op termijn onder druk te staan (5-15 jaar)
- Instandhouding op de langere termijn goed (15+ jaar)

Urgentie

- Actie vereist binnen 0-5 jaar
- Actie vereist binnen 5-15 jaar
- Geen actie vereist binnen 15 jaar

7. Onderzoeksresultaten: Sterkte-zwakteanalyse

Kerkgebouwen

Sterkte	Zwakte
Ruim 75% van de kerkgebouwen bevindt zich in goede tot zeer goede bouwkundige staat.	Enkele kerkeigenaren beschikken over onvoldoende professionele deskundigheid voor de instandhouding van het gebouw.
Voor rijksmonumenten wordt in alle gevallen gebruik gemaakt van de subsidieregeling van het rijk.	Het eigen aandeel van 40% wordt steeds lastiger op te brengen voor krimpende gemeenschappen.
Kerkgebouwen hebben de potentie de leefbaarheid in kernen te vergroten.	De meeste kerkgebouwen zijn in principe niet beschikbaar voor multifunctioneel medegebruik.
Alle kerkeigenaren hebben aandacht voor verduurzaming van hun kerkgebouw.	De benodigde interne expertise is onvoldoende ontwikkeld.

Kerkeigenaren

Sterkte	Zwakte
Kerkgemeenschappen draaien op betrokken vrijwilligers, hierbij vindt een grote en bewonderenswaardige inzet van vrijwilligers plaats.	Vrijwilligers voor met name bestuurlijke functies zijn lastig te vinden.
	Vrijwilligers in de kerkgemeenschappen zitten voor een groot deel in de leeftijdscategorie 65+.
	Vrijwilligers hebben niet alle gewenste (met name technische) kennis over de instandhouding van kerkgebouwen.

Gemeente Borsele

Sterkte

Er is politiek draagvlak voor erfgoedbeleid en de gemeente heeft een gemeentelijke monumentenlijst met aparte subsidieverordening. Daarnaast heeft de gemeente een erfgoedverordening.

Het gemeentelijk monumentale vastgoedbezit is beperkt en daarmee overzichtelijk waardoor een analyse eenvoudig is te maken.

De communicatie tussen de gemeente en de kerkgemeenschappen is goed ontwikkeld.

De gemeente voelt zich medeverantwoordelijk voor de instandhouding van de monumentale kerkgebouwen.

De gemeente heeft aandacht voor verduurzaming.

Door een proactieve houding vanuit de gemeente, is er geen leegstaand gemeentelijk (monumentaal) vastgoed.

Zwakte

De gemeente heeft (nog) geen vastgesteld erfgoedbeleid.

Het voorzieningenniveau in de meeste dorpen is niet hoog.

Inwoners

Sterkte

In de meeste kernen is er sprake van actieve dorpsgemeenschappen die zich inzetten voor de leefbaarheid van de kern.

Zwakte

De betrokkenheid van inwoners bij de dorpskerken in de kernen is relatief beperkt.

***“Geld is niet het probleem:
Bemensing is de grootste bedreiging.”***

“Vrijwilligers komen niet aanwaaien”

Provincie

Sterkte

Alle Zeeuwse gemeenten hebben een beroep gedaan op de decentrale uitkering ten behoeve van het opstellen van een kerkenvisie.

De provincie Zeeland heeft sinds 2022 een herbestemmingsloots aangesteld.

De gehanteerde kerkenvisie-onderzoekaanpak is voor elke Zeeuwse gemeente identiek, waardoor op provincieniveau de overkoepelende thema's zichtbaar worden. Zo kunnen vraagstukken provinciebreed worden aangepakt.

Zwakte

De Stichting Oude Zeeuwse Kerken is op dit moment nog niet in staat om als vangnet voor alle leegkomende kerken te dienen.

Overig

Sterkte

De rijksoverheid kent een subsidieregeling voor haalbaarheidsonderzoeken naar bij- en herbestemmingen (niet alleen voor monumenten). Hier liggen kansen voor het vervolg van het kerkenvisietraject.

Zwakte

Er is tot op heden nog geen gebruik gemaakt van de herbestemmingsregeling van het rijk.

8. Conclusies & aanbevelingen

1. Bedreiging religieus erfgoed Borsele neemt snel toe

1a. Binnen 15 jaar dreigt twee derde van de kerkgebouwen in religieus gebruik te sluiten

Door de aanhoudende ontkerkelijking is de toekomst voor veel kerkgebouwen in Nederland onzeker. In de gemeente Borsele is dit beeld zeer herkenbaar. Ten tijde van de uitvoering van het kerkvisietraject waren er van de 33 kerkgebouwen 21 in religieus gebruik, 2 in transitie en 10 herbestemd. Binnen een termijn van 15 jaar denken van de 21 kerken met een religieuze functie er 15 mogelijk de deuren te moeten sluiten. Dit betekent in het slechtste geval binnen 15 jaar een afname van het religieuze gebruik van ongeveer 71%, waar dit in Nederland richting de 50% loopt. Andersom betekent dit dat er over 15 jaar nog 6 kerkgebouwen zullen zijn die een religieuze functie hebben weten te behouden. De hier gehuisveste kerkgemeenschappen zijn in het algemeen vitaal en zullen naar verwachting stabiel blijven en in enkele gevallen mogelijk zelfs nog groeien.

1b. Alle rijksmonumentale kerken met een religieuze functie worden bedreigd

Een belangrijk inzicht is dat de van de tien rijksmonumentale kerkgebouwen met een religieuze functie die bedreigd worden er acht betrekking hebben op een PKN-kerk en er twee rooms-katholieke kerken zijn. Overigens wordt ook één herbestemd monumentaal kerkgebouw, in Ovezande, bedreigd. Ook een gemeentelijk monument, eveneens in Ovezande (Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk), wordt bedreigd.

Uit de bouwkundige scan is gebleken dat de gemiddelde onderhoudstoestand van alle bedreigde monumentale kerkgebouwen goed tot zeer goed te noemen is.

1c. Bedreiging rijksmonumentale kerken in verschillende kernen

De bedreiging in het voortbestaan van de kerkgebouwen met de status van rijksmonument is verspreid over meerdere kernen. In zes kernen gaat het daarbij om het enige kerkgebouw met een religieuze functie: Baarland, Driewegen, 's-Heer Abtskerke, 's-Heerenhoek, Kwadendamme en Oudelande.

Aanbeveling 1: Onderzoek op gemeenteniveau kansen voor kerken in relatie tot de toekomst en leefbaarheid van kernen

Een duurzaam toekomstperspectief voor leegkomende kerken kan het beste gevonden worden als het kerkgebouw een oplossing kan bieden voor een duurzame behoefte in de kern waar het kerkgebouw staat. Tegelijkertijd is het belangrijk dat de nieuwe functie als passend wordt ervaren door de betreffende kerkgemeenschap. Denken in ‘kerken als kansen’ in plaats van in ‘kerken als problemen’ is hierbij behulpzaam en zorgt voor een positievere benadering.

De gemeente Borsele kan integraal bekijken of er vanuit het sociaal of cultureel domein ruimtevragen zijn, die wellicht een nieuwe invulling kunnen geven aan kerkgebouwen. Zo kunnen gezondheids- en/of welzijnsfuncties een mooie passende functie zijn voor een kerkgebouw, terwijl de kerk wellicht ook nog op zondag voor de religieuze functie beschikbaar kan blijven. De sociaal-maatschappelijke functies worden al gesubsidieerd door de gemeente Borsele, inclusief een huisvestingscomponent. Door deze functies te verplaatsen naar een monumentaal kerkgebouw kunnen deze budgetten, die al opgenomen zijn in de gemeentelijke begroting, dubbel renderen. Letterlijk voor hetzelfde geld kan het religieuze erfgoed beleefbaar blijven, een duurzame toekomst krijgen en doorgegeven worden aan volgende generaties. De oorspronkelijke ontmoetingsfunctie van het kerkgebouw keert terug en krijgt een nieuwe invulling. De mogelijkheden zijn reeds verkend tijdens de ambtelijke workshop over de kerkvisie op 14 december 2022. Met name de optie van dorpshuizen in kerkgebouwen, met als voorbeeld het Masterplan Nieuwdorp, is daarbij aan de orde gesteld.

Uiteraard vergt zo’n soort ‘gebouwenschuif’ in het sociale domein nadere studie. Soms staat er net een nieuw dorpshuis of andere voorziening, of is dit ook een monumentaal pand. Wel kan deze denkwijze gevoelsmatig voor bewoners een grote stap zijn. Het huisvesten van personen die (tijdelijk) in de gemeente werken, is eerder al in de ambtelijk workshop besproken. Ook kan de gemeente bezien of behoeften van derden aan ruimte in een database kan worden opgenomen, waaraan de beschikbare ruimte in kerkgebouwen kan worden getoetst. Omdat er in de gemeente Borsele in enkele kernen meerdere kerkgebouwen staan kan tevens onderzocht worden of er draagvlak is voor de verhuizing van een kerkgenootschap naar een ander gebouw.

Aanbeveling 2: Onderzoek op gemeentelijk niveau kansen voor kerken in relatie tot de toekomst en leefbaarheid van de gemeente of zelfs de provincie

Ook op regionaal of provinciaal niveau kunnen er kansen zijn voor leegkomende kerkgebouwen. Denk aan het ontwikkelen van een campagne en activiteiten op het gebied van cultureel toerisme, de tijdelijke behoefte aan logies voor werknemers die gedurende een korte periode werkzaam zijn in de gemeente of het ondersteunen van migrantenarbeiders. Het is zaak om bij herbestemmingen van kerkgebouwen de vijver van mogelijke en kansrijke invullingen zo groot mogelijk te maken. Hierbij kunnen toekomstige ontwikkelingen op verschillende niveaus betrokken worden bij het onderzoek.

De Noodkerk in het Bevrijdingsmuseum in Nieuwdorp
(foto: Bevrijdingsmuseum Zeeland)

2. Meer kerkgebouwen verdienen bescherming als monument

Naast de twaalf rijksmonumentale kerkgebouwen verdienen er mogelijk meer kerkgebouwen bescherming als (gemeentelijk) monument vanwege hun stedenbouwkundige, architectuur- en/of cultuurhistorische waarde. De gemeente Borsele kent een gemeentelijke monumentenlijst, waarop twee kerkgebouwen staan. Dit zijn de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk in Ovezande en Maranatha in Heinkenszand. In de gemeente Borsele staan vijf reeds herbestemde kerkgebouwen, twee kerkgebouwen met een religieuze functie en één in transitie die, op basis van nader onderzoek, mogelijk gemeentelijk beschermd kunnen worden. Met een eventuele bescherming ontstaat er een evenwichtiger beschermd kerkenbestand, waarvan ook kerken uit de negentiende en twintigste eeuw deel uitmaken. In de rapportage is voor nu het Post'65-erfgoed buiten beschouwing gelaten omdat er op rijksniveau nog onderzoek plaatsvindt naar de selectiecriteria.

Aanbeveling 3: Breid de bescherming van kerkgebouwen uit

Uit het onderzoek blijkt dat diverse kerkgebouwen van bijzondere waarde zijn, maar nog geen enkele vorm van bescherming genieten. Het advies is om deze kerken nader te onderzoeken, te laten beoordelen op basis van de in hoofdstuk 4 genoemde criteria en, na consultatie van eigenaren en erfgoedorganisaties, voor te dragen voor gemeentelijke bescherming. Hiervoor komen de volgende kerkgebouwen in aanmerking: de voormalige Gereformeerde Kerk in Baarland, 't Kerkje van Ellesdiek in Ellewoutsdijk, de voormalige Gereformeerde Kerk van Borssele, de voormalige Gereformeerde Kerk van Nieuwdorp, de Noodkerk in Nieuwdorp, De Ontmoeting in 's-Gravenpolder, de Catharinakerk in Borssele en de Heilige Eligiuskerk in Lewedorp. Als het onderzoek naar de selectiecriteria voor het Post'65-erfgoed is afgerond kan het zinvol zijn de kerkencollectie uit deze periode nader te onderzoeken.

Aanbeveling 4: Actualiseer registraties van kerkelijke interieurs

Museum Catharijneconvent adviseert met klem om bestaande registraties up-to-date te brengen en te bezien of het mogelijk is in de nooit bezochte rijksmonumenten een eerste registratie en waardenstelling te laten uitvoeren. Dit probleem doet zich niet alleen in de gemeente Borsele voor, maar speelt in de hele provincie. Door deze registratie leren eigenaren van de collecties de waarde van hun bezit kennen en kunnen ze de juiste zorg verlenen. De gemeente krijgt inzicht in waar ondersteuning in de zorg voor het meest waardevolle erfgoed nodig is, ongeacht de toekomst van het kerkgebouw. Museum Catharijneconvent denkt en/of werkt graag mee aan actualisatie. In kerkelijk Nederland geldt de ongeschreven regel dat het interieur en religieus erfgoed van kerken eens in de vijftien tot twintig jaar uitvoerig geïnventariseerd moeten worden.

De niet-monumentale kerkgebouwen in de gemeente Borsele voldoen zeker niet aan deze norm. Het verdient aanbeveling om de meest bedreigde kerkgebouwen (rode kleur in de urgentietabel) voorrang te geven bij inventarisatie. Dit omdat het verlies van de huidige functie als kerkgebouw op korte termijn dreigt, wat ook invloed kan hebben op het interieur.

Interieur van de Sint-Bonifatiuskerk in Kwadendam, de toekomst van kerk en interieur is onzeker

3. De situatie per kern en kerk is verschillend

Per kerk is de uitdaging uniek. De dynamiek van de context is steeds anders: de betrokkenheid van de bewoners, de ligging, de geschiedenis, de financiële situatie (sommige kerken zijn noodlijdend, andere hebben structurele inkomsten uit bijvoorbeeld bezittingen) en de kansen of restricties die kerkeigenaren inbrengen. Daarnaast verschillen de overkoepelende organisatiestructuren van kerkgenootschappen sterk. Uit het onderzoek is gebleken dat kerkgemeenschappen die samenwerken de ervaring hebben dat bewoners van de ene kern een zekere drempel hebben om een kerk in een andere kern te bezoeken. Samenwerking of zelfs fusies bereiken daarmee niet het beoogde doel.

Kernen met slechts één kerkgebouw hebben een andere aanpak nodig dan kernen met meerdere kerkgebouwen. In de laatstgenoemde situatie kan een (gebouwen)schuif tot resultaat hebben dat een monument, al dan niet tijdelijk, kan worden gered.

In meerdere gesprekken is gebleken dat een kerkenaanpak in samenhang met de kern een voorwaarde voor succes is. Voor het leggen van verbindingen en contacten is de gemeente hiervoor de eerstaangewezen partij. Dit betekent dat het denken vanuit mogelijkheden kan worden bevorderd, waarbij inwoners, ondernemers en andere partners gefaciliteerd worden in hun mogelijke initiatieven of initiatieven in gang kunnen worden gezet. Monumentale kerkgebouwen zorgen voor bezieling van dorpen en wijken. Mensen genieten in een steeds sneller veranderende wereld van de schoonheid van deze gebouwen en van het gevoel van verbinding met een rijk verleden. Dit vertaalt zich ook in financiële waarde. Woningen en andere gebouwen in een dorp of wijk worden

aantrekkelijker gevonden als zij zich bevinden rond het monumentale erfgoed, en worden in economische zin hoger gewaardeerd.

De Johannes de Doperkerk in 's-Heer Abtskerke is de enige kerk van het dorp

Aanbeveling 5: Bevorder herbestemmingsonderzoeken voor bedreigde kerkgebouwen

Het is goed om tijdig een onderzoek te starten naar scenario's voor invullingen van (deels) leegkomende kerken en bijbehorende financiële onderleggers. Immers, dan voorkom je dat bijvoorbeeld een maatschappelijke voorziening nieuw wordt gebouwd, terwijl de kerk ernaast leeg staat. Ook is het onwenselijk dat een kerkgebouw leeg komt te staan en bouwkundig achteruit gaat. Dit geldt in ieder geval voor de op korte termijn bedreigde historische dorpskerken van 's-Heer Abtskerke, 's-Heerenhoek, Baarland, Driewegen en Oudelande. Afhankelijk van de urgentie is een herbestemmingsonderzoek hiervoor de beste oplossing. Tenslotte kun je - als er genoeg tijd is - alle relevante stakeholders betrekken en maximaal creativiteit en kansen verkennen. De ervaring leert dat een goede herbestemming ongeveer 5 jaar aan voorbereiding vergt. Kerkeigenaren kunnen een subsidie aanvragen om ondersteuning van experts in te schakelen bij het onderzoeken van neven- of herbestemmingsmogelijkheden. In de gemeente Borsele is tot op heden nog geen gebruik gemaakt van de Subsidieregeling stimulering herbestemming monumenten. Het advies is om deze regeling onder de aandacht te brengen van kerkeigenaren. De gemeente Borsele heeft inmiddels ook zelf ervaring opgedaan met het herbestemmen van de voormalige Gereformeerde Kerk in Nieuwdorp. Deze kennis kan hierbij worden ingebracht.

Aanbeveling 6: Betrek eigenaren, dorpsraden en bewoners bij de toekomst van kerken

Eigenaren staan centraal, zij gaan immers over hun eigendom. Geadviseerd wordt om het vervolgtraject van de kerkensie op te splitsen tussen de rooms-katholieke kerken en de overige (protestantse) kerken vanwege de grote verschillen tussen de overkoepelende organisatiestructuren. Daarnaast zijn bewoners en dorpsraden cruciaal bij het nadenken over de toekomst van (dorps) kerken. Zij voelen zich vaak betrokken, hebben ideeën en netwerken, kunnen wellicht donaties bevorderen of vrijwillige inzet bieden en zijn voor sommige functies potentiële toekomstige gebruikers van een kerkgebouw.

4. Krimpende kerkgemeenschappen zijn zoekende

Het nadenken over de toekomst is een zoekproces met voor de meeste leden van de kerkgemeenschappen een emotionele lading, zeker als het einde van de religieuze functie in zicht begint te komen. Immers, zij en hun (groot)ouders en kinderen zijn in de kerk gedoopt, getrouwd en hebben er afscheid genomen van geliefden. De onderlinge band binnen een gemeenschap voelt als een ‘warm bad’.

Krimpende kerkgemeenschappen gaan verschillend om met de gestage afname van het vertrouwde aantal dienstbezoekers en activiteiten. Veelal worden geleidelijke veranderingen ingevoerd. Jeugdactiviteiten nemen af. Ook voelt de kerkzaal te groot voor een steeds kleiner groepje kerkgangers. Een steeds kleiner wordend team van vrijwilligers moet meer doen en kan lastig opvolgers vinden. Met name bij bestuursfuncties speelt dit. Bestuurders voelen de verantwoordelijkheid voor het onderhoud van een (rijksmonumentale) kerk steeds zwaarder op de schouders drukken. Voor de instandhouding van kerkgebouwen is steeds meer behoefte aan specifieke expertise op het gebied van exploitatie, bouwkundige zaken, duurzaamheid en financiën.

De inkomsten uit collectes worden lager en het kerkgebouw wordt steeds minder gebruikt. De meeste krimpende kerkgenootschappen vinden het interessant om passende nevenbestemmingen te vinden en/of uit te breiden, maar zijn behoudend als het gaat om het soort activiteiten. In de gesprekken brengen vrijwel alle geïnterviewden ook in dat een kerkenaanpak in samenhang met de kern een voorwaarde voor succes is.

Overigens hebben ook reeds herbestemde kerkgebouwen, zoals 't Kerkje van Ellesdiek en de Sint-Petrus-en-Pauluskerk in Ovezande, te kampen met een afnemende betrokkenheid vanuit de eigen gemeenschap, zowel qua bezoek als qua bereidheid om mee te werken.

Aanbeveling 7: Onderzoek op provinciaal niveau of een professionalisering van de Stichting Oude Zeeuwse Kerken mogelijk is

Bij steeds meer kerkbesturen ontstaat de roep om deze kerken over te kunnen dragen aan een professionele partij die het eigenaarschap overneemt met alle bijbehorende verantwoordelijkheden (met eventueel de mogelijkheid om terug te huren voor de religieuze activiteiten, zolang die nog doorgaan). Deze partij kan andere passende structurele functies en programmering op professionele wijze verzorgen om de exploitatie van het kerkgebouw te optimaliseren. De Stichting Oude Groninger Kerken heeft dit in de provincie Groningen gedaan voor meer dan 100 monumentale kerken en is een robuuste professionele organisatie. In Zeeland bestaat de Stichting Oude Zeeuwse Kerken, die in dit opzicht wel ambitieus is, maar met vier kerken in bezit nog bescheiden van omvang is. Overigens is deze stichting de eigenaar van de Maartenskerk in Baarland.

De bedreigde rijksmonumentale kerken in de gemeente Borsele, maar ook in andere Zeeuwse gemeenten, vragen om urgentie om hierover op een overkoepelend niveau na te denken. Hierbij is het belangrijk om aan te haken op landelijke ontwikkelingen op dit gebied (Zeeland is niet de enige provincie waar dit speelt) en om landelijke ervaring en expertise in te zetten.

5. Gebrek aan financiële middelen voor onderhoud

De meeste kerkgebouwen in de gemeente Borsele zijn goed tot zeer goed onderhouden. Het zijn juist de rijksmonumentale kerkgebouwen (zowel bedreigd als niet bedreigd) in de gemeente Borsele die worstelen met het vinden van middelen om de hoge instandhoudingskosten te bekostigen. Alle eigenaren kennen de rijkssubsidieregeling en vragen meestal ook de beschikbare subsidies aan. Hiertoe worden zij, als enige in Zeeland, gestimuleerd door de gemeente Borsele. Het opbrengen van de eigen bijdrage is echter steeds vaker een probleem. Hierdoor bestaat het risico op achterstallig onderhoud, waardoor aanzienlijke bedragen nodig zijn om dit aan te pakken. Zonder structurele oplossing komt de staat van onderhoud in gevaar en daarmee de toekomst van het kerkgebouw.

Aanbeveling 8: Monitor op gemeentelijk niveau de rijksmonumentale kerkgebouwen

De meeste rijksmonumentale kerkgebouwen worden regelmatig geïnspecteerd door de Monumentenwacht Zeeland. De inspectierapporten worden alleen aan de eigenaar verstrekt. Overwogen zou kunnen worden, in overleg met de eigenaren, om aan de Monumentenwacht Zeeland te verzoeken jaarlijks de inspectiegegevens te vertalen naar een monitor. Zo kan de gemeente overzicht houden op de onderhoudsstaat van de monumentale kerkgebouwen.

6. Investeren in duurzaamheidsmaatregelen rendeert voor oudere monumentale kerken (nog) niet

Met name de jongere kerken beschikken over bouwsystemen die veelal makkelijker te isoleren zijn en de installatietechnische basis is veel geschikter voor een duurzamer concept. Voor oudere monumentale kerkgebouwen blijft het een vraagstuk welke investeringen in duurzame maatregelen zullen renderen. Wanneer de intensiteit van het gebruik achter blijft, zal er geen aanleiding zijn om investeringen te doen in het verlagen van de stookkosten.

Onderhoud is een worsteling voor eigenaren van monumentale kerkgebouwen

Aanbeveling 9: Voer duurzaamheidsscans uit in combinatie met onderzoek naar neven- of herbestemming

Om de cirkelredenering te doorbreken, wel of niet investeren in duurzaamheidsmaatregelen als voorwaarde voor een intensiever gebruik van een kerkgebouw, zullen stappen gezet moeten worden. Inventariserende duurzaamheidsscans kunnen daarin helpen, maar dan wel in combinatie met een onderzoek naar neven- of herbestemming. Wellicht kan in samenwerking met het Restauratiefonds worden overwogen aan kerkeigenaren de mogelijkheid van duurzaamheidsscans aan te bieden. Sinds 2023 is het mogelijk om gebruik te maken van het Ontzorgingsprogramma Verduurzaming Monumenten van het Restauratiefonds.

7. Ondersteuning bij het vinden van goede vrijwilligers is gewenst

Goede vrijwilligers zijn onmisbaar voor de instandhouding van religieus erfgoed op de langere termijn. Het niet meer adequaat kunnen vervullen van vrijwillige bestuursfuncties is nu één van de grootste knelpunten voor bedreigde kerkgebouwen met een religieuze functie.

Aanbeveling 10: Zet in op slimme werving van vrijwilligers

Op korte termijn is het belangrijk om een aantal knelpunten in besturen te helpen oplossen. Daarbij moet blijvend geïnvesteerd worden in het opzetten van vruchtbare netwerken en slimme wervingsmethoden van vrijwilligers. Een gemeentelijke databank van vrijwilligers kan daarbij behulpzaam zijn.

8. Contactambtenaar dringend gewenst voor kerkeigenaren en voor collega's bij de gemeente Borsele

Kerken geven aan behoefte te hebben aan een duidelijk aanspreekpunt bij de gemeente Borsele. De gemeente heeft capaciteit ten behoeve van de erfgoedtaken van de gemeente. Het toevoegen van de taak van aanspreekpunt als contactambtenaar maakt dat kerkeigenaren mogelijk sneller het contact met de gemeente zullen leggen. Zonder deze contactambtenaar kan de constructieve relatie, die via de kerkervisie met de kerkbesturen is opgebouwd, weer verwateren. Gezien de uitdagingen waar een aanzienlijk deel van de kerkbesturen voor staat en de bedreiging die dit vormt voor een deel van het religieuze erfgoed van de gemeente Borsele is dit ongewenst. Ook binnen de gemeentelijke organisatie staat de kerkenproblematiek nog niet voldoende scherp op het netvlies van beleidsafdelingen waar wellicht kansen liggen voor leegkomende kerkgebouwen. Denk aan gemeentelijke taken als: het huisvesten van sociaal-maatschappelijke functies (dorpshuizen of een bibliotheek), stimuleren van cultuur (muziekvoorstellingen, muziekschool), toerisme en recreatie (onthaalmogelijkheden), energietransitie bevorderen (zonnepanelen), etc. Een centrale aanjager, een contactambtenaar of erfgoedcoördinator is hierbij onontbeerlijk.

Aanbeveling 11: Maak van de erfgoedmedewerker bij de gemeente Borsele ook de kerkencoördinator

Het opstellen van een kerkenvisie is een eerste stap. Nu de kerkenopgave in beeld is en kerkbesturen zich gesteund voelen om noodzakelijke vervolgstappen te zetten, is het belangrijk om binnen de gemeente Borsele een structurele aanjager beschikbaar te hebben. Op dit moment is hiervoor nog niemand aangewezen voor deze taak. Kerkeigenaren zijn zelf aan zet, maar uit het onderzoek blijkt dat het bundelen van krachten tussen de gemeente Borsele en de kerkbesturen van bedreigde kerken de kansen voor deze kerken aanzienlijk groter maakt om een volgende stap naar een duurzaam toekomstperspectief te zetten. Wellicht kan dit de zoektocht bevorderen naar functies waardoor de kerkgebouwen publiek toegankelijk blijven en het erfgoed beleefbaar blijft (denk aan maatschappelijke of culturele functies). Een erfgoedcoördinator als aanspreekpunt/loket voor de kerkeigenaren is randvoorwaarde om deze kansen voor de kerkenopgave in Borsele, vanuit gemeentezijde, te verzilveren.

9. Gemeentelijk erfgoedbeleid ontbreekt

In hoofdstuk 5 is aangegeven dat de gemeente zich verantwoordelijk voelt voor een aantal erfgoedtaken. Ook wordt geconstateerd dat een actueel gemeentelijk erfgoedbeleid ontbreekt. Dit erfgoedbeleid moet voorzien in een beschrijving van zowel wettelijke als autonome taken. Ook de uitkomsten van deze kerkenvisie kunnen in het gemeentelijk erfgoedbeleid worden opgenomen. Het bestuurlijke en politieke klimaat lijkt rijp voor een erfgoedvisie of -nota.

Aanbeveling 12: Geef opdracht voor het opstellen van een erfgoedvisie

Het vormgeven van een actueel erfgoedbeleid kan mede worden gebaseerd op de uitkomsten van deze kerkenvisie. Voor een gemeente met een groot aantal rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten is het van belang dat het beleid wordt vastgesteld. Daarnaast is een afwegingskader gewenst waarin wordt vastgelegd hoe moet worden omgegaan met het religieus erfgoed vanuit gemeenteperspectief. Ook is het van belang de werkwijze binnen de gemeente Borsele, tussen de verschillende betrokken afdelingen vast te leggen. Tenslotte is een koppeling van de kerkenvisie met de omgevingsvisie wenselijk. De erfgoedcoördinator/contactpersoon kerken regisseert deze procesketen en zorgt dat het kerkenvraagstuk voldoende bekend is bij relevante gemeentelijke vakgebieden.

9. Actieplan

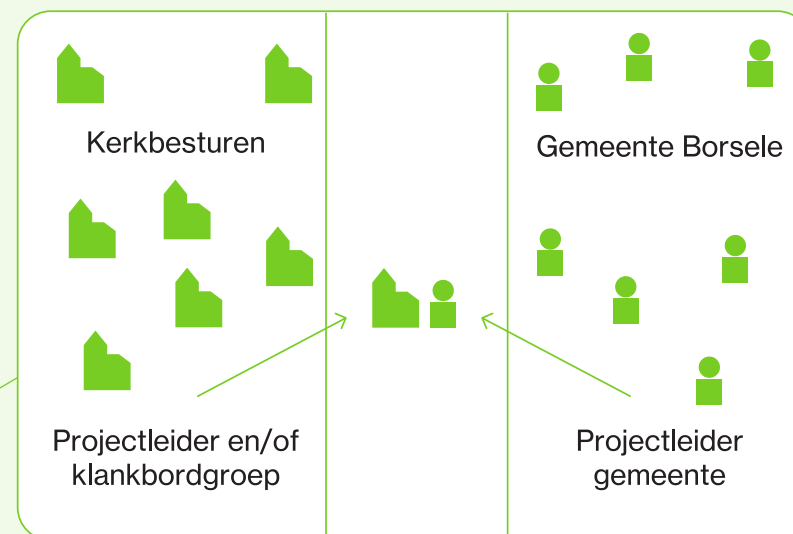
De kerkenvisie heeft als belangrijkste inzicht opgeleverd dat een deel van de kerkbesturen ervaart dat de toekomst van hun kerkgemeenschap onzeker is. Ongeveer 67% van het religieuze erfgoed in de gemeente Borsele heeft geen vanzelfsprekend duurzaam toekomstperspectief. Nu deze toekomstverwachtingen in beeld zijn gebracht, biedt dit de kans om te anticiperen op kansen en bedreigingen. Het voordeel hiervan is dat voorkomen kan worden dat kerkgebouwen leeg komen te staan, in verval raken en op den duur moeilijk meer te redden zijn. Proactief handelen kan een nieuw duurzaam toekomstperspectief voor kerkgebouwen opleveren, al dan niet in combinatie met de religieuze functie, als daarmee tijdig wordt gestart.

Uit de gesprekken en uit andere onderzoeken in Nederland blijkt dat zowel leden van kerkgemeenschappen als inwoners het liefst zien dat sociaal-maatschappelijke of culturele functies in leegkomende kerken worden ondergebracht. Het kost vaak meerdere jaren om de haalbaarheid van dergelijke projecten te onderzoeken en tot realisatie te komen. Het is dus zaak om tijdig te starten.

Ook om andere kansrijke oplossingsrichtingen voor het ontkerkelijkingsvraagstuk te vinden is actie geboden.

Voorstel

De gemeente Borsele pakt de rol van initiator en inspirator en nodigt alle kerkeigenaren uit die actief over de toekomst van hun kerkgebouw willen nadenken. Binnen het project Kerkenvisie (verdiepend onderzoek, fase 2) is hiervoor bij de gemeente nog een bedrag beschikbaar uit de decentrale uitkering van het Rijk. In een projectgroep “Toekomst kerken Borsele” vindt een nadere verkenning plaats naar de meest urgente en kansrijke vervolgprojecten en een stappenplan (niet alles kan en hoeft tegelijkertijd) met als uitgangspunt de 12 aanbevelingen uit de kerkenvisie. De projectgroep stelt een vervolgaanpak/ uitvoeringsprogramma op en legt dit voor aan het college van Burgemeester en Wethouders, dat de gemeenteraad hierin kan betrekken. Het voorstel sluit overigens niet uit dat zowel de kerkeigenaren als de gemeente Borsele ook zelf actie ondernemen.

Kerkeigenaren Borsele

- Doe mee aan het Platform Toekomst kerkgebouwen Borsele;
- Kerken met onzeker toekomstperspectief: vraag subsidie aan bij de rijksoverheid om de haalbaarheid- en duurzaamheidsmogelijkheden tijdig te onderzoeken en werk hierbij samen met het platform en de gemeente (aanbeveling 5).

Platform Toekomst kerkgebouwen Borsele

- Leer elkaar beter kennen en doe inspiratie en kennis op bij elkaar en eventueel bij anderen, ook buiten de gemeente Borsele;
- Bepaal gezamenlijk welke projecten het meest urgent en kansrijk zijn door:
 - Mee te denken over de opzet van een sterke stichting die kerkgebouwen kan overnemen, waarbij de Stichting Oude Zeeuwse Kerken een gesprekspartner kan zijn (aanbeveling 7);
 - Kansen te onderzoeken voor kerkgebouwen in relatie tot de toekomst en de leefbaarheid van kernen door het onderbrengen van sociaal-maatschappelijke of culturele functies (aanbeveling 1);
- Bedenk hoe inwoners, dorpsraden en ondernemers bij projecten kunnen worden betrokken en maak daarbij onderscheid tussen de rooms-katholieke kerken en de protestantse kerken, omdat de overkoepelende organisatiestructuren anders werken (aanbeveling 6);
- Zet in op een slimme werving van vrijwilligers, door bijvoorbeeld een kennisbijeenkomst te organiseren met een organisatie die hiervoor expertise heeft (aanbeveling 10).

Gemeente Borsele

- Stel een contactpersoon/coördinator erfgoed aan bij de gemeente als aanspreekpunt voor kerkeigenaren en collega's en maak deze persoon projectleider vanuit de gemeente voor het Platform kerkgebouwen Borsele (aanbeveling 11);
- Stimuleer kerkeigenaren van, in ieder geval de bedreigde, kerkgebouwen om neven- en/of herbestemmingsmogelijkheden, alsmede duurzaamheidsmaatregelen tijdig te onderzoeken (aanbevelingen 5 en 9);
- Geef opdracht voor het opstellen van erfgoedbeleid (aanbeveling 12);
- Onderzoek de beschermenswaardigheid van tenminste acht kerkgebouwen (aanbeveling 3);
- Stimuleer de actualisatie van de beschrijving van de kerkelijke interieurs (aanbeveling 4);
- Onderzoek, eventueel samen met de provincie Zeeland, of een structurele monitor onderhoudsachterstanden bij monumentale kerkgebouwen wenselijk en haalbaar is (aanbeveling 8).

Kerkenpaspoorten

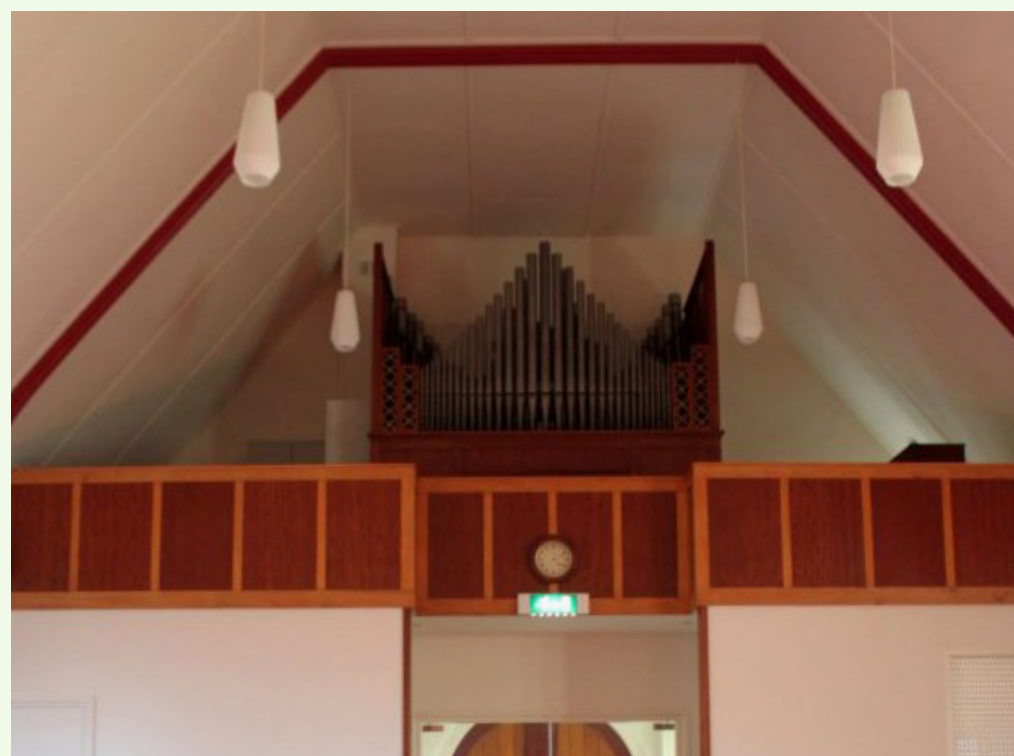
Legenda kerkenpaspoorten

- Christelijk gebruik
- Herbestemd
- Leegstaand / in transitie

- Klein
- Middelgroot
- Groot
- Zeer groot

- Rijksmonument
- Gemeentelijk monument
- Geen monumentale status

- Geen monumentenstatus
- 175 m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

De Ontmoeting

Adres	's-Gravenstraat 1 's-Gravenpolder
Bouwjaar	1935
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Expressionisme
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De gereformeerde kerk 'De Ontmoeting' te 's-Gravenpolder is in 1935 gebouwd en in gebruik genomen. Het expressionistische karakter van het gebouw, een zaalkerk, is herkenbaar aan de verticale ramen en de topgevel. Het ontwerp van de kerk is ook karakteristiek voor de architectuur van het interbellum. Het gebruik van siermetselwerk is bij dit gebouw beperkt en past hiermee binnen het zakelijke expressionisme.

De kerk is gebouwd ter vervanging van de eerste gereformeerde kerk van het dorp uit 1899. De kerk is op dit moment niet meer in gebruik voor kerkdiensten en het gebouw is in 2004 in gebruik genomen als verenigingsgebouw van de lokale PKN. De kerkdiensten zijn overgenomen door de Sint-Martinuskerk. Als onderdeel van de nieuwe functie van het gebouw

is ook de naam 'De Ontmoeting' geïntroduceerd.

Het interieur van het voormalige kerkgebouw is sterk gemoderniseerd. Waarschijnlijk heeft dit plaatsgevonden bij de transformatie tot het verenigingsgebouw van de PKN. In het gebouw is nog altijd het orgel van de kerk uit 1958 te vinden.

De kerk is van waarde als eenvoudige dorpskerk uit het interbellum en vanuit de geschiedenis van de Gereformeerde Kerk. De architectuurhistorische waarde van deze kerk moet nader onderzocht worden, mogelijk is deze beschermenswaardig.

2

- Rijksmonument
- 321m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Sint-Martinuskerk

Adres	Bosseweide 1 's-Gravenpolder
Bouwjaar	14e eeuw
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Gotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Sint-Martinuskerk is in verschillende fasen tot stand gekomen. Het deel uit de oudste bouwperiode van de kerk bestaat uit het rechtgesloten koor, dat waarschijnlijk in de 14e eeuw is gebouwd. In de vroege 15e eeuw volgde het schip van de kerk en in de 16e eeuw is het zuiderdwarspand gebouwd. Hiermee is de huidige indeling als kruiskerk ontstaan. In 1874 werd de toren bepleisterd.

Gedurende de Tweede Wereldoorlog is de kerk beschadigd geraakt, waarop in 1957 met een restauratie werd gestart die in 1961 werd afgerond. Bij deze restauratie werd de kerktoren teruggebracht naar de vorm van voor 1874. In 2022 werd vastgesteld dat de torenspits mogelijk schimmel bevatte en voor behoud afgezaagd en in een werkplaats behandeld moest worden.

In het interieur van de kerk bevinden zich de preekstoel uit 1641 en een doopvont uit 1552. Hiernaast is in de kerk ook nog een gotisch paneelwerk te vinden, dat dateert uit de 16e eeuw. In 2007 fuseerden de hervormde gemeenten en gereformeerde kerken van 's-Gravenpolder en Baarland.

Een belangrijke waarde van het gebouw is de historische gelaagdheid, voortkomend uit de verschillende bouwperiodes. De belangrijke positie die de kerk inneemt in de geschiedenis van 's-Gravenpolder maakt het cultuurhistorisch waardevol.

3

- Geen monumentenstatus
- 250m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland

Adres	Provincialeweg 16 's-Gravenpolder
Bouwjaar	1869
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Neoclassicisme
Denominatie	Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland
Gebruik	Religieus

De zaalkerk van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland heeft een sobere stijl, maar de rondboogvensters met steunberen daar tussenin, de lange zijgevels en de entree en vensters in de voorgevel geven het gebouw een licht neoclassicistisch karakter. De kerk dateert uit 1869 en werd in eerste instantie gebruikt door de Bakkeriaanse Gemeente onder leiding van ds. Bakker. Deze gemeente groeide in aantallen, waarmee ze behoefte kreeg aan een eigen kerk.

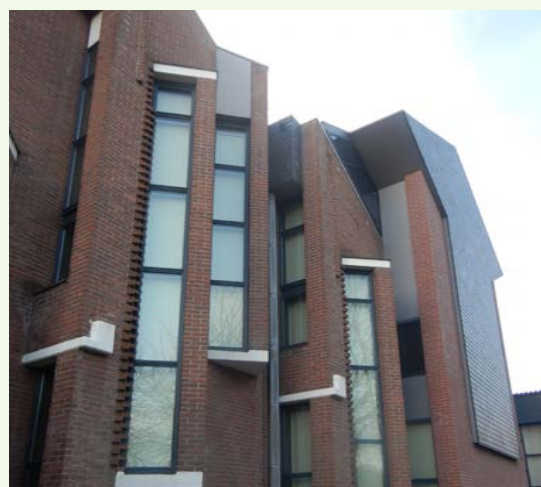
Het gebouw heeft de functie als kerk voor de gemeente vervuld tot 1887, toen de gemeente uit elkaar viel en vanuit deze gemeente de 'Oud Nederduitsch Gereformeerde Gemeente' gevormd werd. In 1922 is echter ook deze gemeente opgesplitst en vertrok de meerderheid in 1924 naar een tijdelijke kerk in een

uiendroogschuur, om zich enkele maanden later een permanente kerk te vestigen. Deze kerk werd in 1975 vervangen door de Elimkerk.

Waarde van het kerkgebouw ligt in de geschiedenis van de verschillende gebruikers en het ontstaan van het gebouw naar aanleiding van de groei van de Bakkeriaanse Gemeente.

4

- Geen monumentenstatus
- XL 2.222m²
- † Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Elimkerk

Adres	Langeweg 61 's-Gravenpolder
Bouwjaar	1976
Architect	M. van Dijk
Bouwstijl	Modernisme
Denominatie	Gereformeerde Gemeenten (in Nederland en Noord-Amerika)
Gebruik	Religieus

De Elimkerk van de Gereformeerde Gemeenten in 's-Gravenpolder is ontstaan nadat de in 1922 afgesplitste leden van de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland rond 1975 een grotere modernere kerk nodig had. De kerk, in 1976 gebouwd in modernistische stijl, werd in 1977 in gebruik genomen. Het ontwerp voor het kerkgebouw is afkomstig van architect M. van Dijk, die eerder kerkgebouwen in soortgelijke stijl had ontworpen. Vooral de spitse toren en het gebruik van glas passen bij het werk van deze architect.

In het interieur van de kerk staan de preekstoel en het orgel centraal, waarbij de kerkbanken in een halve cirkel op deze prominente onderdelen van de kerk zijn gericht.

Het interieur heeft een zeer moderne, lichte uitstraling dankzij de grote ramen aan beide zijden van de zaal en via de spots in het plafond.

De kerk heeft meerdere uitbreidingen gekend, waarvan de eerste in 1990. Hierbij werd de galerij toegevoegd en steeg het aantal zitplaatsen van 700 naar 1100. Om opnieuw te voorzien in het groeiende aantal bezoekers is in 2005 een volgende uitbreiding uitgevoerd. Het aantal zitplaatsen in de kerk is hiermee gestegen tot een totaal van 1524.

De kerk met een opvallende architectuur neemt een prominente plaats in in de wijk en is met zijn opvallende spits een landmark. Deze moderne kerk heeft in de toekomst mogelijk betekenis voor de post '65-architectuur.

5

- Geen monumentenstatus
- 201m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Gereformeerde Gemeente

Adres	's-Gravenpoldersestraat 4 Hoedekenskerke
Bouwjaar	1881
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	Gereformeerde Gemeenten (in Nederland en Noord-Amerika)
Gebruik	Religieus

De Gereformeerde Gemeente in Hoedekenskerke is gevestigd in een eenvoudige kerk. Het is een verbouwde schuur uit het einde van de 19e eeuw. De buitengevels en vensters zijn vernieuwd, waarschijnlijk in het derde kwartaal van de 20e eeuw. Het gebouw met flauw hellend zadeldak heeft rondboogvensters en een portiek in een van de kopgevels. Het interieur van de kerk is in 2009 gemoderniseerd, waarbij door vrijwilligers werkzaamheden zijn uitgevoerd aan het plafond en de muren en er nieuwe verlichting is aangebracht. De kerk telt 171 zitplaatsen. De spanten, die in het zicht zitten, zijn mogelijk nog onderdelen uit de 19e eeuw.

De kerk heeft beperkte architectuurhistorische waarde. Binnen de ontwikkeling van de Gereformeerde Gemeenten heeft de kerk sinds het einde van de 19e eeuw wel een belangrijke plaats ingenomen.

- Rijksmonument
- 214m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Sint-Joriskerk

Adres	Kerkstraat 32 Hoedekenskerke
Bouwjaar	1420-1430
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Gotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Sint-Joriskerk in Hoedekenskerke is gebouwd tussen 1420 en 1430 op de locatie van een eerdere kerk uit ca. 1280.

De kerk, die ook wel 'De Ark' wordt genoemd, is gebouwd in een stijl die is beïnvloed door de Scheldegotiek. Deze stijl kenmerkt zich door de overgang van de romaanse naar de gotische stijl. Deze architectuurstijl is voornamelijk te herkennen in het koor, aangezien dit gedeelte van de kerk nog grotendeels origineel is.

Gedurende het bestaan van de kerk is deze meerdere keren zwaar beschadigd geraakt. In 1782 stortte de toren van de kerk in, waarna de kerk in 1850 zonder de toren te herbouwen is hersteld. In de Tweede Wereldoorlog is de kerk tijdens de Slag om de Schelde ook beschadigd. De kerk werd als uitkijktoren gebruikt,

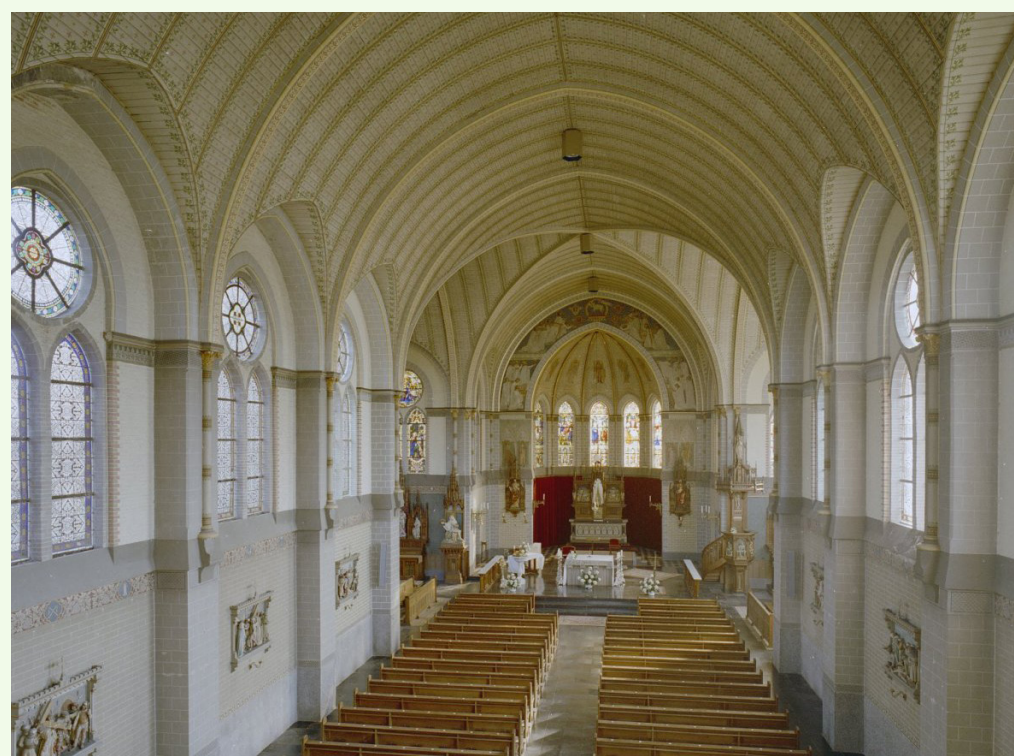
waarna deze door de geallieerden is beschoten. Na de oorlog is de kerk, een rijksmonument, in 1948-1949 door monumentenzorg gerestaureerd.

Het interieur van de kerk is een kleine ruimte met voldoende lichtinval vanuit de meerdere spitsboogvensters. Bij het koor van de kerk bevindt zich de preekstoel, met hier tegenover aan de aan de andere zijde van de kerk het orgel.

De PKN van Hoedekenskerke werkt hecht samen met die van Nisse en 's-Heer Abtskerke. Diensten vinden om de beurt plaats in één van de drie gebouwen.

De kerk is van waarde door zijn bouwgeschiedenis, zijn plaats in de geschiedenis van het dorp en de toegepaste bouwstijl.

- Rijksmonument
- 738m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Sint-Bonifatiuskerk

Adres	Johan Frisostraat 7 Kwadendamme
Bouwjaar	1902
Architect	P.J. van Genk
Bouwstijl	Neogotiek
Denominatie	Rooms-Katholiek Kerkgenootschap in Nederland
Gebruik	Religieus

De rooms-katholieke Sint-Bonifatiuskerk in Kwadendamme is een neogotische kerk. De kerk is ontworpen door architect P.J. van Genk. De stijl van de kruiskerk wordt gekenmerkt door de spitse toren en het gebruik van natuursteen. Natuursteen werd door Van Genk veelvuldig toegepast in zijn ontwerpen.

De kerk heeft naast gotische, ook neoromaanse kenmerken. Van Genk baseerde zich voor zijn werk vaak op de vroege gotiek en de Belgische kerkarchitectuur. Het interieur van de kerk is versierd met muurschilderingen en een beschilderd houten gewelf, die grotendeels oorspronkelijke onderdelen van de kerk zijn.

De toren van de kerk is bij een storm in 1919 verwoest, waarbij deze op de pastorie terecht is gekomen.

De toren is in 1938 naar oorspronkelijk ontwerp weer hersteld. Enkele jaren later, in 1945, hebben opnieuw herstelwerkzaamheden plaatsgevonden aan de kerk. Ditmaal ging het echter om het herstellen van schade uit de Tweede Wereldoorlog.

De kerk is van waarde als goed bewaard onderdeel van het oeuvre van Van Genk. Daarnaast is het gebouw een getuigenis van de emancipatie van het katholieke volksdeel in het dorp en de omgeving.

- Geen monumentenstatus
- 270m²
- Herbestemd

Kerkenpaspoort

Gereformeerde Kerk

Adres	Nieuweweg 3 Baarland
Bouwjaar	1913
Architect	J. Sterk
Bouwstijl	Eclectisch
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Horeca

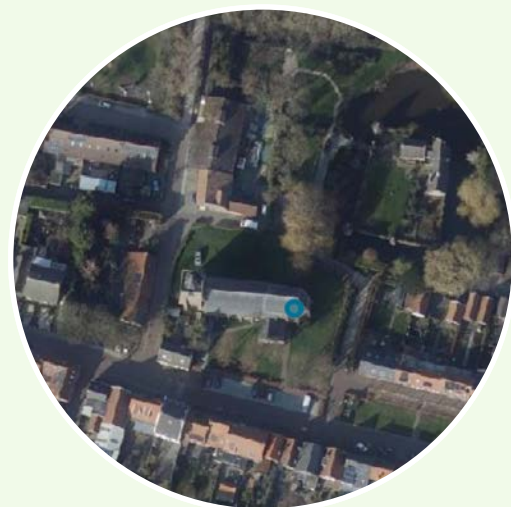
De Gereformeerde Kerk in Baarland is een voormalig kerkgebouw uit 1912-1913. Het gebouw is ontworpen door architect J. Sterk en laat zowel invloeden uit de neo-rennaissance als uit de neoromaanse architectuur zien. In de voorgevel en toren zijn de stijlen herkenbaar in de toegepaste rondbogen en de frontons die bij de torenspits staan.

In 1992 is de kerkgemeenschap van de Gereformeerde Kerk samengevoegd met de hervormde gemeenschap van de nabije, eveneens in Baarland gelegen Maartenskerk. Het gebouw heeft hierna nog ca. 11 jaar dienst gedaan als kerk, waarna is besloten om het gebouw af te stoten. In september 2003 werd de laatste dienst gehouden. In 2006, drie jaar na de laatste dienst, is het kerkgebouw verkocht aan restaurant 'De Kleine Toren'.

Bij de transformatie tot restaurant is het interieur van kerkgebouw gemoderniseerd en gerestaureerd. De oorspronkelijke vorm van de kerk is door het behouden van de open zaal echter nog goed herkenbaar.

De waarde van de kerk wordt bepaald door de grote rol van de Gereformeerde Kerk in Baarland en omgeving. Dat is af te lezen uit de grootte van de kerk in een relatief klein dorp. De architectuurhistorische waarde van deze kerk moet nader onderzocht worden, mogelijk is deze beschermenswaardig.

- Rijksmonument
- 392m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Maartenskerk

Adres	Slotstraat 3 Baarland
Bouwjaar	14e eeuw
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Gotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Maartenkerk in Baarland is rond 1280 gebouwd maar is kort hierop, samen met de rest van het dorp, verbrand. In 1300 volgde herbouw van de kerk. Door toedoen van een blikseminslag werd de kerk in 1532 wederom getroffen door een brand, waarbij het gebouw gedeeltelijk afbrandde.

Door financiële problemen als gevolg van de restauraties zijn de zijbeuken van de kerk in 1774 afgebroken en is de kerk verkleind tot het huidige grondplan. Enkel het middenschip is bewaard gebleven waarmee het gebouw een eenbeukige kerk is geworden. Twee jaar later werd het doopvont van de kerk verwijderd en herbestemd tot drinkbak voor vee. Later kwam het doopvont via het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen in het Zeeuws Museum terecht.

De kerk was oorspronkelijk een driebeukige hallenkerk. Bijzonder zijn de a-typische vormen in de vensters. Ze bevatten keperbogen, bogen met een driehoekige vorm. De vensters zijn op verschillende punten onregelmatig gevormd. Mogelijk heeft dit te maken met het afbreken van de twee zijbeuken.

De aangebouwde toren met tentdak is in 1955 gerestaureerd en wordt door haakse steunberen ondersteund. In 2004 is het originele doopvont teruggekeerd. De kerk bevat ook een 18e -eeuwse preekstoel en een orgel uit 1768 dat in 1999 is gerestaureerd. In 2007 fuseerde de gemeente met die van 's-Gravenpolder. Er vindt tweewekelijks een dienst plaats in het gebouw.

De waarde van de kerk is gelegen in zijn middeleeuwse oorsprong en zijn bijzondere bouwgeschiedenis die onder andere af te lezen is aan details, zoals de vensters in de hoofdbeuk.

- Rijksmonument
- 258m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Sint-Eligiuskerk

Adres	Burgemeester van Lierestraat 5 Oudelande
Bouwjaar	Ca. 1375
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Gotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Sint-Eligiuskerk in Oudelande is een hervormde kerk, gebouwd in gotische stijl. Het oudste deel van de kerk is gebouwd rond 1375. Het schip is echter pas in de 15e eeuw aangebouwd, met rond 1500 de toevoeging van de zuiderdwarsarm. Toen de kerk zich in de 17e eeuw in slechte staat bevond werden in 1769 de noorderdwarsarm en het koor van de kerk afgebroken. Alleen het middenschip en de zuiderdwarsarm resteren. De vensters van de kerk lijken verder moderner te zijn dan de rest van het exterieur. Deze zijn mogelijk in de 19e eeuw geplaatst.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn de klokken van de 14e-eeuwse, sobere toren in beslag genomen. Na de oorlog zijn deze weer teruggeplaatst.

In 1925 vond er een blikseminslag plaats in de kerk, met veel materiële schade tot gevolg.

De schade is in 1962 tijdens renovatiewerkzaamheden hersteld, waarna de kerk en de kerktoren enkele jaren later, in 1966 als rijksmonument zijn aangewezen. In 2002 is de toren, met achtkantige torenspits, opnieuw gerestaureerd.

In het interieur van de kerk staat een preekstoel en aan de andere zijde van de kerk, op het balkon boven de ingang, het orgel uit de 19e eeuw. Dit orgel is in 1998 gerestaureerd nadat eerder in 1961 ook al reparaties hebben plaatsgevonden. Het plafond van de kerk bestaat uit gedrukte spitsbogen. Het plafond wordt ondersteund door boogfriezen.

De waarde van de kerk is gelegen in zijn middeleeuwse oorsprong, zijn bouwgeschiedenis en de plaats van de kerk in het dorp en zijn religieuze geschiedenis.

- Geen monumentenstatus
- 313m²
- Herbestemd

Kerkenpaspoort

't Kerkje van Ellesdijk

Adres	Van Hattumstraat 5 Ellewoutsdijk
Bouwjaar	1951
Architect	A. Rothuizen en P..J. 't Hooft
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Maatschappelijk

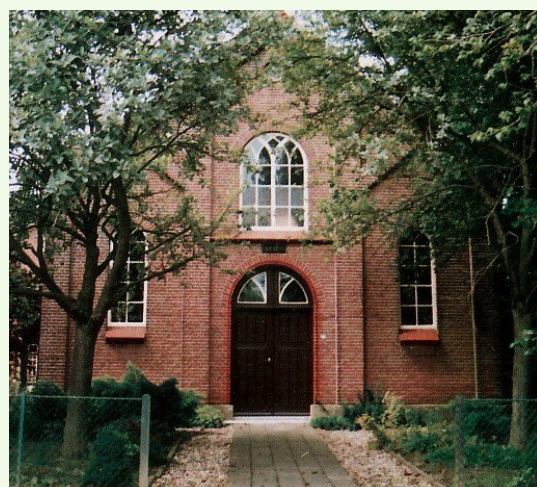
't Kerkje van Ellesdijk (Ellewoutsdijk) is in 1950-1951 gebouwd op de fundamenteën van de kerk die in de Tweede Wereldoorlog verloren is gegaan. De kerk is door architecten A. Rothuizen en P.J. 't Hooft ontworpen in traditionalistische stijl, maar heeft ook modernistische kenmerken zoals zichtbaar in de vensters in de zijbeuken.

De kerk is gebouwd als Nederlands Hervormde Kerk, maar de kerkgemeenschap is opgeheven nadat het ledenaantal zodanig was afgenomen dat het niet mogelijk was om als zelfstandige gemeente de diensten voort te zetten. Na een samenvoeging met de hervormde gemeenten van Driewegen en Ovezande werd in 2001 de laatste dienst in het gebouw gehouden.

Op dit moment heeft het gebouw een maatschappelijke functie en wordt het gebruikt als cultureel centrum. Er worden onder andere lezingen, voorstellingen en tentoonstellingen georganiseerd. Het gebouw is ook in gebruik als locatie voor oecumenische bijeenkomsten.

De waarde van de kerk ligt in het gebruik van de kerk door de huidige gemeenschap. Met name de tweetaligheid met Nederlands en het Zeeuws dialect is van belang voor de Zeeuwse cultuur. De kerk is ook van belang als onderdeel van het vroege oeuvre van Rothuizen en 't Hooft. De architectuurhistorische waarde van deze kerk moet nader onderzocht worden, mogelijk is deze beschermenswaardig.

- Geen monumentenstatus
- 241m²
- Herbestemd

Kerkenpaspoort

Eben Haëzer

Adres	Korteweg 21 Driewegen
Bouwjaar	1909
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Neoromaans
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Bedrijf

De gereformeerde Eben-Haëzer in Driewegen werd gebouwd in 1909 nadat in 1907 de lokale Gereformeerde Kerk werd gesticht. De rechthoekige zaalkerk, gelegen aan de Korteweg, is gebouwd in neoromaanse stijl naar ontwerp van architect Jacob de Muijnck. Het siermetselwerk aan de voorzijde van de kerk is een bijzonder kenmerk van de vormgeving van het kerkgebouw binnen de toegepaste architectuurstijl.

Het bakstenen gebouw heeft een zadeldak en zowel in de gevel als in beide zijden boogramen. De kerk heeft gedurende de periode dat ze voor diensten is gebruikt een kleine gemeente gehad. De kerk is aan het einde van de jaren '90 buiten gebruik gesteld nadat de gemeente met de lokale Hervormde Gemeente was gefuseerd.

Nadat een reisbureau voor opera- en concertreizen het kerkgebouw kocht heeft het interieur in 2021 en 2022 een grondige renovatie ondergaan. Het gebouw wordt op dit moment gebruikt als kantoor voor het reisbureau en voor kleinschalige concerten en optredens.

Het exterieur van de kerk is van waarde als voorbeeld van een eenvoudige dorpskerk waarbij details zijn aangebracht om het als bijzonder gebouw te markeren. Het interieur is vanwege verbouwingen minder van belang.

- Rijksmonument
- 248m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Dorpskerk

Adres	Van Tilburghstraat 27 Driewegen
Bouwjaar	1678
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Classicisme
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Dorpskerk in Driewegen, gelegen aan de Van Tilburghstraat, is gebouwd in 1678 en was hiermee een van de eerste nieuw gebouwde reformatiekerken van Zuid-Beveland. De kerk is uitgevoerd in classicistische stijl en wordt gekenmerkt door de vele natuurstenen versieringen. De bakstenen gevel is voorzien van ornamenten als festoenen en voluten de ingang wordt bekroond met een gebroken fronton.

Achter de gevel ligt een zadeldak met hier bovenop een dakruiter. In dit torentje bevindt zich ook de kerkklok uit 1734. De kerk heeft een tongewelf dat in 1914 bij een grote restauratie is toegevoegd. Tijdens deze renovatie zijn aan de voorzijde ramen toegevoegd naast de ingang en is er een nieuw orgel geplaatst.

Ondanks deze vele ingrepen is de kerk wat betreft de vorm overwegend gelijk gebleven. Het interieur van de kerk is eenvoudig, met als belangrijkste aspect de preekstoel uit 1679. De kerk is op dit moment nog steeds in religieus gebruik en behoort toe aan een PKN-fusiegemeente van de dorpen Driewegen, Ellewoutsdijk en Ovezande.

De waarde van de kerk komt voort uit de rijke classicistische architectuur van het gebouw. Het gebouw is samen met het voormalige raadhuis van Driewegen een belangrijk onderdeel van de geschiedenis van het dorp.

- Gemeentelijk monument
- 440m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk

Adres	Hoofdstraat 60 Ovezande
Bouwjaar	1859
Architect	W.J. Vogelpoel
Bouwstijl	Neogotiek
Denominatie	Rooms-Katholiek Kerkgenootschap in Nederland
Gebruik	Religieus

De rooms-katholieke Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk in Ovezande, gelegen aan de Hoofdstraat, is een vroege neogotische kerk. Met het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 werd het voor katholieken weer mogelijk om kerken te bouwen en ontstond er een enorme groei aan katholieke kerken in Nederland. De Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk, daterend uit 1859, is een goed voorbeeld van deze nieuwe, neogotische katholieke kerken uit de tweede helft van de 19e eeuw.

De kerk, een gemeentelijk monument, is gebouwd naar ontwerp van architect W.J. Vogelpoel. De neogotische stijl is te herkennen aan de spitsbogen in het gewelf en de ramen van de kerk. De kerk is gebouwd in de Willem II-gotiek, waarvan Vogelpoel een bekend representant is.

Bij Willem II-gotiek worden de vormen van gotische voorbeelden in stucwerk en hout nagebootst maar de constructies uit die periode worden niet gebruikt. De stijl wordt ook wel stucadoorsgotiek genoemd.

Bij een uitbreiding van de kerk in 1906-1907 is de torenspits van de kerk aangebracht en werd ook het koor van de kerk uitgebreid.

Waarde van de kerk ligt in de bijzondere architectuur van de Willem II-gotiek, die kenmerkend is voor de periode waarin de kerk is gebouwd. De kerk is representatief voor de katholieke emancipatie en het herstelde recht van katholieken om hun eigen kerken te bouwen.

- Rijksmonument
- 189m²
- Herbestemd

Kerkenpaspoort

Sint-Petrus-en-Pauluskerk

Adres	Kerkplein 8 Ovezande
Bouwjaar	15e eeuw
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Gotiek
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Cultuur en ontspanning

De Sint-Petrus-en-Pauluskerk in Ovezande, ook wel de Dorpskerk genoemd, is in de 15e eeuw gebouwd en bestaat uit een eenbeukig schip met een zadeldak. De kerk is herkenbaar aan de bakstenen toren met een ingesnoerde torenspits, maar vooral ook aan de witte kleur van het schip.

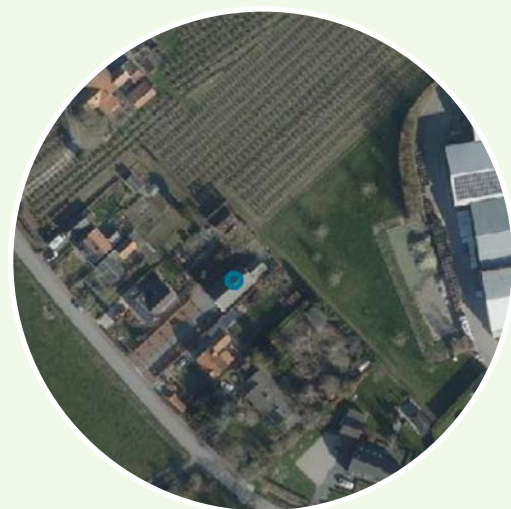
De kerk kwam in 1578 door de Reformatie in handen van de protestanten. In 1801 kregen de katholieken nog de mogelijkheid om de kerk terug te kopen, maar de prijs werd door een deel van de katholieken te hoog bevonden, zodat de kerk in protestantse handen bleef en in 1859 de nieuwe katholieke Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk in het dorp werd gebouwd.

Gedurende de 19e eeuw heeft de kerk meerdere veranderingen ondergaan.

De 15e-eeuwse koorsluiting is afgebroken voor 1818 en vervolgens zijn in 1837 de sacristie en het transept verwijderd. Gedurende deze tweede verbouwing is ook de naastgelegen school die aan de kerk verbonden was afgebroken. De kerk heeft een gestuct tongewelf en de kerkbanken zijn wit geschilderd. In het interieur staat een orgel uit 1893 en een preekstoel uit de 18e eeuw. Sinds 2003 is de kerkgemeente opgeheven en zijn er geen diensten meer gehouden. De huidige eigenaar noemt het gebouw 'Wit Arjaentje'.

De waarde van de kerk wordt bepaald door zijn bouwgeschiedenis en zijn huidige interieur met gestuct tongewelf, orgel en preekstoel. In de kerk is ook een belangrijke muurschildering bewaard gebleven.

- Geen monumentenstatus
- 136m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Gereformeerde Gemeente

Adres	Zuidweg 15 Nisse
Bouwjaar	1922
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	Gereformeerde Gemeenten (in Nederland en Noord-Amerika)
Gebruik	Religieus

De Gereformeerde Gemeente te Nisse is ontstaan nadat de leden van de gemeente niet langer de voetreis naar het naastgelegen 's-Gravenpolder wilden maken. Om deze reden is in 1922 de kerk aan de Zuidweg gesticht.

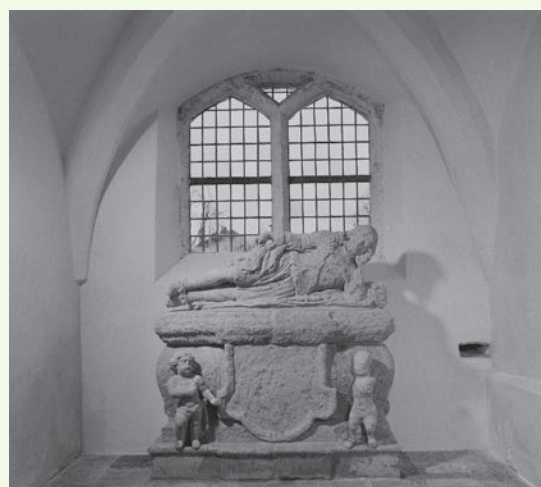
De kerk is gebouwd in traditionalistische stijl, waarin de vormgeving van de kerk is aangepast aan de gebouwen in de omgeving met gevels in schoonmetselwerk en een zadeldak. Het exterieur is waarschijnlijk (gedeeltelijk) vernieuwd.

De kerk, in 1946 uitgebreid met een consistorie, heeft een eenvoudig interieur dat plaats biedt aan 150 kerkgangers. Het interieur van de zaalkerk heeft veel lichtinval dankzij de vele ramen aan beide zijden van de kerk en bestaat uit een kleine preekstoel,

voor twee rijen aan kerkbanken. Recht tegenover de preekstoel staat het orgel, afkomstig uit 1973.

De kerk heeft een beperkte architectuurhistorische waarde. Wel heeft het gebouw waarde als onderdeel van de geschiedenis van het protestantse geloof in Nisse.

- Rijksmonument
- 707m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Mariakerk

Adres	Dorpsplein 49 Nisse
Bouwjaar	1425
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Gotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De geschiedenis van de Mariakerk te Nisse gaat terug tot in de 14e eeuw, naar een eerdere kerk die in 1425 werd afgebroken en waarvan de huidige kerktoren het enige overgebleven onderdeel is. Op de locatie van deze eerdere kerk aan het dorpsplein is in de 15e en 16e eeuw de Mariakerk gebouwd. De kerk heeft spitsboogvensters met gemetselde traceringen. In de oudere toren zijn blindnissen met rondbogen aangebracht.

In 1920-1921 heeft een grondige restauratie plaatsgevonden waarbij muurschilderingen zichtbaar zijn geworden, waaronder boven de triomfboog. In deze schildering wordt het leven van Maria afgebeeld.

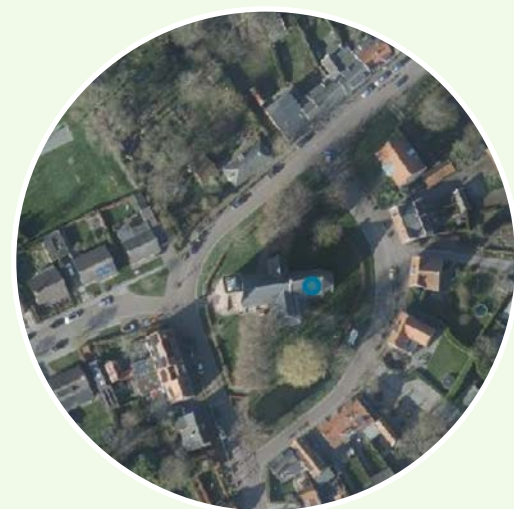
Na de Tweede Wereldoorlog is een tweede restauratie uitgevoerd om de schade uit de oorlog te herstellen.

In het interieur zijn kerkbanken en een preekstoel bewaard gebleven.

De PKN van Nisse werkt hecht samen met die van Hoedekenskerke en 's-Heer Abtskerke. Diensten vinden om de beurt plaats in één van de drie gebouwen.

De kerk heeft hoge waarde als goed bewaard gebouw uit de 15e eeuw met een toren van een eeuw ouder. Daarnaast vormt de kerk een belangrijk onderdeel in de geschiedenis van Nisse. In het interieur zijn belangrijke stukken zoals de preekstoel, banken, schilderijen en beeldhouwerk bewaard gebleven.

- Rijksmonument
- 249m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Johannes de Doperkerk

Adres	Kerkring 2 's-Heer Abtskerke
Bouwjaar	14e - 15e eeuw
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Gotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Johannes de Doperkerk in 's-Heer-Abtskerke is een gotische kruiskerk. Het schip van de kerk dateert uit de 15e eeuw, maar de vrijstaande toren is afkomstig uit ca. 1350. Het schip van de kerk en de toren hebben spitsboogvensters met gemetselde tracersingen. In de toren zijn ook blindnissen toegepast. Het interieur van de kerk heeft een sobere uitstraling en wordt overdekt met een spitsbogig houten tongewelf met gordelbogen. In het interieur bevinden zich een preekstoel uit de 17e eeuw en een orgel uit 1872.

Bijzonder aan de Johannes de Doperkerk is dat het kerkgebouw sinds het ontstaan maar zeer beperkt is gewijzigd ten opzichte van het oorspronkelijke ontwerp. Tussen 1964 en 1968 is een grondige restauratie uitgevoerd.

De PKN van 's-Heer Abtskerke werkt hecht samen met die van Nisse en Hoedekenskerke. Diensten vinden om de beurt plaats in één van de gebouwen. Ook wordt het gebouw af en toe gebruikt door de Roemeens-Orthodoxe Kerk, de Biserica Ortodoxa Zeeland.

De waarde van de kerk wordt gevormd door de stedenbouwkundige situatie met een kerkring. Daarnaast is de kerk van grote waarde als vrijwel gaaf bouwwerk uit de 14e en 15e eeuw.

- Rijksmonument
- 306m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Dorpskerk

Adres	Dorpsstraat 71 Heinkenszand
Bouwjaar	1844
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Neoclassicisme
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

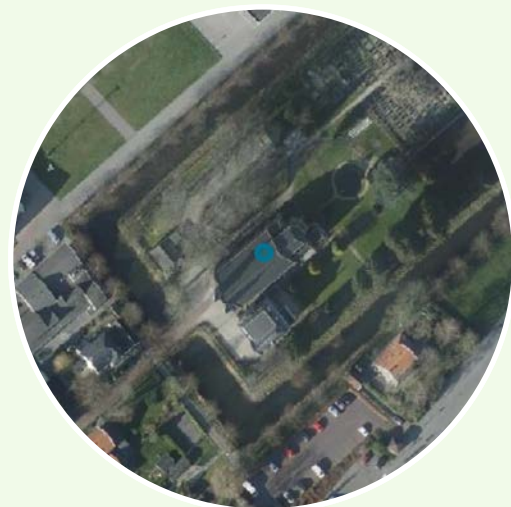
Op de plek waar van 1406 tot 1843 een kerk heeft gestaan, is in 1844 deze hervormde kerk gebouwd. Het gebouw is ontworpen in neoclassicistische stijl, wat duidelijk herkenbaar is aan de ornamenten aan de voorzijde van de kerk, zoals het fronton en de pilasters. Aan de achterzijde van de kerk is een moderne bijeenkomstruimte toegevoegd. De toren is vormgegeven in opvallende interbellumarchitectuur met onder andere keperbogen.

In het interieur van de kerk staan stukken die afkomstig zijn uit de voorgaande kerk. Het gaat hier onder andere om de preekstoel uit 1674 en twee kroonluchters. Het interieur van de kerk is gemoderniseerd en heeft een modern gedrukt tongewelf. De wanden zijn wit gepleisterd en er staan losse, moderne stoelen in de kerkzaal.

De toren van de kerk is enkele jaren na de kerk zelf, in 1855, aan het gebouw toegevoegd, maar later, in 1932, weer gewijzigd.

De kerk heeft waarde als neoclassicistisch ontwerp, maar is wel aangetast door de modernere toren en de achteraanbouw. In het interieur zijn stukken zoals een preekstoel en koperwerk uit de 17e en 18e eeuw bewaard gebleven.

- Rijksmonument
- 498m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Sint-Blasiuskerk

Adres	Kerkdreef 6 Heinkenszand
Bouwjaar	1864
Architect	P.W. Schrauwen
Bouwstijl	Neogotiek
Denominatie	Rooms-Katholiek Kerkgenootschap in Nederland
Gebruik	Religieus

De rooms-katholieke Sint-Blasiuskerk te Heinkenszand is een neogotische kerk die is gebouwd tussen 1856 en 1866. De kerk is gelegen naast het slot Barbestein, waar vóór de bouw van de kerk de diensten werden gehouden.

De kerk is gebouwd kort nadat het in 1853 voor katholieken weer mogelijk werd om eigen kerken te bouwen. Neogotiek is hierbij een veel toegepaste stijl voor katholieke kerken.

De kruisribgewelven van de kerk zijn gestukadoord en hebben geen constructieve functie voor het gebouw. Dit is een veelvoorkomend verschijnsel in neogotische kerken van na 1850. Deze stijl wordt ook wel stucadoorsgotiek genoemd.

Behalve de kruisribgewelven is de neogotische stijl van de kerk is duidelijk te herkennen aan de spitsbogen en de

vensters van de kerk, met name aan de voorzijde van de kerk waar in het venster onder andere een vierpas en drielobbogen te zien zijn. De voorgevel is opvallend door de toepassing van twee traptorens met het entreeportaal daartussen. Het interieur is, zoals gebruikelijk bij de stucadoorsgotiek, in lichte kleuren afgewerkt. In het interieur staan nog banken, beelden en altaren uit de bouwtijd. Achter de kerk ligt de enige nog overgebleven Lourdesgrot van Zeeland, als onderdeel van het ensemble.

Kernwaarde van de kerk ligt in de bijzondere architectuur van de stucadoorsgotiek, die kenmerkend is voor de periode waarin de kerk is gebouwd. De kerk is representatief voor de katholieke emancipatie en het herstelde recht van katholieken om hun eigen kerken te bouwen.

- Gemeentelijk monument
- 148m²
- Herbestemd

Kerkenpaspoort

Maranatha

Adres	Dorpsstraat 26 Heinkenszand
Bouwjaar	1882
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Eclecticisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Cultuur en ontspanning

In 1882 werd de gereformeerde kerk Maranatha in Heinkenszand gebouwd. De architectuurstijl van de eenvoudig vormgegeven zaalkerk neigt naar het eclecticisme, waarbij stijlkenmerken uit verschillende perioden worden gecombineerd. Zo bevatten de vensters van de kerk gedrukte spitsbogen, wat aansluit op de neogotiek. De ingang van het gebouw heeft een kroonlijst met consoles aan beide zijden van de deur, wat past binnen het neoclassicisme.

Relatief kort na de bouw werd het gebouw in 1906 alweer buiten gebruik gesteld voor kerkdiensten. Na de sluiting als kerk werd het gebouw enige tijd gebruikt als zondagsschool. Het gebouw is aangewezen als gemeentelijk monument en op dit moment wordt het gebruikt als locatie van Muziekvereniging Euterpe.

Vanuit deze functies is het gebouw door de jaren heen ook sterk gemoderniseerd. De voormalige functie als kerkgebouw is hierbij in het interieur nog nauwelijks herkenbaar.

Ondanks dat het interieur van de kerk gewijzigd is heeft de kerk nog waarde als voorbeeld van een zeer eenvoudige dorpskerk. Door herbestemming en buitengebruikstelling zijn dit soort kerken een zeldzaamheid aan het worden.

23

- Geen monumentenstatus
- 285m²
- Herbestemd

Kerkenpaspoort

Barbesteinkerk

Adres	Clara's pad 6 Heinkenszand
Bouwjaar	1906
Architect	T. Kuipers
Bouwstijl	Rationalisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Maatschappelijk

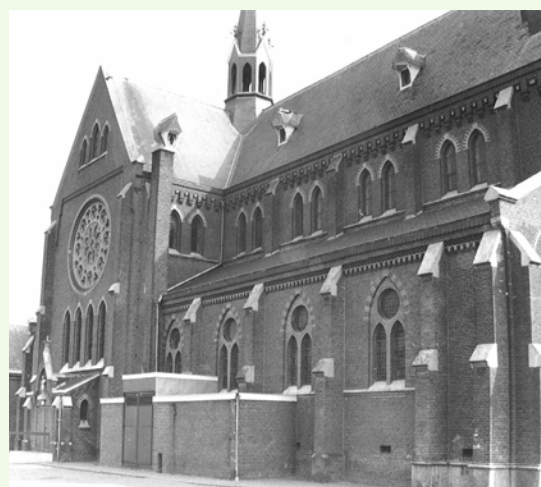
De Barbesteinkerk van Heinkenszand is in 1906 gebouwd naar ontwerp van architect Tjeerd Kuipers. De kerk verving de gereformeerde kerk Maranatha van het dorp. Het gebouw is ontworpen in de stijl van het rationalisme dat aan het begin van de 20e eeuw opkwam. Deze stijl is in het gebouw voornamelijk te herkennen aan de logische, rechtlijnige indeling en de duidelijk zichtbare draagconstructie.

In 1979-1980 heeft in de kerk een grootschalige verbouwing plaatsgevonden. Hierbij werd aan het exterieur van de kerk een voorportaal toegevoegd. Wat betreft het interieur werd de oorspronkelijke orgelgalerie bij de ingang van de kerk verwijderd en is het orgel naar de andere kant van het gebouw verplaatst.

Het huidige eenvoudige interieur bestaat uit een preekstoel met daarboven het orgel. De kerk is enkele jaren geleden, in 2018, gesloten en wordt nu gedeeltelijk gebruikt door het Leger des Heils als kledingwinkel.

De kerk is van architectuurhistorische waarde als rationalistisch bouwwerk van T. Kuipers. Het toegevoegde voorportaal doet echter afbreuk aan het ontwerp. In het interieur is vooral de kap/gewelfconstructie van belang. De architectuurhistorische waarde van deze kerk moet nader onderzocht worden, mogelijk is deze beschermenswaardig.

- Rijksmonument
- 863m²
- Leegstaand/ in transitie

Kerkenpaspoort

Sint-Willibrorduskerk

Adres	Deken Holtkampstraat 9 's-Heerenhoek
Bouwjaar	1873
Architect	Th. Asseler
Bouwstijl	Neogotiek
Denominatie	Rooms-Katholiek Kerkgenootschap in Nederland
Gebruik	Leegstaand

De Sint-Willibrorduskerk in 's Heerenbroek is een zeer grote rooms-katholieke kerk uit 1873-1874. Met haar 863 m² is het de grootste kerk van voor de 20e eeuw in de gemeente Borsele.

De kerk is gebouwd op de locatie waar vanaf 1797 een schuurkerk stond en is ontworpen door architect Theo Asseler. De neogotische stijl is in de kerk duidelijk te herkennen aan de vele gotische elementen, zoals de spitsbogen en het maaswerk van de vensters, onder andere te zien in het rozet van de kerk, en de spitse toren.

In het rijke interieur van de driebeukige kerk is de stijl goed te herkennen aan de bewaarde interieurstukken, met name in het altaar. Behalve het altaar bevat de kerk ook een preekstoel en een bijzonder orgel uit 1907.

Het interieur zal van oorsprong een meer veelkleurige afwerking hebben gehad.

Het gebouw is nog grotendeels in oorspronkelijke staat en is momenteel nog in gebruik voor kerkdiensten. Er is besloten dat vijf van de acht katholieke kerken op Zuid-Beveland op termijn moeten sluiten, waaronder de Sint-Willibrorduskerk. In de loop van november 2023 zal de laatste kerkdienst worden gehouden.

Kernwaarde van de kerk ligt in de architectuur van Asseler. De kerk is representatief voor de katholieke emancipatie en herstelde recht van katholieken om hun eigen kerken te bouwen.

- Geen monumentenstatus
- 330m²
- Herbestemd

Kerkenpaspoort

Gereformeerde Kerk

Adres	Westsingel 23 Borssele
Bouwjaar	1846
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Neoclassicisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen

De voormalige Gereformeerde Kerk in Borssele komt uit 1846. De stijl van het gebouw neigt naar het neoclassicisme, wat voornamelijk te herkennen is aan de rondbogen in de vensters van het gebouw en de inzwenkende topgevel.

Naast de vensters heeft het exterieur van het gebouw een kenmerkende voorgevel, met hierachter een zadeldak. Informatie over het huidige interieur van de kerk is ontbreekt aangezien het gebouw is herbestemd tot woonhuis, maar na de sluiting van de kerk in 2005 zijn waardevolle onderdelen van het interieur vóór de herbestemming verwijderd en overgebracht naar de Nederlandse Hervormde Kerk.

Na het besluit dat er in 2006 een fusie plaats zou vinden tussen de Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerk diende

er een kerkgebouw afgestoten te worden. Gezien de verslechterende staat van het gereformeerde kerkgebouw werd besloten om dit gebouw te verkopen.

Ondanks dat het interieur van de kerk gewijzigd is, heeft de kerk nog waarde als voorbeeld van een eenvoudige dorpskerk. Door herbestemming en buitengebruikstelling zijn dit soort kerken een zeldzaamheid aan het worden.

- Geen monumentenstatus
- 205m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Catharinakerk

Adres	Plein 66 Borssele
Bouwjaar	1846
Architect	A. de Muijnck
Bouwstijl	Neoclassicisme
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Catharinakerk, ook wel de Kleine Kerk genoemd, is een protestantse kerk in Borssele uit 1846-1851. Al in 1616 waren er plannen voor de bouw van een kerk, maar door geldgebrek ging dit niet door. Hierop werden de diensten tot de bouw van de Catharinakerk in het gemeentehuis gehouden.

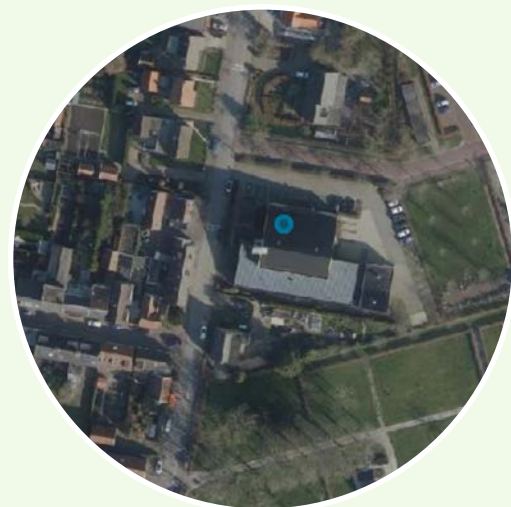
De kerk is ontworpen door architect A. de Muijnck en kan worden gezien als een zogenaamde ‘waterstaatskerk’. Waterstaatskerken zijn een veelvoorkomend type kerken gebouwd rond het midden van de 19e eeuw, ontworpen door ingenieurs van Waterstaat. De bouwstijl van de kerk komt het meeste overeen met het neoclassicisme. Dit kan voornamelijk herkend worden aan de rondbogen in de vensters rondom de kerk en aan de kroonlijst en consoles die de ingang van de kerk versieren. Tijdens een storm in 1965 is de toren van de kerk zwaar beschadigd.

Twee jaar later is dit hersteld, waarmee de kerk haar originele vorm terugkreeg. In 2002 heeft de kerk een restauratie ondergaan, waarbij ook het interieur is gemoderniseerd. Aan de achterzijde van de kerk is een moderne aanbouw toegevoegd.

In 2020 fuseerden de protestantse gemeenten van Borssele, Nieuwdorp, Lewedorp en 's-Heer Arendskerke tot Protestantse Gemeente Het Vierhuis. Sinds 2019 worden er diensten in de Catharinakerk gehouden door hervormde wijkgemeente De Bron, die in 2021 een zelfstandige gemeente werd.

De kerk heeft waarde als neoclassicistisch bouwwerk in Borssele maar originele interieur is ernstig aangetast. De architectuurhistorische waarde van deze kerk moet nader onderzocht worden, mogelijk is deze beschermenswaardig.

- Geen monumentenstatus
- 988m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Gereformeerde Gemeente

Adres	Oostsingel 21 Borssele
Bouwjaar	2000
Architect	J. Fierloos
Bouwstijl	Modernisme
Denominatie	Gereformeerde Gemeenten (in Nederland en Noord-Amerika)
Gebruik	Religieus

Het gebouw van de Gereformeerde Gemeente van Borssele is ontworpen door architect J. Fierloos in modernistische stijl en werd gebouwd in 2000. De kerk is hiermee de jongste kerk uit de gemeente Borssele en het enige kerkgebouw in de gemeente uit de 21e eeuw.

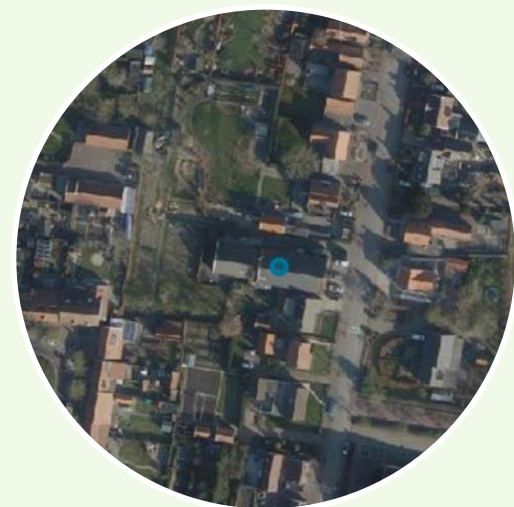
De kerk is gelegen aan de Oostsingel tegenover de voormalige kerk van de Gereformeerde Gemeente. De nieuwe kerk verving het eerdere kerkgebouw nadat dit te klein was geworden voor de gemeente.

Het hoofdvolume van de kerk heeft een zadeldak en de muren zijn opgetrokken in lichtkleurig baksteen. Haaks op de voorgevel is een toren opgemetseld die de aandacht vestigt op de bijzondere functie van het gebouw. Tegen het hogere volume is in donkerkleurige baksteen een ontmoetingsruimte gebouwd.

Het interieur van de kerk heeft een grote zaal met een bijzondere lichtinval door de plaatsing van de vensters. De zaal heeft een houten gewelf. In de zaal wordt de aandacht getrokken naar het orgel, met hieronder de preekstoel. De kerkbanken staan hier naartoe gericht. Het orgel is oorspronkelijk in 1870 gebouwd in Engeland en is in 2001 gerestaureerd.

De kerk met opvallende architectuur neemt een prominente plaats in bij de entree van het dorp via de provinciale weg en is met zijn markante spits een landmark. Deze moderne kerk heeft betekenis in de post '65-architectuur.

- Geen monumentenstatus
- 262m²
- Herbestemd

Kerkenpaspoort

Gereformeerde Gemeente

Adres	Oostsingel 14 Borssele
Bouwjaar	1914
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Neogotiek
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen

De kerk van de Gereformeerde Gemeente te Borssele is een kerkgebouw daterend uit 1914. De groei van de gemeente maakte nieuwbouw noodzakelijk.

De kerk heeft een opvallende voorgevel met blindnissen met daarin spits- en rondboogvensters. In de zijgevels zijn tussen de steunberen gekoppelde spitsboogvensters aangebracht. De muren zijn gemetseld in verschillende kleuren baksteen en zijn voorzien van enig siermetselwerk.

Het gebouw is sinds de opening van het nieuwe kerkgebouw van de Gereformeerde Gemeente in 2000 buiten gebruik gesteld. Nadien is het herbestemd tot woonhuis. Het interieur van de voormalige kerk is daarmee ook lastig vast te stellen.

Het gebouw is voorheen een zaalkerk geweest, met tegenover de ingang een preekstoel met hierboven het orgel. Bij de herbestemming van het gebouw is het orgel, waarvan het binnenwerk als rijksmonument is aangewezen, verwijderd en opgeslagen bij orgelbouwer Boogaard in Rijssen.

De kerk heeft waarde als relatief eenvoudige kerk uit het midden van de 19e eeuw. De waarde is wel aangetast door de verbouwingen aan het interieur.

- Geen monumentenstatus
- 612m²
- Herbestemd

Kerkenpaspoort

Gereformeerde Kerk

Adres	Ring 2 Nieuwdorp
Bouwjaar	1841
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Neoclassicistisch
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen

De Gereformeerde Kerk te Nieuwdorp is gebouwd in 1841. Na een relatief korte periode van gebruik is de kerk in 1868 vergroot. Hierna is in 1904 de consistorie afgebroken en zijn tien jaar later, in 1914 twee zijgalerijen toegevoegd aan het gebouw. Deze zijn in 1950 vanwege een afnemend ledenaantal weer verwijderd.

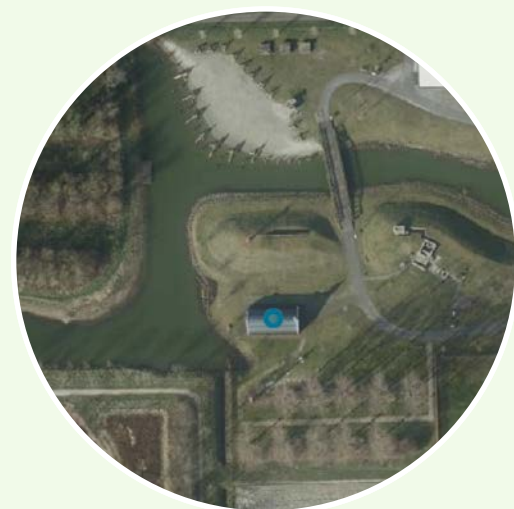
De kerk heeft een neoclassicistisch ontwerp, hoewel ook neogotische elementen zoals spitsboogvensters zijn gebruikt. Het neoclassicistische karakter komt vooral tot uitdrukking in de kopgevels met een klimmend rondboogfries en ronde vensters. Ook het torentje draagt bij aan dit karakter.

In 2002 vond er een fusie plaats met de hervormde gemeente van de Bethelkerk, waarmee al sinds 1998 samen diensten werden

gehouden. Bij deze fusie is besloten de Gereformeerde Kerk af te stoten en in 2002 werd de laatste dienst in de kerk gehouden. Na de sluiting is het gebouw verkocht en in 2003 herbestemd tot appartementencomplex. Het oorspronkelijke interieur van de kerk is hierbij volledig verwijderd en er zijn vijf appartementen van meerdere verdiepingen in de kerk ingebouwd.

De kerk heeft waarde als eenvoudige kerk uit het midden van de 19e eeuw. De waarde is aangetast door de verbouwingen, waarbij de vensters en interieur werden aangepast. De kerk is gebouwd in een relatief jong dorp. De stedenbouwkundige inrichting daarvan is ook van belang. De waarde van deze kerk moet nader onderzocht worden, mogelijk is deze beschermenswaardig.

- Geen monumentenstatus
- 135m²
- Herbestemd

Kerkenpaspoort

Noodkerk

Adres	Coudorp 41 Nieuwdorp
Bouwjaar	1946
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Noodbouw
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Cultuur en ontspanning

De Noodkerk is een voormalig kerkgebouw dat kort na de bevrijding gebouwd is in Ellewoutsdijk, nadat de kerk van het dorp tijdens de oorlog was verwoest. De Noodkerk is tot 1951 in gebruik geweest, tot de bouw van 't Kerkje van Ellesdijk op de fundamenten van de kerk die tijdens de oorlog verloren is gegaan werd afgerond en de Noodkerk niet langer nodig was. Hierna is het gebouw jarenlang gebruikt als opslag van een boer uit Baarland.

Het gebouw is eenvoudig vormgegeven, met een grote zaal en een klein torentje bovenop. In de kerk was een eenvoudige preekstoel te vinden. Voor de bouw van de kerk is gebruik gemaakt van twee nissenhutten, een type verblijf voor manschappen dat in beide Wereldoorlogen werden ingezet. Deze hutten van metaal en hout werden

achter elkaar geplaatst en verbreed om de zaal van de kerk te vormen. Het gebouw is op deze manier ontworpen omdat het nadrukkelijk voor tijdelijk gebruik ingezet zou worden. Hierbij was het van belang dat de kerk voor een zo laag mogelijk bedrag werd gebouwd. De bouw van de gehele kerk heeft uiteindelijk minder dan 5000 gulden gekost.

De Noodkerk is in 2015 afgebroken en herbouwd in het Bevrijdingsmuseum bij Nieuwdorp. In bijzijn van de Canadese ambassadeur en de commissaris van de Koning in Zeeland werd het gebouw geopend

De kerk is van grote waarde als voorbeeld van een noodkerk die na de Tweede Wereldoorlog werd gebouwd. Ook de gebruikte techniek met lage kosten is van historisch belang. De waarde van deze kerk moet nader onderzocht worden, mogelijk is deze beschermenswaardig.

- Geen monumentenstatus
- 423m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Bethelkerk

Adres	Coudorp 1 Nieuwdorp
Bouwjaar	1918
Architect	H. van der Kloot Meijburg
Bouwstijl	Zakelijk expressionisme
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

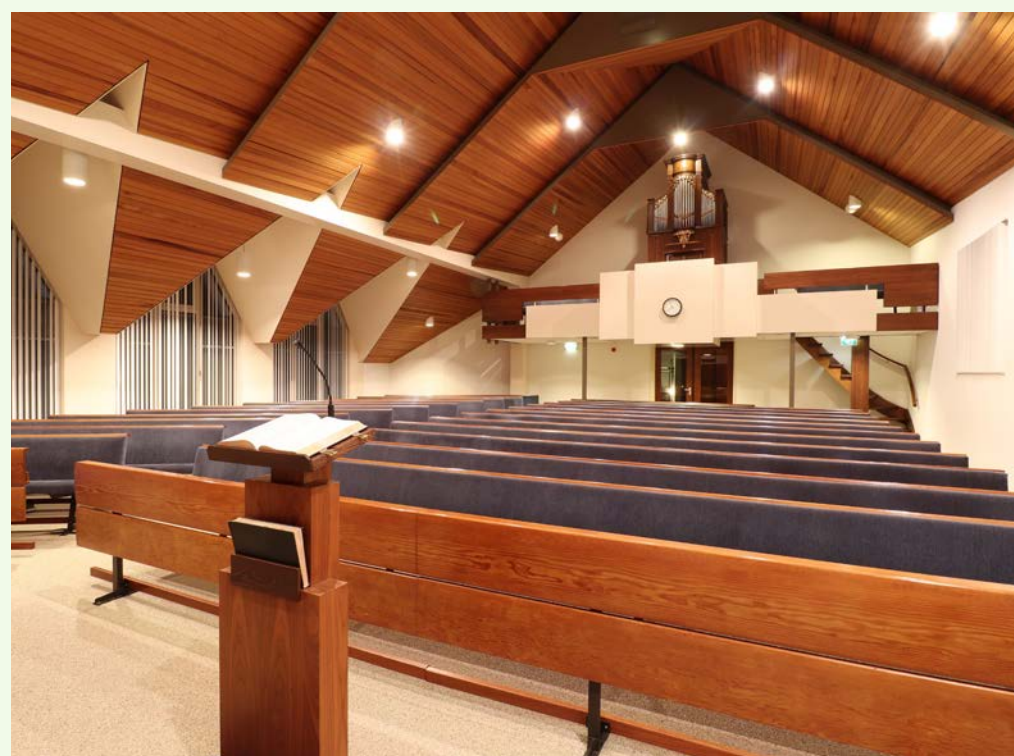
De Bethelkerk te Nieuwdorp is in 1917-1918 gebouwd naar ontwerp van architect Herman van der Kloot Meijburg. In 1928 werd de kerk uitgebreid met een pastorie. De bouwstijl is karakteristiek voor de interbellumarchitectuur en kan worden gezien als een vroeg voorbeeld van de expressionistische Nieuwe Haagse School. Dit is te herkennen aan de strakke horizontale en verticale lijnen in het gebouw die doen denken aan het kubisme. Het exterieur van de kerk heeft aan de voorgevel een toren met een spits en daarachter gelegen een zadeldak.

Het interieur van de kerk wordt dankzij de vele ramen goed verlicht. De zaalkerk heeft een eenvoudige indeling, met een absis waarin de preekstoel aanwezig is en daarboven het orgel. Het interieur is gemoderniseerd en heeft geen

banken meer maar losse stoelen. De wanden en het gewelf zijn wit geschilderd. In 2002 vond de fusie met de Gereformeerde Kerk van het dorp plaats, waarop besloten werd de Bethelkerk te behouden en te restaureren gezien de betere staat. In 2020 kocht de gemeente Borsele het gebouw met de intentie om het te herbestemmen tot een multifunctionele accommodatie met dorps huisfunctie. Bij de verkoop is afgesproken dat de protestantse gemeente nog tien jaar gebruik mag maken van het gebouw. Later in 2020 fuseerde de PKN van Nieuwdorp met die van Borssele, Lewedorp en 's-Heer Arendskerke tot Het Vierhuis.

De kerk is van architectuurhistorische waarde als voorbeeld van interbellumarchitectuur en als onderdeel van het oeuvre van Van der Kloot Meijburg.

- Geen monumentenstatus
- 262m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Gereformeerde Gemeente

Adres	Havenweg 26 Nieuwdorp
Bouwjaar	1921
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Modernisme
Denominatie	Gereformeerde Gemeenten (in Nederland en Noord-Amerika)
Gebruik	Religieus

De kerk van de Gereformeerde Gemeente van Nieuwdorp is oorspronkelijk gebouwd in 1921. Sindsdien is het kerkgebouw drastisch vernieuwd.

Het gebouw is tijdens de Tweede Wereldoorlog beschadigd geraakt waardoor reparaties uitgevoerd moesten worden. Ook in de jaren '60 is er verbouwd en gerestaureerd. De gevel vertoont grote overeenkomsten met de gevel van de kerk van de Gereformeerde Gemeente in Kortgene.

Tussen 1966 en 1970 is ook het interieur gemoderniseerd. De voornaamste aanpassingen hebben echter plaatsgevonden bij de verbouwing in 1988. Hierbij werd het gebouw verbreed en uitgebreid met een aankomsthal.

De kerk is toentertijd wit geschilderd en de kenmerkende zwarte spits is toegevoegd.

Het huidige interieur van de kerk bestaat uit een moderne zaal met een houten plafond. In de zaal bevinden zich de preekstoel en aan de overzijde een klein orgel, boven de ingang.

In 2020 zijn plannen gemaakt om de kerk opnieuw te vergroten, aangezien de kerk te klein werd voor de gemeenschap. Door de leden van de gemeente werd de voorkeur gegeven aan een volledige nieuwbouw op de locatie van de huidige kerk. Het huidige gebouw zal dan gesloopt worden.

Door de vele verbouwingen en toevoegingen heeft de kerk weinig architectonische waarde meer. Wel is de kerk onderdeel van de geschiedenis van de Gereformeerde Gemeente in Nieuwdorp

- Geen monumentenstatus
- 425m²
- Leegstaand/ in transitie

Kerkenpaspoort

Heilige Eligiuskerk

Adres	Burgemeester Lewestraat 11 Lewedorp
Bouwjaar	1928
Architect	P.J.J.M. Cuypers jr.
Bouwstijl	Expressionisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Leegstaand/ in transitie

De van oorsprong rooms-katholieke Heilige Eligiuskerk in Lewedorp is een kerk gebouwd in 1928 naar ontwerp van architect Pierre Cuypers jr. De kerk is ontworpen in expressionistische stijl, wat te herkennen is aan de hoge topgevels en het baksteengebruik met siermetselwerk en de vorm van de vensters. In het werk van Cuypers jr. komen deze elementen vaak terug.

In het interieur van de kerk is de draagconstructie van het houten plafond duidelijk zichtbaar en zijn in de zaal meerdere spitsbogen te zien die tot de grond doorlopen en de zijbeuken en het altaar van de zaal scheiden. Aan de andere zijde van de kerk, boven de ingang, is het orgel van de kerk aanwezig.

In 2022 is bepaald dat vijf van de acht rooms-katholieke kerken van Zuid-Beveland gesloten zullen worden. Dit betekende voor de Heilige Eligiuskerk dat op 8 januari 2023 de laatste dienst in de kerk werd gehouden en het gebouw nadien buiten gebruik is gesteld.

De kerk is van belang als bouwwerk uit het interbellum en als onderdeel van het oeuvre van Cuypers jr. De kerk is ook van belang als onderdeel van de katholieke gemeenschap in Lewedorp. De waarde van deze kerk moet nader onderzocht worden, mogelijk is deze beschermenswaardig.

- Geen monumentenstatus
- 237m²
- Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Gereformeerde Kerk

Adres	Zandkreekstraat 31 Lewedorp
Bouwjaar	1953
Architect	A. Rothuizen en P.J. 't Hooft
Bouwstijl	Traditionisme
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De bouw van de Gereformeerde Kerk van Lewedorp werd in 1953 afgerond. Het gebouw van architectenbureau Rothuizen en 't Hooft is ontworpen in traditionalistische stijl, maar de bouwstijl is daarbij ook beïnvloed door vernieuwingen ten tijde van het bouwjaar van de kerk. Bij deze zogenaamde 'shake-hands' architectuur werden traditionele materialen zoals baksteen en modernistische, zoals beton, gecombineerd.

De kerkenraadskamer en de hal van de kerk zijn respectievelijk in 1966 en 1983 vergroot, waarbij de hal ook is gemoderniseerd. In 2000 is vervolgens het gehele interieur gemoderniseerd.

Het exterieur van de kerk is eenvoudig vormgegeven met een zadeldak en aan de rechterzijde van het gebouw

een rechthoekige toren. Het interieur van de zaalkerk heeft een eenvoudige indeling en een kleine preekstoel in een hoek van de kerk.

Bij een fusie met vier andere protestantse gemeenten in 2021 is besloten dat de Gereformeerde Kerk verkocht wordt. Diensten worden echter nog tot 2026 in de kerk gehouden, waarna deze functie zal worden overgenomen door de kerk in 's-Heer Arendskerke.

Het exterieur van de kerk is een gaaf behouden voorbeeld van een dorpskerk ontworpen door Rothuizen en 't Hooft.

Bronnenlijst afbeeldingen

Kerk 2 Historische foto: Delemarre, G.Th., Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 49.818	Kerk 10 Historische foto: Dukker, G.J, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 103.065	Kerk 17 Exterieurfoto en interieurfoto: J.P. Sinke	Kerk 26 Historische foto: Zeeuws Archief, Verzameling P.S.G. Raas, nr 68
Kerk 3 Historische foto: Reliwiki, 's-Gravenpolder Oud geref. Gem. in Ned. 1869 Provincialeweg 16 Zld., Dijk, A. van, 1970 Exterieurfoto's : J.P. Sinke	Kerk 11 Historische foto: Nispen tot Sevenaer, E.O.M. van, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 49.711	Kerk 18 Historische foto: Dukker, G.J., Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 319.073 Interieurfoto: Reliwiki, Nisse PKN. Hervormd Mariakerk 15e toren 1375 Dorpsplein 49 Zld., Visser, J., 2009	Kerk 27 Historische foto: Zeeuws Archief, Fotoarchief J. Torbijn, Goes, nr BOR-42
Kerk 4 Exterieurfoto en interieurfoto: J.P. Sinke	Kerk 12 Historische foto: Reliwiki, kerk Ellewoutsdijk, 1951 Exterieurfoto: Booms, C.S., Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 522.243	Kerk 19 Historische foto: Delemarre, G.Th., Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 80.624 Interieurfoto: Roderburg, K. en P. Galen, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 534.687	Kerk 28 Exterieurfoto en interieurfoto: J.P. Sinke
Kerk 5 Exterieurfoto en interieurfoto: J.P. Sinke	Kerk 13 Interieurfoto: Reliwiki, Driewegen vm. Geref. Kerk Eben Haëzer 1907 Korteweg 21 Zld.	Kerk 20 Historische foto: Dukker, G.J., Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 190.995	Kerk 30 Detailfoto: Beeldbank Bevelanden, BorsFoto010332, Gemeente Borsele, 2001
Kerk 6 Historische foto: Nispen tot Sevenaer, E.O.M. van, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 48.414	Kerk 14 Historische foto: Dukker, G.J., Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 221.888	Kerk 21 Historische foto: Koning, J.P. de, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 349.598	Kerk 31 Beiden: Bevrijdingsmuseum Nieuwdorp
Kerk 8 Historische foto: Dukker, G.J, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 306.369 Exterieurfoto: Cumulus, Bonifatiuskerk te Kwadendamme, Wikimedia, 2008 Interieurfoto: Dukker, G.J., Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 306.372	Kerk 15 Historische foto: Dukker, G.J., Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 158.511	Kerk 23 Historische foto: Reliwiki, Heinkenszand Geref. kerk.	Kerk 32 Historische foto: Zeeuws Archief, Fotoarchief J. Torbijn, Goes, nr NDP-24
Kerk 9 Historische foto: Zeeuws Archief, Fotoarchief J. Torbijn, Goes, nr BAA-4	Kerk 16 Historische foto: Dukker, G.J., Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 90.374 Historische interieurfoto: Dukker, G.J., Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 138.646	Kerk 25 Historische foto: Reliwiki, 's-Heerenhoek.Kerk en klooster Historische exterieurfoto: Beeldbank Bevelanden, BorsFoto003982, gemeente Borsele, 1963	Kerk 33 Historische foto: Zeeuws Archief, Verzameling P.S.G. Raas, nr 401 Exterieurfoto en interieurfoto: J.P. Sinke
			Kerk 34 Historische foto: Zeeuws Archief, Fotoarchief J. Torbijn, Goes, nr LEW-26
			Kerk 35 Historische foto: Zeeuws Archief, Fotoarchief J. Torbijn, Goes, nr LEW-2

Interessante voorbeelden van Zeeuwse herbestemde kerkgebouwen

1. Nieuwe Kerk te Zierikzee

De Nieuwe Kerk in Zierikzee is in de periode 1835-1848 gebouwd in neoclassicistische stijl. De kerk is sinds 1977 eigendom van de Stichting Oude Zeeuwse Kerken en is na een aantal restauraties nu in gebruik als evenementenlocatie. De kerk is heringericht ten behoeve van multifunctioneel gebruik.

Foto: H. Uil

2. Oostkerk te Middelburg

Deze voor de protestantse eredienst gebouwde koepelkerk is gebouwd in de periode 1647-1667 en begin 2017 aan het kerkelijk gebruik onttrokken. In 2018 is het eigendom overgedragen aan de beheersstichting van de Nationale Monumentenorganisatie, de Stichting Monumentenbezit. Voor de exploitatie van de Oostkerk is Stichting de Oostkerk verantwoordelijk. Deze stichting organiseert tal van evenementen en daarmee is de Oostkerk multifunctioneel te gebruiken.

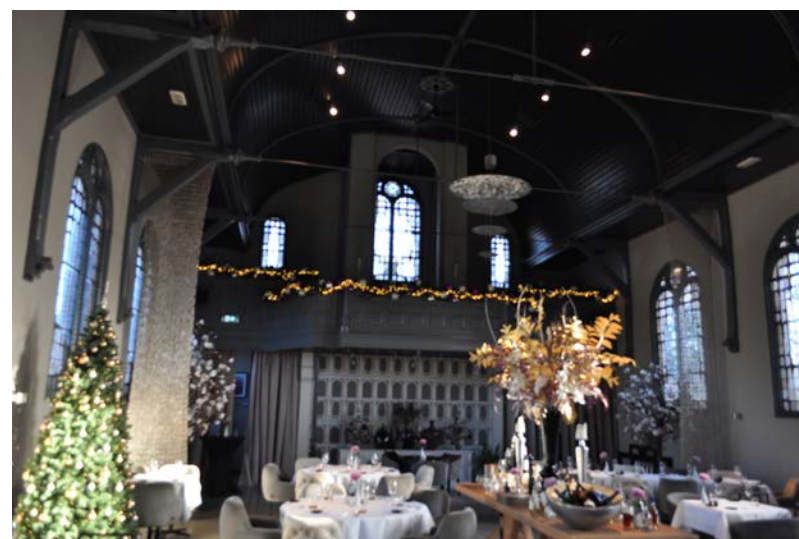
3. Voormalig kerkgebouw Oud Gereformeerde Gemeente te Kamperland

Kerkgebouw daterend uit 1917. In april 1990 werd dit gebouw afgestoten en de kerkelijke gemeente ondergebracht bij dezelfde gemeente in 's-Gravenpolder. Het kerkgebouw is in particulier bezit en al geruime tijd in gebruik als kapsalon.

4. Voormalige Gereformeerde Kerk te Baarland

Het neoromaanse kerkgebouw met toren is in 1912-1913 gebouwd. De laatste kerkdienst in deze voormalige Gereformeerde kerk vond plaats in 2003, waarna het in 2006 zijn huidige bestemming heeft gekregen: restaurant De Kleine Toren.

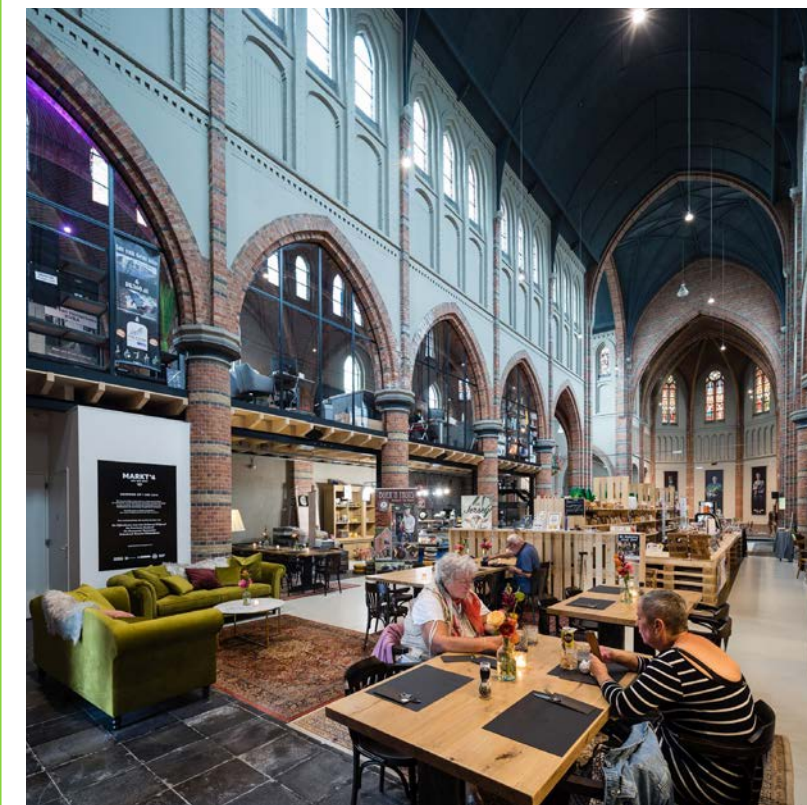
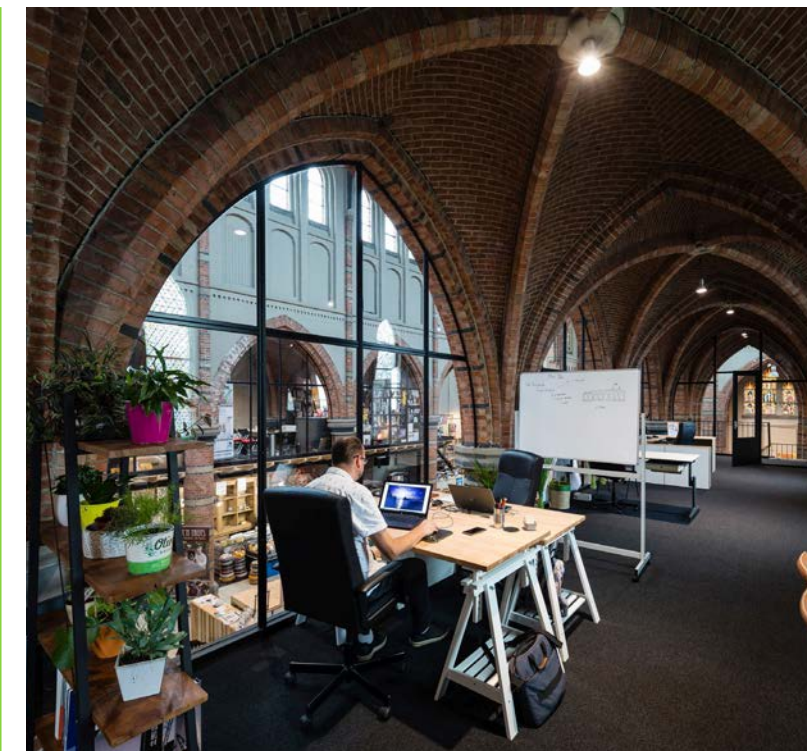
5. Voormalige Christelijke Gereformeerde Kerk te Biezelinghe

Deze karakteristieke zaalkerk dateert uit 1917 en werd gebruikt door de christelijk gereformeerden. Deze kerkelijke gemeenschap verhuisde in 1990 naar een nieuw kerkgebouw in Biezelinghe, de Opstandingskerk. In het kerkgebouw is De Quilterie gevestigd, waarmee het gebouw in gebruik is als atelier en verkoopruimte van quiltstoffen en patchworkbenodigdheden. Achter het kerkgebouw is een woning.

6. Voormalige Maria Hemelvaartkerk te Sas van Gent

Deze voormalige rooms-katholieke neogotische kerk met hoge toren dateert uit 1891-182 en was een karakteristiek vroeg werk uit het oeuvre van Joseph Cuypers, zoon van de bekende Pierre Cuypers. In 2017 is deze kerk wegens een teruglopend kerkbezoek buiten gebruik gesteld. De Cuyperskerk werd in 2018 overgedragen aan de Stichting Behoud Cuyperskerk en is nu in gebruik als markthal, waar naast een versmarkt ook een sociaal-maatschappelijk restaurant gevestigd is.

7. Voormalige Johannes de Doperkerk te Sint Jansteen

Deze voormalige rooms-katholieke kerk is gebouwd in de periode 1857-1860 door de in Zeeuws-Vlaanderen bekende architect P. Soffers. De kerk is in 2016 aan het kerkelijk gebruik onttrokken. Twee particuliere ondernemers hebben, onder de naam The Holy Spiritus, de kerk overgenomen. Zij noemen zich fruitwijnfanaten en houden zich bezig met een ambachtelijke brouwerij en stokerij en organiseren regelmatig proeverijen en daarmee samenhangende activiteiten.

8. Voormalige Onze-Lieve-Vrouw-Visitatiekerk te Westdorpe

Deze voormalige parochiekerk werd in 1947 in gebruik genomen. Eind 2012 werd de kerk onttrokken aan de eredienst en daarna door het parochiebestuur verkocht aan de Stichting Kerk Westdorpe. De kerk werd, met steun van de gemeente Terneuzen, omgevormd tot gemeenschapshuis met de naam 'De Kirke'. In de kerk is een glazen inbouw geplaatst waar verschillende verenigingen, die voorheen in het dorps huis zaten, hun activiteiten kunnen houden. Elke vereniging is uitgerust met een eigen kast waar zij hun benodigheden kunnen bewaren.

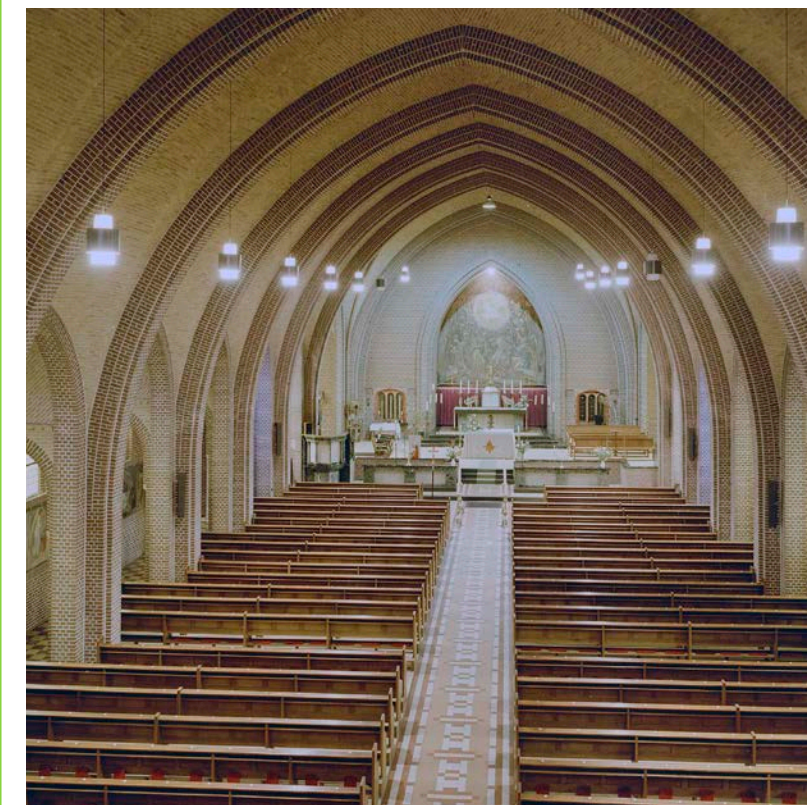

Foto: G. Barbiers

9. Masterplan Nieuwdorp

Aan de Prinses Irenestraat 1 in Nieuwdorp ligt basisschool 'De Regenboog'. Direct ten oosten daarvan, op het adres Coudorp 1, is de protestantse Bethelkerk met voormalige pastorie, Coudorp 3, gesitueerd. Het huidige schoolgebouw voldoet niet meer aan de behoeften en eisen van het huidige onderwijs. Om onderwijs op deze locatie te kunnen behouden is het noodzakelijk om hier een goede en toekomstbestendige huisvesting te realiseren.

Na beraad is er door de gemeente Borsele, waarbij een intensief participatief proces met en voor de hele kern is doorlopen, voor gekozen om op dezelfde locatie een nieuwe basisschool met gymzaal te realiseren. Daarnaast zal in de voormalige pastorie de kinderopvang worden gehuisvest, waardoor een integraal kindcentrum ontstaat.

Tevens wordt de mogelijkheid geboden om flexibele werkplekken in de voormalige pastorie te huren, zodat optimaal van de beschikbare ruimte gebruik wordt gemaakt. Tot slot is in samenhang met deze ontwikkeling overeengekomen het bestaande dorpshuis, nu gevestigd aan de Herteweg 2, te verplaatsen naar de Bethelkerk,

welke ruimte, naast religieuze bijeenkomsten (zoals uitvaarten en huwelijken), tevens voor feesten en partijen, dienstverlenende beroepen en in de nabije toekomst mogelijk voor een restaurant kan worden aangewend.

De aanleiding hiervoor is dat de Bethelkerk, net als vele andere kerken, kampt met een teruglopend bezoekersaantal en het behouden van de kerk hoge restauratiekosten met zich meebrengt. Door de beoogde transformatie toe te staan kunnen deze restauratiekosten worden gedragen en kan het gebouw voor de toekomst worden behouden. Uitgangspunt hierbij is wel dat het met name om interne verbouwingen gaat, zodat het historische en cultureel waardevolle karakter van de kerk zoveel mogelijk behouden blijft.

Het toestaan van deze functies in de kerk voldoet hieraan. Meer concreet: het samenvoegen van voornoemde functies, waarbij de nadruk ligt op het creëren van samenhang en synergie, biedt de mogelijkheid een multifunctionele accommodatie in de kern van Nieuwdorp te ontwikkelen en realiseren. Op deze wijze worden niet alleen de gebruiks- en toekomstwaarde van de voorzieningen,

maar ook van de beeldbepalende elementen voor de kern behouden en versterkt. Het huidige dorpshuis is, net als de huidige basisschool en kerk, in het bestemmingsplan 'Kern Nieuwdorp' bestemd tot 'Maatschappelijk'. De voormalige pastorie is in hetzelfde plan als woning bestemd.

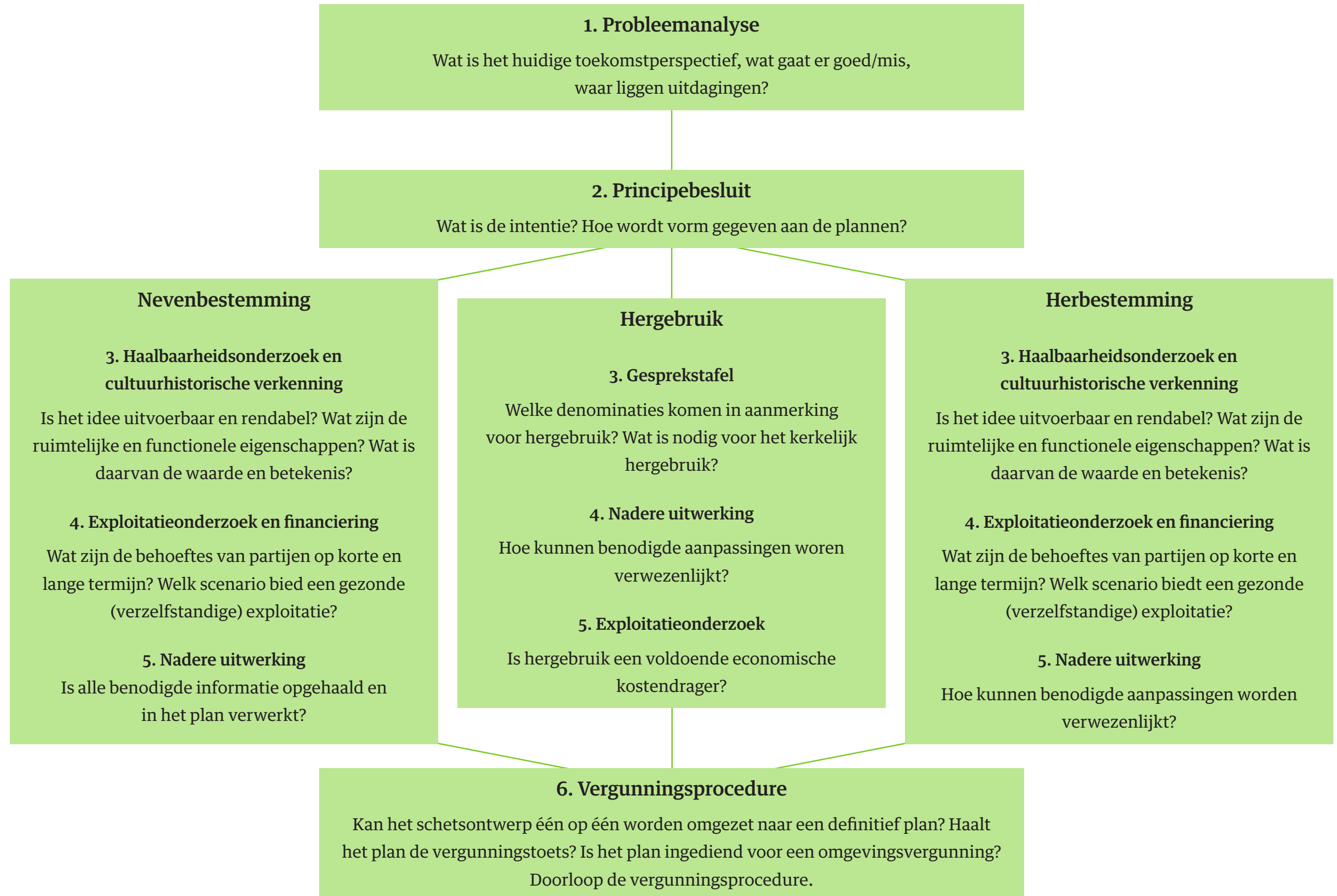
De beoogde huisvesting van een school past daarmee formeel binnen de huidige bestemming. Echter, binnen het bestaande bouwvlak is volgens de geldende bestemming te weinig ruimte beschikbaar voor de beoogde en gewenste behuizing, voor zowel de school als gymzaal. Dit betekent dat er een uitbreiding van de bouwmogelijkheden noodzakelijk is. Daarnaast zal in de voormalige pastorie primair een kinderdagopvang worden gevestigd en de kerk, naast gebedshuis voor religieuze bijeenkomsten, multifunctioneel worden aangewend, voor onder meer dorpshuis, feesten en partijen, dienstverlenende beroepen en onder voorwaarden in de (nabije) toekomst voor zelfstandige horeca (restaurant).

Verder worden de kerk en pastorie fysiek met de school verbonden. Om voornoemde uitbreidingen en functiewijzigingen mogelijk te maken dienen derhalve zowel de gebruiks- als bouwmogelijkheden te worden verruimd. Door een nieuw bestemmingsplan wordt de beoogde herontwikkeling van het dorpshart van de kern Nieuwdorp juridisch-planologisch mogelijk gemaakt.

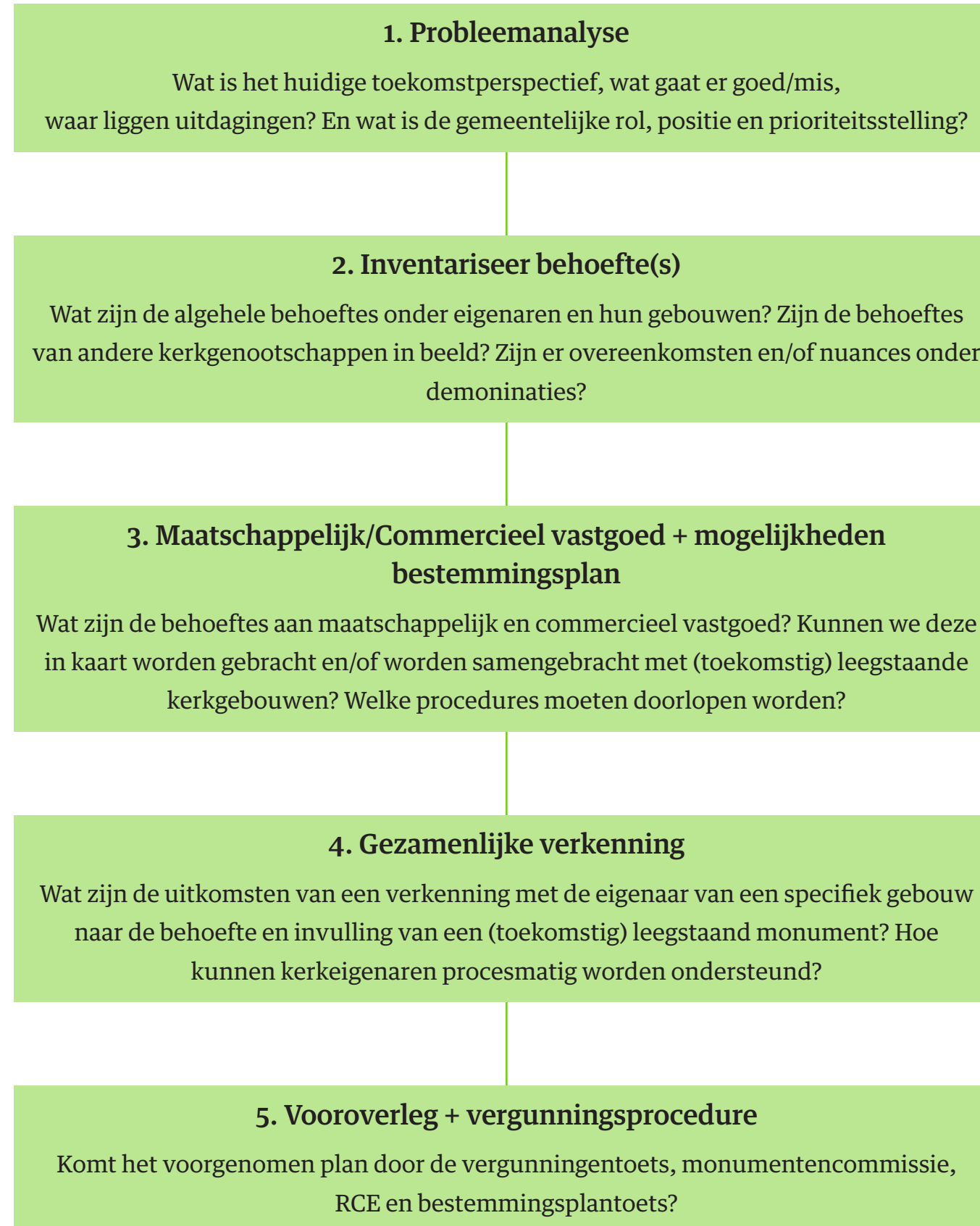

Voorstel stappenplan

Stappenplan voor kerkeigenaren

Stappenplan voor gemeente

Bijlage 4

Overzicht van subsidieregelingen voor eigenaren van monumentale kerkgebouwen in de gemeente Borsele

Voor eigenaren van kerkgebouwen zijn er verschillende vormen van financiële ondersteuning.

1. Subsidieregeling instandhouding monumenten (niet-woonhuismonumenten)

Voor het onderhoud van kerkgebouwen kunnen eigenaren aanspraak maken op subsidie van het rijk op basis van de Subsidieregeling instandhouding

monumenten (Sim). Deze regeling bestaat al sinds 2006, maar is onlangs gewijzigd. De subsidie op basis van deze regeling is in principe 60% van de door het rijk vast te stellen subsidiabele kosten, maar 40% als de instandhoudingskosten fiscaal kunnen worden verrekend

(bijvoorbeeld als ondernemer). De subsidie op basis van de Sim moet vooraf worden aangevraagd en hiervoor moet een 6-jarenplan worden opgesteld.

Ieder jaar kan tussen 1 februari en 31 maart een aanvraag worden ingediend, waarop eind augustus/begin september de beslissing volgt. Een subsidie wordt dan voor een periode van 6 jaar toegekend en ook de kosten voor het opstellen van een dergelijk plan zijn subsidiabel. Subsidiabel zijn verder alleen de kosten van onderhoud aan de monumentale onderdelen van het monument, waarbij de maximale subsidiabele kosten 3% van de herbouwwaarde van het monument bedragen.

Met ingang van 2022 kunnen ook de kosten voor een duurzaamheidsonderzoek worden betrokken in het subsidieverzoek.

Geadviseerd wordt voor het aanvragen van een Sim-subsidie gebruik te maken van een architecten- of bouwadviesbureau. Voor erkende bedrijven kunt u terecht op de volgende website:

www.stichtingerm.nl/erkende-bedrijven

De volledige Sim-regeling, inclusief de leidraad subsidiabele kosten, kunt u hier nalezen.

2. Subsidieregeling restauratie rijksmonumenten provincie Zeeland

De Provincie Zeeland kent een subsidieregeling voor de restauratie van rijksmonumenten, niet zijnde een woonhuismonument, een groen of een archeologisch monument. Op deze provinciale subsidieregeling voor restauratie van rijksmonumenten kan ieder jaar een beroep worden gedaan. De provinciale restauratiesubsidie heeft een subsidiepercentage van maximaal 70%, waarbij een eigen bijdrage van 30% noodzakelijk is. Deze moet met behulp van een dekkingsplan worden aangetoond. Voor rijksmonumentale kerkgebouwen met een niet-religieuze (hoofd)functie, blijven de subsidiemogelijkheden bestaan. Deze subsidie kan jaarlijks worden aangevraagd. Informatie over de provinciale regeling en de regeling zelf kunt u nalezen op de website van de Provincie Zeeland.

3. Subsidieverordening Erfgoedzorg Borsele 2014

Deze subsidieverordening is gewijzigd met ingang van 6 oktober 2017. Op basis van deze subsidieverordening zijn er voor de eigenaren van kerkgebouwen verschillende subsidiemogelijkheden, zowel voor de instandhouding als voor restauratie. Dit geldt voor rijksmonumenten, gemeentelijke monumenten en beeldbepalende panden. Voor restauraties kan een subsidie worden verkregen van 50% van de subsidiabele kosten met een maximumsubsidie van € 30.000 en voor de instandhouding van 15% van de subsidiabele kosten met een maximumsubsidie van € 2.500.

4. Subsidierегeling stimulering herbestemming monumenten

Voor zowel monumentale kerkgebouwen als voor kerkgebouwen van cultuurhistorisch belang kan een beroep worden gedaan op de subsidierегeling stimulering herbestemming monumenten. Deze rijkssubsidierегeling heeft tot doel de herbestemming, de verduurzaming en de wind- en waterdichtheid van monumentale gebouwen te bevorderen.

Op basis van deze regeling kan 70% subsidie worden aangevraagd voor een haalbaarheidsonderzoek voor de nevenbestemming (naast de religieuze functie) of de herbestemming van een kerkgebouw (en van andere monumenten). De regeling is te lezen op de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

5. Subsidierегeling duurzaam maatschappelijk vastgoed (DUMAVA)

Kerken vallen onder religieuze instellingen en daarmee onder de doelgroep van deze regeling: maatschappelijk vastgoed. Subsidie kan worden verkregen voor energieadvies, energielabel en verduurzamingsmaatregelen. De subsidierегeling werd op 18 september 2023 opnieuw opengesteld, maar is inmiddels weer gesloten vanwege de vele subsidieaanvragen. De verwachting is dat deze jaarlijks opnieuw wordt opengesteld.

Geadviseerd wordt pas subsidie aan te vragen als het toekomstperspectief voor het kerkgebouw duidelijk is. Aan de regeling zijn voorwaarden verbonden die kunnen worden geraadpleegd op de website van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO).

6. Ontzorgingsprogramma verduurzaming monumenten

Het doel van dit programma is in de periode 2023-2025 800 eigenaren te adviseren en te begeleiden bij het verduurzamen van hun monument. Indien van het programma, beschikbaar via de website Monumenten.nl, gebruik wordt gemaakt, kunnen de daartoe aangewezen DuMo-adviseurs kortingen geven van 50% (tot maximaal € 1.750,=) voor het maken van een duurzaamheidsadvies en 100% (tot een maximum van € 2.500,=) voor de begeleiding bij de daadwerkelijke uitvoering. De genoemde bedragen zijn exclusief btw.

Kerkenvisie

Borsele

In opdracht van: gemeentebestuur van Borsele
November 2023

